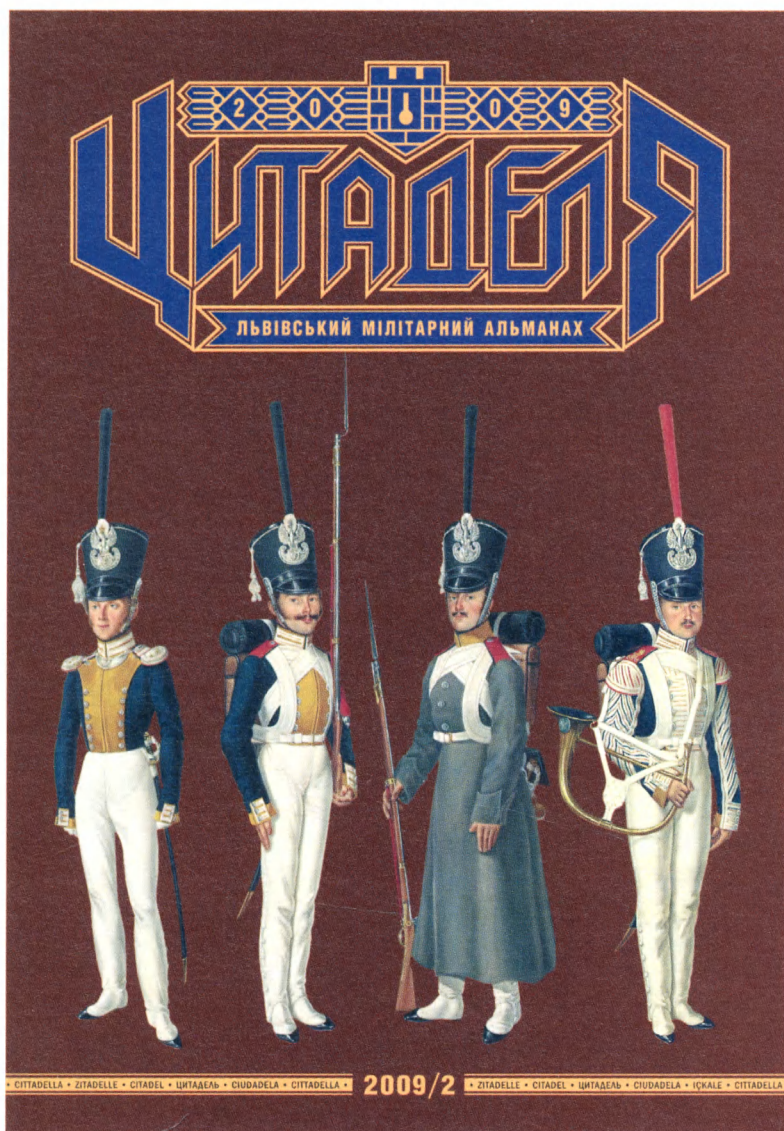

ЦИТАДЕЛЯ

2009

ЛЬВІВСЬКИЙ МІЛІТАРНИЙ АЛЬМАНАХ

У ПОПЕРЕДНЬОМУ ВИПУСКУ ЧИТАЙТЕ:

Ще раз про перебування німецького імператора Вільгельма II у Східній Галичині • 15-ий піхотний полк у битві при Асперні • Про дії XV турецького корпусу над Золотою Липою у 1916 році • Три битви за Львів у 1918–1919 роках • Алькасар: військовий міф та його рецепція українцями Галичини • Трагічні сторінки оборони Карпатської України 1938–1939 років • Бої за Львів у вересні 1939 року: два погляди на одну подію • Генерал Павло Шандрук як історик українського війська та військовий теоретик • Полковник лейб-гвардії Гродненського гусарського полку Іван Тимірязєв • Комуністичний секретар з дивізії військ СС «Галичина» • До історії ракетних військ стратегічного призначення в Україні • Полк Гренадерів королівської гвардії у збірці батального живопису Львівського історичного музею • Щодо історії та символіки села Воля-Висоцька

Цитаделя: Львівський мілітарний альманах. — Рік 2010, частина 1 (3). — 116 с.

Військово-історичне періодичне видання, що має на меті висвітлення важливих подій мілітарної та політичної історії, які справили відчутний вплив на розвиток культури, мистецтва, науки, технологій і військової справи в Україні.

ПАРТНЕРСЬКА РАДА:

Андреас Веннінгер

директор Українсько-австрійського центру співробітництва з питань освіти, культури і науки

Борис Возницький

академік Української академії мистецтв,
директор Львівської національної галереї мистецтв,
Герой України

Ярослав Дашкевич

доктор історичних наук, професор, керівник
Львівського відділення Інституту археології та
джерелознавства ім. Михайла Грушевського НАН
України

Лев Захарчишин

начальник Управління міжнародного співробітництва
Львівської ОДА

Оксана Козинкевич

член Наглядової ради Благодійного фонду «Під-
горецький замок», завідувач відділу європейського
мистецтва ЛНГМ (Палац Потоцьких), заслужений
працівник культури України

Мирослав Романюк

доктор історичних наук, професор, директор Львів-
ської національної бібліотеки ім. Василя Стефаника
НАН України, академік НАН України

Богдан Чайковський

директор Львівського історичного музею, заслуже-
ний працівник культури України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Олег Фешовець

головний редактор, кандидат філософських наук,
доцент філософського факультету Львівського
національного університету ім. Івана Франка, голова
правління Благодійного фонду «Філософський про-
ект», м. Львів

Олександр Дедик

заступник головного редактора, військовий
історик, заступник директора фонду
«Сейбр-Світло», м. Львів

Михайло Слободянюк

заступник головного редактора, співробітник
Наукового центру Сухопутних військ Академії
сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного,
куратор секції військової емблематики та уніфор-
мології Українського геральдичного товариства,
полковник, м. Львів

Андрій Гречило

кандидат історичних наук, голова Українського
геральдичного товариства, старший науковий
співробітник Львівського відділення Інституту
української археології та джерелознавства
ім. Михайла Грушевського НАН України, м. Львів

Ярослав Тинченко

військовий історик, м. Київ

Микола Чмир

кандидат історичних наук, заступник начальника
відділу військової символіки та геральдики Генера-
льного штабу Збройних сил України, м. Київ

За допомогу в підготовці та виданні цього номера редакція висловлює подяку:

Сергію Богданову, Остапу Козаку, Оресту Мандюку, Олегу Немчинову, Олені Роман й Тарасу Хомі

Видавець: Видавництво «Астролябія» ТзОВ
Замовник: Благодійний фонд «Філософський проект»

Видавець та замовник не завжди поділяють погляди авторів.

За достовірність змісту публікацій, а також дотримання авторських прав на опубліковані в альманаху
матеріали відповідальність покладається на авторів статей.

Детальніше щодо умов співпраці з альманахом див. сайт Видавництва «Астролябія»
за адресою: <http://www.astrolabium.com.ua>

Зміст

ВОЄННА ІСТОРІЯ

Юрій Мочніков. 1809. Битва за Галичину
(початок) 4

Алекс Злич. Битва під Буськом 21–23
травня 1919 року 21

*Юрій Моргун, Володимир Гречух,
Андрій Карпов, Денис Колокольчиков.*
4-й механізований корпус Червоної
Армії: історія створення (початок) 36

ДОКУМЕНТ

Андрій Сова. До історії діяльності
польського підпілля на Дрогобиччині
в роки Другої світової війни. 49

БІОГРАФІСТИКА

Ярослав Тинченко. Кілька штрихів
до біографії Віктора Курмановича 57

Андрій Гречило. Пам'яті Ярослава
Романовича Дашкевича. 65

ОЗБРОЄННЯ І ВІЙСЬКОВА ТЕХНІКА

Володимир Мочерад. Основний
бойовий танк Т-84У «Оплот» 68

УНІФОРМОЛОГІЯ

Михайло Слободянюк. Полк кінних
стрільців польсько-королівської гвардії
у збірці живопису Львівського
історичного музею 78

ВІЙСЬКОВА СИМВОЛІКА

Микола Чмир. Почесний нагрудний
знак «Слава і честь» 103

Михайло Слободянюк. 703-й інженерний
Вінницький орденів Червоного Прапора
і Богдана Хмельницького полк 108

SUMMARY 116

1809. Битва за Галичину

Юрій Мочніков

Описуючи австро-французьку війну 1809 року, історики здебільшого зосереджуються на грандіозних битвах, що відбувались поблизу Дунаю. Але, хоча менш кривава, та не менш драматична битва йшла в той самий час на Сході. Спробуємо заповнити цей пробіл, згадавши з чого починалась, як проходила і чим закінчилась ця битва, битва за Галичину.

Вступ

Наприкінці XVIII сторіччя у Східній Європі відбулись суттєві територіальні зміни. Ко-

лись могутнє Польське Королівство опинилося у стані цілковитого політичного занепаду, чим скористались його потужні сусіди. Внаслідок цього Польща була поділена на три частини між Пруссією, Австрією та Росією і припинила своє існування як держава, зникнувши з політичної карти.

Австрійській імперії дісталась у 1772 році Східна Галичина та Лодомерія (північна частина Поділля), до якої у 1793 році була приєднана Галичина Західна. Ці землі, разом з Буковиною, що була забрана у залежності від Туреччини Молдавії, склали територію, яка отримала назву австрійської Галичини. Населення новонадбаних земель

виявилось у тяжкому матеріальному та моральному становищі, тоді нові власники відразу почали вживати заходів щодо покращення його стану. По-перше, це торкнулося подолання свавілля місцевих поміщиків щодо своїх кріпаків. По-друге, були зрівняні в правах католики та уніати; по-третє, було запроваджено низку заходів, що сприяли піднесенню культурного рівня уніатського (русинського) духовенства — у Відні та Львові відкрито семінарії для підготовки уніатських священиків, а при Львівському університеті засновано богословський факультет. Все це викликало невдоволення не тільки місцевої польської шляхти і

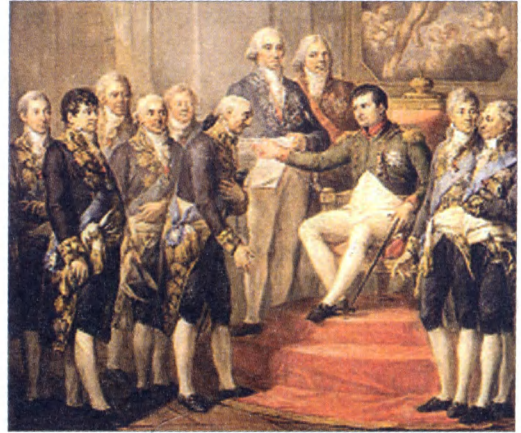

Поділи Польщі у 1772, 1793 та 1795 роках

вищого католицького духовенства, а й простих поляків-католиків. Але дії австрійської влади завоювали прихильність русинів-уніатів, що розглядали тепер цю владу як свого союзника та захисника у боротьбі проти ополячення. Не наважуючись відкрито виступати проти політики австрійської влади, поляки усіяко саботували на місцях виконання її рішень, продовжуючи потайки плекати ностальгійно-патріотичні мрії про відродження Великої Польщі¹.

Після швидкого розгрому Пруссії у 1806 році, коли поблизу берегів Вісли з'явилися французькі орли, у поляків з'явилася надія відновити Польщу за допомогою нового правителя. Зимова кампанія 1806-го року виявилася тяжкою — через виснаження військ, несприятливі погодні умови та нестачу харчів Наполеонові, попри всі намагання, завершити війну не вдалося. Продовження бойових дій було неможливе без поповнення військ, організації логістики, а все це можна було здійснити лише за умови сприяння місцевого населення. Наполеон, як людина прагматична, вирішив використати патріотичне піднесення поляків, тим більше, що останні готові були жертвувати усім в обмін навіть не на обіцянки відновлення Польщі, а лише на тяжки, що таке можливе. Хвиля самопожертви та патріотизму прокотилася здебільшого тими польськими землями, що потрапили під владу Пруссії, але не оминули і Галичину. Чимало галицьких поляків, перетнувши австрійський кордон, виявили намір вступити до новосформованих польських підрозділів². Після переконливої перемоги Наполеона під Фрідландом (14 червня 1807 року) Росія виявила схильність до мирних перемовин. Наполеон запропонував вести перемовини особисто з царем Олександром I.

25 червня 1807 року обидва імператори потисли один одному руки на плоту посеред Німану. Цей потиск руки коштував Пруссії більшої частини її території і зумовив приєднання Росії до системи Континентальної блокади — нового дітища Наполеона, яке мало економічно задушити єдиного супротивника, якого він не міг перемогти зброєю, — Англію. Легко поступившись інтересами свого союзника, Олександр виявився більш наполегливим щодо «польського питання». Патріотичне вирування серед поляків, що

Наполеон підписує Конституцію Герцогства Варшавського, 1807 рік. Худ. М. Бачіареллі, 1811 рік

могло перекинутись за російський кордон, а також розмови про відновлення Польщі неабияк перелякали царя та його міністрів. Наполеон, що легко отримав усе, що хотів, був надто зацікавленим у союзі з Росією, аби псувати відносини з новим другом через поляків. Тим не менш, він, з огляду на суттєвий внесок поляків, мав для них зробити хоча б видимість відновлення держави.

Так на державних мапах з'явилося Герцогство Варшавське під управлінням саксонського курфюрста, якого Наполеон «підвищив» до статусу короля. До території герцогства були включені колишні польські

Територія Герцогства Варшавського у 1807–1809 роках

землі, які дісталися Пруссії³, населені практично лише поляками. Адміністрація герцогства складалася з поляків і була організована за французьким зразком, але з національними елементами⁴. Герцогство отримало власну армію. Але відразу з'ясувалося, що утримувати її виключно власним коштом воно не зможе, тож частину видатків Наполеон узяв на себе⁵. Загалом, це вийшло дивне утворення, про яке самі поляки, відчуючи себе ошуканими у сподіваннях, іронічно казали: «Герцогство Варшавське, монета пруська, армія польська, король саксонський, кодекс французький»⁶.

Та навіть таке квазінаціональне утворення і очікування поляків, що в майбутньому воно може стати ядром нової Польщі, викликали занепокоєння у Відні та Петербурзі. Австрія мовчала, а от Олександр I не полишав спроб добитися того, щоби Наполеон письмово підтвердив, що ніколи не відновить Польщі. На тлі військових реформ, що розпочалися в Австрії, та негараздів з іспанцями Наполеон був надто зацікавлений у Росії, як противазі, за допомогою якої він міг утримати австрійців від збройного виступу. Свій підпис Наполеон цінував теж дуже високо і впродовж кількох місяців французький посол у Росії Арман де Коленкур був змушений виконувати важку місію, щоби «запевнити нашого союзника, що я нічого принципово не маю проти його бажання, але вважаю, що робити подібні заяви поки що недоцільно»⁷. Кульмінація цієї боротьби настала восени в Ерфурті, де проходила зустріч Олександра I та Наполеона, на яку останній приїхав у супроводі князя Шарля де Талейран-Перігора⁸. При особистій зустрічі Талейран запропонував свої послуги (не безкоштовні) росіянам і в якості авансу порадив у польському питанні бути непоступливими. Наполеон у край здивувався подібній позиції російської сторони, втім був змушений таки дати обіцянку не відновлювати Польщі. І він був здивований ще більше, коли в обмін на це Олександр I, замість очікуваних завірень у виконанні союзницьких обов'язків у випадку війни з Австрією, обмежився обіцянкою «вжити усіх заходів, аби відвернути Австрію від хибного шляху»⁹.

14 жовтня 1808 року обидва імператори виїхали з Ерфурта і після недовгої бесіди по-

прощались, потиснувши руки. Зовні це нагадувало тількитське рукостискання, але між двома володарями вже почала рости стіна непорозумінь та недовіри.

«Жереб кинуто»

Участь у третій коаліції закінчилася для Австрії поразкою під Аустерліцем та підписанням Пресбурзького миру. Загальне невдоволення результатами війни призвело до відставки віце-канцлера Людвіга фон Кобенця і міністра кабінету графа Ієроніма фон Коллоредо та привело до влади «партію реформаторів», очільниками якої, певною мірою, можна вважати Йогана Філіпа Штадіона (що обійняв посаду канцлера) та ерцгерцога Карла. Крім того, 12 липня 1806 року Наполеон створив під своїм патронатом Райнський Союз і примусив імператора Франца відмовитися від титула «імператора Священної Римської Імперії німецької нації», а через тиждень узагалі ліквідував це середньовічне утворення. Отже, Австрія

Йоган Філіп Карл Йозеф Штадіон, граф фон Вартаузен (1763–1824), австрійський канцлер у 1806–1809 роках. Худ. невідомий

втратила навіть теоретичні можливості впливати на середньо- та південнонімецькі держави та була змушена всю увагу звернути на внутрішні проблеми. Першим наслідком цього стала «лагідна відлига», ознаками якої були обмеження цензури, критика влади та поширення ліберальних ідей, а також поява різноманітних проектів реформування усіх галузей. Зменшенням поліційного тиску скористалися галицькі поляки. Своєю чергою, продемонстрована ними гаряча підтримка патріотичного підйому на теренах пруської Польщі неабияк налякала австрійську владу і, особливо, самого імператора¹⁰, що призвело до реакції. Фактично, з усіх реформ залишилася лише одна — військова, та й то завдяки ерцгерцогу Карлу.

Саме в цей час до Парижа прибув новий австрійський посол — 32-річний амбітний політик, граф Клеменс фон Меттерніх. Бездоганно вихований, привабливої зовнішності, граф швидко став бажаним гостем у салоні Лаури д'Абрантес (дружини генерала Жана Жюно, командира Паризького гарнізону), де збиралася верхівка дипломатичного корпусу та імператорського двору. Маючи можливість особисто отримувати інформацію від посадовців найвищого рівня, Меттерніх зауважив, що амбіції Наполеона зростали у геометричній прогресії, і це викликало щораз більше занепокоєння навіть у середовищі його найближчого оточення.

Зміст доповідей австрійського посла не був таємницею для французької поліції. Поінформований про цікавість Меттерніх, Наполеон вирішив скористатися цим, аби спровокувати Австрію до передчасного виступу. Голові однієї зі своїх поліційних установ, генералові Жерару Дюроку, він доручив організувати витік інформації про слабкість французької армії, що знаходилася поблизу австрійських кордонів, та про існування опозиції до влади. А Дюрок вирішив скористатися імператорським наказом, аби скомпрометувати свого конкурента — міністра поліції Жозефа Фуше, і дещо «доопрацював» дезінформацію для Меттерніх, включивши до лав опозиції самого міністра. І він навіть не підозрював, що таким чином повідомив послові те, що той уже знав: серед найближчого оточення Наполеона дійсно існувала група, яка будувала плани щодо майбутньо-

го існування Франції без Наполеона. До цієї групи входили: колишній міністр закордонних справ князь Талейран-Перігор, міністр поліції Фуше, сестра Наполеона Кароліна та її чоловік маршал Йоахім Мюрат¹¹. Врешті-решт план не спрацював і, крім вищезгаданої, на це було ще кілька причин. По-перше, військова реформа просувалася доволі повільно. По-друге, Австрія не наважувалася виступити проти Наполеона наодинці й інтенсивно шукала можливих союзників. І потретє, Наполеон, через свій темперамент, не міг довго вичікувати, і врешті, не помічаючи можливих наслідків, вирішив, що має ще вдосталь часу, а тому звернув свій погляд на Іспанію.

27 жовтня 1807 року у Фонтенбло між Іспанією та Францією було укладено договір, згідно з яким Португалія, що відмовилася приєднатись до Континентальної блокади, мала бути розділена між Францією та Іспанією. Для виконання умов договору у Португалію було відправлено 25-тисячну армію генерала Жюно¹². Крім того, не над-

Граф Клеменс фон Меттерніх, австрійський посол у Франції у 1806–1809 роках, згодом — канцлер.

Худ. Т. Лоуренс

то довіряючи іспанцям, Наполеон віддав наказ корпусові генерала Дюпона зайняти Кадіс, а корпусові маршала Сульта — Корунью. На початку весни в Іспанію були відправлені нові сили на чолі з маршалом Мюратом, якого призначили головнокомандувачем усіма французькими військами в Іспанії. Звістка про наближення французів до Мадрида швидко розповсюдилася серед населення, і в ніч із 17 на 18 березня розлючений натовп увірвався до палацу першого міністра Мануеля Годоя, якого вважали винуватцем ганебної змови з французами, і вчорашнього фаворита, добряче перед тим відлупцювавши, замкнули у в'язниці. Переляканий король Карл IV зрікся престолу, передавши владу своєму синові Фердинанду. 23 березня до Мадрида в'їхав Мюрат і, як господар, облаштувався у місті, на один день випередивши новопроголошеного короля Фердинанда VII, повноваження якого французький «намісник» не квапився визнавати. Врешті обом королям, колишньому та новому, 2 травня 1808 року було запропоновано відправитися до Байони, щоби Наполеон особисто владнав справу. Та звістка про це викликала у Мадриді повстання, яке жорстоко придушив маршал Мюрат. Французький правитель вирішив суперечку у кращих традиціях імператорів Рима — одним розчерком пера позбавив династію Бурбонів іспанського трону, передавши його своєму братові Жозефу¹³.

Чутки про результати «Байонського побачення» швидко облетіли всю Європу. Представники старих династій украй перелякалися, адже наступного разу через неояльність (справжню чи вигадану) щодо Наполеона, доля іспанських Бурбонів могла спіткати будь-кого з них¹⁴. Стурбувалися і при Віденському дворі, втім канцлер Штадіон був навіть задоволений, адже своїми діями Наполеон дав зайвий козир у перемовинах із майбутніми можливими союзниками. Спроби пошуку союзників австрійці почали одразу після Тільзита. За задумом Штадіона, питання відродження Польщі, точніше питання заходів, аби це відродження не відбулося ніколи, мало бути саме тією платформою, що об'єднає Австрію, Росію та Пруссію супроти Наполеона. Та відразу з'ясувалося, що розраховувати на Пруссію,

принаймні найближчим часом, не варто: прусська армія була скорочена до мізерного рівня, фінанси обтяжені виплатою контрибуцій, та ще й до того ж ключові фортеці були зайняті французькими гарнізонами, які мали там перебувати аж до моменту остаточної виплати боргу. Дещо іншою була ситуація у Росії — серед вищої аристократії, при дворі та в середовищі офіцерського корпусу, існувала чисельна опозиція щодо Тільзитських угод, і російський цар мусив ці настрої брати до уваги. Спочатку йому ще вдавалося врівноважити незадоволення вигодами, які Росія отримала від союзу з Наполеоном (як от приєднання Фінляндії), втім поступово збитки від участі у Континентальній блокаді, підозрілі загравання з польськими патріотами і відверте небажання сприяти вирішенню «східного питання» (тобто приєднання князівств Молдавії та Валахії) спонукали Олександра I прислухатися до австрійських пропозицій.

У міжчассі справи на Піренейському півострові погіршувалися з лавиноподібною швидкістю. 22 червня під Байленом 25-тисячний французький корпус генерала Дюпона капітулював у повному складі (і що найгірше, більшість із його супротивників були озброєні селяни). Зазнавши поразки під Вімейро, генерал Жюно підписав 30 серпня у Сінтрі конвенцію, згідно з якою французи залишили територію Португалії і на англійських кораблях переправились до Франції. Дійшло до того, що король Жозеф був змушений поспіхом залишити Мадрид та перебратися ближче до французького кордону. Тож Наполеон вирішив особисто очолити війська в Іспанії, «щоб навчити розуму дику іспанську потлоч»¹⁵. Плануючи кампанію, Наполеон вирішив будь-що забезпечити свій тил і саме для цього було організовано зустріч у Ерфурті. Втім, як зазначалося вище, зустріч не дала очікуваного результату, але зупиняти підготовку до походу в Іспанію було вже надто пізно.

Починаючи бойові дії у несприятливий період, Наполеон ужив усіх заходів, аби звести ризик до мінімуму: загальна чисельність французьких військ та їхніх союзників, що мали бути скеровані супроти Іспанії, сягала 287 тисяч. Здебільшого це були загартовані у численних боях французькі ветерани. За-

для цього довелося вивести навіть гарнізони з Пруссії, а також відправити до Іспанії значні контингенти новоствореного Рейнського Союзу. Вістка про від'їзд французького імператора до Іспанії дійшла до Відня у самий розпал боротьби між двома партіями. Перша, яку очолював ерцгерцог Карл, вважала, що починати війну зараз передчасно; а партія, головою якої був канцлер Штадіон, прагнула розпочати бойові дії за першої-ліпшої нагоди. Схилити шальки терезів на бік «партії війни» допомогли два вагомих фактори: по-перше, Штадіон отримав палкого та впливового союзника в особі третьої дружини імператора Франца — Марії-Людвіги, яка стала посередником між чоловіком та його братом — генералісімусом, а по-друге, утримання чисельної армії лягло непомірним тягарем на австрійські фінанси. Як із сумом констатував імператор Франц, «якщо війна не почнеться найближчим часом, то армія з'їсть за рік усі наші гроші»¹⁶. І від'їзд Наполеона до Іспанії став останньою краплею, що вирішила питання — на початку листопада 1808 року було прийнято остаточне рішення про війну з Францією.

Ерцгерцог Карл, головнокомандувач австрійської армії у 1809 році. Худ. Г. Деккер

Фігури на шахівниці

Відомості про те, що Австрія наважилася розпочати підготовку до війни, змусили Наполеона прискорити свої дії. Перемога над іспанцями далася доволі легко, втім через непорозуміння серед маршалів було витрачено надто багато часу і англійська армія генерала Мура змогла вислизнути з оточення й відступала в напрямку узбережжя. Гонитва за англійцями через засніжені перевали Сьера-Гвадаррами була виснажливою для обох сторін, та англійському генералові вдалося не лише врятувати армію, а й завдати супротивникові кілька дошкульних ударів. Упевнившись, що відрізати супротивника від узбережжя не вдасться, збентежений чутками про підозрілі перемовини між Талейраном та Фуше, розлючений двозначною позицією Росії на тлі військових приготувань австрійців, Наполеон вирішив полишити армію і повернутись до Парижа, куди й прибув 23 січня 1809 року.

Тим часом австрійці не шкодували зусиль на дипломатичному фронті для створення нової коаліції. У Берліні король Фрідріх-Вільгельм не наважився ані відмовитись, ані зв'язати себе будь-якими обіцянками. Навіть пропозиція приєднати до Пруссії територію Герцогства Варшавського не зробила його поступливішим. Дещо інший прийом чекав на австрійських емісарів у Санкт-Петербурзі. 12 лютого на першій аудієнції австрійського посла, князя Карла цу Шварценберга, Олександр I недвозначно продемонстрував свої проавстрійські симпатії, сказавши, що «Наполеон та його армія непереможні, слід вичікувати і не дразнити його, втім колись таки прийде час для помсти»¹⁷. Після такої обнадійливої заяви під час наступних аудієнцій Шварценберг перейшов до обговорення практичних дій, запропонувавши, до вирішення остаточної долі польської держави рішенням трьох держав, зайняти територію Герцогства спільним австро-російсько-пруським окупаційним корпусом. Олександр I поставився до цього з розумінням і, врешті-решт, 18 квітня запевнив австрійського посла, що в разі війни з Францією буде трактувати австрійців радше як друзів і якщо навіть буде змушений скерувати супроти них війська, то обмежиться

мінімальною кількістю, яка буде дотримуватись нейтралітету.

У міжчассі Наполеон, готуючись до війни, розгорнув бурхливу діяльність. Спочатку з посади міністра був звільнений Фуше. 28 січня у присутності усього свого двору французький імператор влаштував сцену Талейранові, позбавивши його посади Великого камергера. А маршалові Мюрату імператор продемонстрував «монарше невдоволення», заборонивши йому покидати Неаполь. Вперше швагрю імператора не брав участі у поході разом із Наполеоном. Склались списки частин, які слід було відкликати з Іспанії (насамперед це стосувалося гвардії), інтенсивно рекрутувалися конскрипти, поповнюючи війська. Інформація про усі ці заходи, а згодом і про пересування військ, одразу потрапляла до австрійців: вже 29 січня до Меттерніха прийшов Талейран і запропонував свої послуги у справі інформування Австрії щодо французьких приготувань.

Готуючись до двобою з Австрією, Наполеон вважав, що бойові дії розгорнуться на традиційних театрах, найвірогідніше, у Південній Німеччині (адже після втрати іта-

лійських володінь позиції для наступу на Італійське королівство були для австрійців вкрай незручними). Що стосується теренів Герцогства Варшавського, то цей театр Наполеон вважав друго-, якщо не третьорядним, вважаючи, зі стратегічної точки зору, безглуздя скеровувати сюди значні сили, послабляючи себе на головному напрямку. Отож Герцогство повинно було утримувати свою територію власними силами. Та якщо додати до них ще й російські війська, на сумлінне виконання союзницьких обов'язків якими Наполеон все ще плекав надії, можна було б розраховувати і на вторгнення до Галичини. Однак австрійці, плануючи військові операції, виходили перш за все з політичних міркувань: оскільки територія Герцогства безпосередньо межувала з територією двох потенційних союзників, то виділення на Східний фронт значних сил з метою швидкої окупації Герцогства ставало політично необхідним.

Для дій проти поляків австрійці виділили цілий корпус. Спочатку він отримав IV-й номер, а командувачем планувалося призначити генерала від кавалерії графа Гайнріха фон Бельгарда. Але 16 лютого до плану дій були внесені суттєві зміни, які знову ж таки диктувалися політичними міркуваннями. Бельгард був досвідченим генералом, але надто методичним та обережним у своїх діях. Але для кампанії проти поляків потрібен був енергійний командувач. Окрім того, слід було брати до уваги можливість ведення командувачем корпусу переговорів із представниками Росії та Пруссії. Зваживши на всі ці обставини, командувачем було призначено генерала від кавалерії ерцгерцога Фердинанда д'Есте¹⁸. Корпус складався з авангарду генерал-майора Йогана Мора, дивізії піхоти фельдмаршал-лейтенанта Людвіга фон Монде та дивізії кавалерії фельдмаршал-лейтенанта барона Карла фон Шаурота. Крім того, в складі корпусу була зведена бригада генерал-майора Йогана фон Брановацкі (див. табл.1).

Додатково ерцгерцог міг розраховувати на поповнення та підтримку з боку розташованих у Галичині резервів, які налічували 7200 чоловіків піхоти та 200 чоловіків кавалерії. Командував цими військами фельдмаршал-лейтенант Фрідріх Карл Віль-

Олександр I, російський імператор (1801–1825 роки). Худ. невідомий (до 1810 року)

гельм князь Гогенлоє-Інгельфінген, під керівництвом якого перебували 3 генерал-майори (Карл Стажинські фон Піткау, Антон Бікінг фон Собіньяк і Бернгард фон Гросер) та 2 фельдмаршал-лейтенанти (Ігнац фон Еггерманн і Максиміліан граф фон Мерфельд). Три чверті з цих сил становили гарнізони фортець Замость та Сандомир, решта були дрібними загонами, розкиданими по всій території намісництва, і переважно займалися навчанням новонабраних рекрутів, чисельність яких у першій половині березня сягала 20000¹⁹. Отже, територія Галичини була залишена практично без охорони, оскільки австрійське командування вважало, що бойові дії відбуватимуться лише на території Герцогства Варшавського, та й до того ж надовго не затягнуться.

План дій проти поляків, на відміну від наступу на Баварію, був накреслений у загальних рисах і фактично зводився до послідовно-

Генерал-майор Йоган Фрідріх фон Мор, командир авангарду VII корпусу. Худ. невідомий

VII-й армійський корпус

Командувач: генерал від кавалерії ерцгерцог Фердинанд Карл Йозеф д'Есте

Начальник штабу: полковник Франц Бруш ріттер фон Нойдберг

Генерал-ад'ютант: полковник Альберт Адам граф фон Нойпперг

Начальник артилерії: полковник Антон фрайгер фон Гілле

Авангард

Генерал-майор Йоган Фрідріх фрайгер фон Мор

13-й (Валахсько-Ілрійський) прикордонний полк (полковник М. фон Міхалевич)	2 батальйони
Піхотний полк № 48 (Букасовича) (полковник Хегій)	3 батальйони
Гусарський полк № 1 (Кайзера Франца) (полковник А. фрайгер фон Сент-Гьоргей)	6 ескадронів

Дивізія (піхотна) Монде
фельдмаршал-лейтенант
Людвіг Фердинанд
фон Монде

Бригада Пфлахера
(генерал-майор
Франц фрайгер
фон Пфлахер)

Піхотний полк № 34 (Давидовича) (полковник Шмельцерн фон Вільдмансгер)	3 батальйони
Піхотний полк № 37 (Вейденфельда) (полковник фон Мункачі)	3 батальйони

Бригада Трауттенберга
(генерал-майор
Леопольд фрайгер
фон Трауттенберг)

Піхотний полк № 24 (Штауха) (полковник Тіттельсбах фон Тігерсбург)	3 батальйони
Піхотний полк № 63 (Больє-Латура) (полковник Червінка)	3 батальйони

Бригада Чівальярта
(генерал-майор
Карл Леопольд
граф Чівальярт
фон Аппанкур)

Піхотний полк № 30 (де Ліня) (полковник граф Фуско фон Маталоні)	3 батальйони
Піхотний полк № 41 (Коттулінські) (полковник Беккер фон Валєнзее)	3 батальйони

Таблиця 1 (початок)

Дивізія (кавалерійська) Шаурота фельдмаршал-лейтенант Карл Аугуст фрайгер фон Шаурот	Бригада Шпета (генерал-майор Себастьян Франц Золан фрайгер Шпет фон Цвайфальтен)	Кірасирський полк № 5 (Соммаріва) (полковник Максиміліан граф Ауерсперг)	6 ескадронів
		Кірасирський полк № 7 (принца Лотаринзького) (полковник Фердінанд принц Гессен-Гомбург)	6 ескадронів
	Бригада Герингера (генерал-майор Габріель фрайгер Геригер фон Оденберг)	Гусарський полк № 11 (Секлерський) (полковник Мартін фрайгер фон Раковскі)	8 ескадронів
		Гусарський полк № 12 (Палатина Угорського)	8 ескадронів
	Зведена бригада Брановацкі генерал-майор Йоган фон Брановацкі	14-й (1-й Секлерський) прикордонний полк (полковник Б. фон Рошер)	1 батальйон
		15-й (2-й Секлерський) прикордонний полк (полковник А. фон Дівецкі)	1 батальйон
		Шеволежерський полк № 1 (Кайзера Франца) (полковник Карл граф Рожекур)	8 ескадронів
Артилерія	14 батарей ¹⁴ , у складі яких:	3-фунтових гармат	16
		6-фунтових гармат	48
		12-фунтових гармат	12
		Гаубиць	18
		піхоти	25000
		кавалерії	8200
		артилерія та обоз	2800
		Всього:	

го виконання наступних завдань: перехід че-
рез кордон; розгром польських військ і взяття
Варшави; боротьба з партизанськими загона-
ми. Польські війська не вважалися серйозним
супротивником, а головна загроза очікувалася
від організації поляками партизанських дій у
тилу австрійців, що наступатимуть. Саме для
боротьби з цими загонами і призначалася чи-
сельна кавалерія у складі корпусу²², а також
зведена бригада. 2 квітня командувач корпусу
отримав листа від ерцгерцога Карла, в якому
той докладно інструктував як саме і чому саме
так має діяти VII корпус. Зокрема, у цьому
листі було зазначено: «Росія, Пруссія та Гали-
чина будуть уважно спостерігати за діями Ва-
шої Милості, вичікуючи результатів перших
зіткнень... Ваші операції мають бути енер-
гійними і рішучими. Найменше зволікання
справило би на наших сусідів дуже негативне

враження і, з політичної точки зору, дорівню-
вало би програній баталії на Дунаї»²³. У цьо-
му ж листі австрійський головнокомандувач
сповіщав, що планує перейти у наступ 10 квіт-
ня, а дії проти поляків радив розпочати вже
8 або 9 квітня. Наприкінці він знову закли-
кав діяти якомога рішучіше: «Наступ ваших
військ має бути подібний до гірського потоку,
швидкого і безупинного, якому ніщо не може
протистояти»²⁴. Бажання австрійців швидко
провести кампанію проти поляків, крім полі-
тичних міркувань, мало ще одне пояснення:
війна на два фронти могла стати непомірним
тягарем. Отож швидкою перемогою австрійці
намагалися вирішити відразу дві проблеми —
звільнити VII корпус і відправити його на під-
силення армії ерцгерцога Карла і, передавши
територію Герцогства Варшавського Пруссії
(чи Росії), залучити їх до участі в коаліції.

Армія Герцогства Варшавського вела свою історію від 14 листопада 1806 року. В цей день від імені генерала Генрика Домбровського у Познані був оголошений декрет, яким колишніх ветеранів і шляхетську молодь закликали вступати до лав легіонів, які пізніше мали стати польським військом відродженої держави. Усього було створено 3 легіони — Познанський, Варшавський і Калішський. Згодом ці легіони переформували у дивізії, які зберегли організацію, зумовлену їх походженням: кожна дивізія мала у своєму складі усі роди військ і могла діяти як самостійне бойове з'єднання. Від легіонного походження дивізії зберегли і певну автономність та самостійність їх командирів. Та після того, як командир Варшавського легіону князь Юзеф Понятовський став одночасно й військовим міністром, між ним та генералами Яном Домбровським і Юзефом Зайончеком склались досить напружені стосунки. Обидва генерали були ветеранами війн Наполеона і вважали, що мають більше прав на посаду військового міністра. Якщо генерал Домбровський «для інтересів спільної справи» вирішив не загострювати відносини з військовим міністром і, фактично усунувся від справ, взявши безстрокову відпустку, то генерал Зайончек не пропускав жодного випадку, аби продемонструвати своє ставлення до князя²⁵.

У складі армії мало бути 12 піхотних полків (по 2 батальйони кожний) і 6 кавалерійських (по 3 ескадрони в полку), крім того, 3 батальйони артилерії (в кожному — 3 піших артилерійських роти, рота саперів і рота обозу) і ескадрон кінної артилерії²⁶. Однак дуже швидко з'ясувалось, що утримання такої непропорційно великої армії для слабких фінансів Герцогства є тягарем абсолютно непомірним. Частковим виходом із складної ситуації стала пропозиція Наполеона взяти частину війська на утримання французьким коштом²⁷. На цей час постійні набори конскриптів у Франції вже почали негативно позначуватися на якості французьких військ. Скориставшись тим, що частина польських військ підпорядковувалася французькому командуванню, Наполеон вирішив використати поляків (у хоробрості та високих бойових здібностях яких він пересвідчився ще під час командування Італій-

ською армією) для підсилення своїх армій на критичних ділянках — на Піренейському півострові, а після виведення французьких гарнізонів — у Пруссії. Отже, сформована з 3-х полків піхоти (4-й, 7-й і 9-й — по одному з кожної дивізії) і пішої батареї, Польська дивізія²⁸ опинилась в Іспанії, де воювала з 1808 по 1811 рік. Ще два піхотні полки (10-й і 11-й) були розміщені гарнізоном у Данцігу, згодом ще й 5-й піхотний полк був розміщений гарнізонами у Ченстохові та у Кюстрині-на-Одері. Крім того, 4-й полк кінних стрільців ніс службу на Помор'ї та у пруській Сілезії. Отже, безпосередньо для дій на території Герцогства Варшавського поляки могли використати лише половину власної армії, що налічувала 11265 піхотинців, 4584 кавалеристи та 1548 артилеристів²⁹, саперів та обозу. Детальна організація та склад армії Герцогства Варшавського наведені у таблиці 2³⁰.

Як бачимо, чисельність полків, що перебували на французькому утриманні, суттєво відрізнялася від чисельності тих, що залишалися у Герцогстві. Це пояснюється як відсутністю грошей на утримання, так і відсутнім браком озброєння та амуніції. Ще одним суттєвим недоліком польських військ

Князь Юзеф Понятовський, військовий міністр Герцогства Варшавського. Худ. Ю. Коссак

була відсутність бойового досвіду у більшості офіцерів: можна сказати, що військову освіту їм заміняв запал та патріотизм.

Нестачею грошей проблеми поляків не обмежувались: практично усі запаси зброї та амуніції, захоплені в прусських арсеналах³¹ на території Герцогства, пішли на озброєння військ, тож їм бракувало запасів

для ведення тривалої війни. До того ж, на території Герцогства не було жодної зброярні. Не кращими були справи із фортифікаційними спорудами. Лише форти Ченстохови та укріплення Праги (передмістя Варшави на правому березі Вісли) могли вважатися сучасними та в належному стані. Зовнішні укріплення Варшави зі західного

Армія Герцогства Варшавського (станом на 1 січня 1809 року)

Командувач: генерал дивізії князь Юзеф Антоній Понятовський

Начальник штабу: генерал бригади Станіслав Фішер

Начальник артилерії: генерал бригади Жан Батіст Пелетсьє

1-а дивізія (генерал дивізії князь Юзеф Антоній Понятовський)	1-й полк піхоти (полковник Казімеж Малаховський)	1934 чол.
	2-й полк піхоти (полковник Станіслав Потоцький)	1962 чол.
	3-й полк піхоти (полковник Едвард Жолтовський)	2339 чол.
	4-й полк піхоти (полковник Фелікс Потоцький) *	2555 чол.
	1-й полк кінних стрільців (полковник Констати Пшебендовський)	730 чол.
	2-й полк уланів (полковник граф Тадеуш Тишкевич)	800 чол.
	1-й батальйон пішої артилерії (майор Редель)	
	Ескадрон кінної артилерії (капітан граф Влодзімеж Потоцький)	116 чол.
2-а дивізія (генерал дивізії князь Юзеф Зайончек)	5-й полк піхоти (полковник князь Міхал Гедеон Ієронім Радзівіл) **	1933 чол.
	6-й полк піхоти (полковник Ян Канти Юліан Сєравський)	1807 чол.
	7-й полк піхоти (полковник Мацей Леон Соболевський) *	2855 чол.
	8-й полк піхоти (полковник Ципріан Годабський)	1888 чол.
	3-й полк уланів (полковник Юзеф Бенедикт Лончинський)	760 чол.
	4-й полк кінних стрільців (полковник Войцех Менцинський) ***	800 чол.
	2-й батальйон пішої артилерії (майор Антоній Гурський)	
3-я дивізія (генерал дивізії Ян Генрик Домбровський)	9-й полк піхоти (полковник князь Антоній Сулковський) *	2555 чол.
	10-й полк піхоти (майор Антоній Довнарівич) ***	1485 чол.
	11-й полк піхоти (полковник граф Станіслав Костка Анджей Якуб Мельцинський) ***	1691 чол.
	12-й полк піхоти (полковник Ян Вайссенгофф)	1335 чол.
	5-й полк кінних стрільців (полковник Казімеж Турно)	505 чол.
	6-й полк уланів (полковник Домінік Дзєвановський)	709 чол.
	3-й батальйон пішої артилерії (майор Гуртьяк)	
Всього:	піхоти	24039 чол.
	кавалерії	5500 чол.
	артилерії, саперів та обозу	2098 чол.
		31713 чоловіків (з штабом) і 6035 коней

* знаходився на утриманні французьким коштом, перебував в Іспанії.

** знаходився на утриманні французьким коштом, стояв гарнізонами на прусському кордоні.

*** знаходився на утриманні французьким коштом, перебував на Помор'ї.

**** знаходився на утриманні французьким коштом, стояв гарнізоном у Данцігу.

напрямку, збудовані ще 1769 року, були неповного профілю, і від того часу ще не ремонтувались. А тому, у випадку серйозної облоги, ці укріплення надовго супротивника не затримали б.

Допомогти своїм новим підданим не міг і Великий князь Варшавський — саксонський король Фрідріх Август. За наказом Наполеона, біля Дрездена сформували 30-тисячний саксонський корпус³², який мав вирушити на з'єднання з головними силами французів. На допомогу полякам була виділена лише одна бригада під командуванням генерал-майора Поленца (3 батальйони піхоти, у складі 2864 чоловіків; 2 ескадрони гусарів, — 194 чоловіки; артилерійська батарея — 389 чоловіків та 12 гармат). Теоретично польська армія могла бути посилена також за рахунок 2-тисячної варшавської національної гвардії та рекрутів (перед самою війною їх було набрано 8000), втім їхня бойова цінність була невисокою³³.

Хоча польській розвідці вдалось не лише вчасно визначити концентрацію австрійських військ, а й повідомити про їхню чисельність, у польському штабі були переконані (такою ж була думка Наполеона), що дії австрійців носитимуть демонстративний характер і супротивник радше турбуватиметься про захист власної території, аніж наважиться на наступальні дії³⁴. Отже, плану оборони Герцогства у польського командування не було, і перехід австрійців через кордон став цілковитою несподіванкою. Більше того, поляки готувалися до активних дій на території Галичини, розраховуючи на підтримку місцевого польського населення. Діяти саме в такий спосіб їм радив і маршал Луї Берт'є у листі від 4 березня: сконцентрувавши війська біля Варшави, Понятовський повинен був розпочати наступ на Галичину, залишивши захист столиці національній гвардії та новонабраним батальйонам. Лист також містив натяк, що по закінченні війни енергійні дії поляків неодмінно будуть винагороджені територіально за рахунок австрійських земель.

Ще одним учасником бойових дій мала стати Росія, на сумлінне виконання якою союзницьких зобов'язань Наполеон покладав великі сподівання. Та позицію росіян розглянемо трохи згодом, а зараз зупинимось

на описі військових сил, які росіяни виставили супроти австрійців. Станом на 1 січня 1809 року загальна чисельність російської армії становила 743713 вояків при 262092 конях³⁵. Здавалось, що з цієї чисельної армії достатньо легко можна буде виділити корпус у кількадесят тисяч чоловіків для дій супроти австрійців, утім, окрім того, що російські війська стояли гарнізонами від Бугу до Сибіру і від Білого до Чорного морів, Росія ще й на той час вела чотири війни: супроти Персії (з 1805 року), Туреччини (з 1806 року), Швеції³⁶ та Англії (з 1807 року). У 1808 році бойові дії супроти Туреччини тимчасово припинились, але на перемовинах з росіянами турки не йшли на жодні поступки, зтягуючи час. Їх непоступливість пояснювалася діями французького посла, генерала Ораса Себастьяні, який намовляв їх діяти саме в такий спосіб, ідучи за вказівками Наполеона. Водночас французький імператор запевняв свого російського союзника, що вживає усіх заходів для підписання остаточного миру і радив направити корпус проти австрійців саме з Дунайської армії. Та Олександр I у щирість свого французького союзника вірив дедалі менше і, розуміючи, що виведення навіть частини військ з Придунайських земель не сприятиме пом'якшенню позиції турків, вирішив не знімати з цього напрямку жодного батальйону.

Допоміжний корпус російських військ почали набирати з того, що було поблизу. Концентрація корпусу дуже повільно розпочалася лише наприкінці березня і відбувалась поблизу Бреста та Володимира (на Волині). Командиром корпусу було призначено генерала від інфантерії князя Сергія Голіцина. Він відзначився ще під час російсько-турецьких воєн 1768–1774 і 1787–1792 років, був нагороджений двома орденами Св. Георгія (4-го та 2-го класу), а 1798 року, через його зверхнє ставлення до улюбленця Павла I графа Івана Кутайсова, був змушений полишити військову службу. Повернувшись в армію при Олександрі I, він обіймав винятково адміністративні посади, а 1806 року знову подав у відставку. 1809 року вкотре був прийнятий на військову службу і відразу ж призначений командиром Допоміжного корпусу. Таким чином, хоча Голіцин ніколи не воював проти французів (що мало б скласти приемне вра-

Генерал від інфантерії князь Сергій Федорович
Голіцин, командувач російського корпусу.

Худ. невідомий

ження на Наполеона), але дуже довгий час не командував військами і, відповідно, мав би діяти дуже обережно, дотримуючись інструкцій. Ще більш дивним виглядало призначення безпосередніх підлеглих Голіцина. З шести генерал-лейтенантів п'ятеро брали участь у боях проти французів разом із австрійцями (Аркадій Суворов³⁷ та Олексій Горчаков³⁸ у 1799 році; Федір Левіз³⁹, Дмитро Дохтуров та Петро Меллер-Закомельський у 1805 році), а один (Карл Корф⁴⁰) відзначився в кампанії 1806–1807 років, де на боці французів воювали і поляки. Організацію та розподіл Допоміжного корпусу генерала Сергія Голіцина наведено у таблиці 3.

Як бачимо, майже половину російських військ складала кавалерія: отож росіяни готувалися до маневрових дій. Плану війни проти австрійців не було взагалі, початок та розвиток операцій залежав від результатів боїв австрійців з поляками, а також від того, що відбуватиметься поблизу Дунаю. Утім, командування корпусу отримало недвозначну настанову: «за будь-яких обставин уникати бойових дій проти австрійських військ, дотримуючись сприятливого для Австрії нейтралітету»⁴².

Поява такої досить дивної для воюючої сторони настанови стала наслідком візиту до Петербурга князя цу Шварценберга. Коли питання війни проти Австрії було вирішено

остаточно, канцлер Йоган Штадіон зробив спробу прояснити позиції Пруссії та Росії. Місія у Берліні закінчилась нічим — прусський король навідріз відмовився від будь-яких обіцянок щодо можливого приєднання до Австрії⁴³. Зовсім інший прийом чекав у російській столиці князя Карла цу Шварценберга⁴⁴, який із аналогічним завданням прибув до Петербурга наприкінці 1808 року. Запізнившись через хворобу і старанно уникаючи Варшави, князь обрав кружний шлях, а тому прибув до місця призначення лише 4 лютого 1809 року, а першу аудієнцію отримав у російського царя 12 лютого. Протягом двох місяців австрійський посол у своїх повідомленнях змальовував незмінну прихильність до нього особисто та до Австрії зокрема, яку демонстрували вищі кола петербурзької аристократії: та справа, для якої він прибув, стояла на місці. Все ж він зважився доповісти у Відень канцлерові, що, на його думку, не варто сприймати серйозно обіцянки росіян дотриматися своїх союзницьких зобов'язань, хіба що «на випадок нещасливого збігу обставин»⁴⁵. Такий прогноз австрійський канцлер вирішив достатнім для того, щоби остаточно вирішити розпочати війну з Наполеоном. Під час аудієнції, що відбулася 8 квітня, князь цу Шварценберг зробив останню спробу досягти мети, виклавши «польську карту»: він повідомив, що оскільки поляки покладають великі сподівання на те, що за допомогою Наполеона зможуть відновити Польщу у колишніх кордонах (а це загрожує не лише Австрії, а й Росії), то обидві держави мають об'єднати свої зусилля для протидії цьому планові. Терплячість і наполегливість князя врешті дали результат і 18 квітня Олександр I погодився дати запевнення, що російські війська будуть дотримуватися прихильного нейтралітету щодо Австрії⁴⁶. 26 квітня відомості про перетин австрійськими військами кордону Герцогства Варшавського дійшли до Петербурга, і французький посол, генерал Коленкур, одразу ж висловив протест проти подальшого перебування князя цу Шварценберга у російській столиці. Олександр I запевнив Коленкура, що за наявних обставин місію Шварценберга він вважає закінченою і попросив повідомити Наполеонові таке: «Імператор може бути певним, що я цілком

Російський допоміжний корпус

Командувач: генерал від інфантерії князь Сергій Федорович Голіцин**Начальник штабу:** генерал-майор Бурггард Магнус Берг 2-й**9-а піхотна дивізія**
(генерал-лейтенант Аркадій
Олександрович Суворов)Бригада генерал-майора
К. К. Сіверса10-й єгерський полк
(полковник К. В. Пряжевський)

Козацький полк Сисарєва

Новоросійський драгунський полк
(підполковник О. О. Штакельберг)Глухівський кірасирський полк
(полковник М. І. Толбузін 1-й)Бригада генерал-майора
князя О. Г. ЩербатоваАстраханський гренадерський полк
(полковник І. Ф. Буксгевден)Білостоцький мушкетерський полк
(полковник М. Г. Потресов)Рязанський мушкетерський полк
(полковник граф А. І. Бензель)Маріупольський гусарський полк
(полковник П. Й. Парадовський)**10-а піхотна дивізія**
(генерал-лейтенант
Федор Федорович Левіз)Бригада генерал-майора
І. В. Васильчікова8-й єгерський полк
(майор А. Н. Каплинський)Брянський мушкетерський полк
(підполковник А. І. Левіз)Охтирський гусарський полк
(полковник князь І. С. Жевахов 2-й)

Козацький полк Денісова

Бригада генерал-майора
графа К. Й. де ЛамбертаКиївський гренадерський полк
(генерал-майор І. М. Інзов)Ярославський мушкетерський полк
(полковник Й. К. Соколовський)Курський мушкетерський полк
(полковник О. М. Селіверстов)Харківський гусарський полк
(полковник Д. М. Юзефович)**18-а піхотна дивізія**
(генерал-лейтенант князь
Андрій Іванович Горчаков)Бригада генерал-майора
Н. Ф. Давидова32-й єгерський полк
(підполковник Трейблут)Якутський мушкетерський полк
(підполковник Дем'янов)Костромський мушкетерський полк
(полковник І. Г. Гейденрейх)

Козацький полк Іловайського

Арзамаський драгунський полк
(підполковник Дерпер)Серпуховський драгунський полк
(полковник М. З. Хітрово)

	Бригада генерал-майора І. О. Хрущова	Тамбовський мушкетерський полк (полковник О. А. Башилов) Дніпровський мушкетерський полк (майор К. Г. Ульріхсен) Єлизаветградський гусарський полк (полковник Д. О. Григорович) Олександрійський гусарський полк (полковник А. О. Єфимович)	
24-а піхотна дивізія (генерал-лейтенант князь Дмитро Сергійович Дохтуров)	Бригада генерал-майора О. А. Ласкіна	28-й єгерський полк (підполковник Ф. Й. Тайденфельд) Кримський мушкетерський полк (підполковник І. І. Карпен)	
		Бригада генерал-майора П. Г. Ліхачова	19-й єгерський полк (майор А. Г. Ембахтін) Томський мушкетерський полк (майор І. І. Каменщikov 1-й)
	Бригада генерал-майора І. Д. Цибульського		Ширванський мушкетерський полк (полковник Ф. В. Зварикін) Уфимський мушкетерський полк (полковник В. Д. Головнін)
		Бригада генерал-майора М. Д. Балка	Казанський драгунський полк (майор М. Д. Підпрятів) Ризький драгунський полк (генерал-майор М. Д. Балк)
	Бригада генерал-майора П. Д. Каховського		Татарський уланський полк (полковник К. Б. фон Кноррінг) Польський уланський полк (генерал-майор П. Д. Каховський) Литовський уланський полк (полковник князь І. М. Вадбольський)
		2-й кавалерійський корпус (генерал-лейтенант барон Федір Федорович Корф)	Бригада генерал-майора М. В. Кретьова
Бригада генерал-майора барона І. М. Дуки			
	Всього: 32000 чоловіків ³⁰		

Таблиця 3 (продовження)

дотримаюсь своїх союзницьких зобов'язань. Я нічого не роблю наполовину»⁴⁷. Щирість цих запевнень з'ясувалася при прощальній аудієнції, яку було надано Шварценбергу: за словами останнього, «російський імператор,

прагнучи продемонструвати свою довіру до мене, показав мені накази для командувача зосередженого на кордоні корпусу генерала Голіцина. В них було підкреслено, що вступити на австрійські території командувач

може лише за особистим письмовим наказом російського імператора».

Вже повертаючись до Відня, князь цу Шварценберг, за порадою Олександра І, відправив ерцгерцога Фердинанду листа, в якому, не повідомляючи про таємну угоду,

наказував йому уникати будь-яких збройних дій проти росіян, навіть за умови їх переходу на територію Галичини і радив «з російськими генералами при будь-якій нагоді зав'язувати приязні стосунки»⁴⁸.

Продовження у наступному випуску

Примітки

¹ Це було властиве навіть тим польським магнатам, які, перейшовши на австрійську службу, здобули найвищі посади, як-от Адам-Казимир князь Чарторийський (1805 року він стане австрійським генерал-фельдмаршалом), котрий організував у своєму маєтку в Пулавах справжній музей, присвячений колишній Польщі. Див.: Історія XIX века. Под ред. Лависса и Рамбо. Т. 2. — Москва, 1939.

² Серед них був і майбутній диктатор повстання 1830–31 років, випускник Львівського університету Ян Зигмунт Скішинецький.

³ Виключаючи Білостоцький округ, який Наполеон, мотивуючи це потребою «виправлення кордону», приєднав до Росії.

⁴ Згідно з Конституційним статутом 1807 року, ним керувала Державна рада, до якої входив король (чи призначена ним особа), державний секретар та п'ять міністрів (юстиції, внутрішніх справ та віросповідань, військовий, фінансів та поліції). *Сейм*, що склався з двох палат (Сенату і Палати депутатів), збирався раз на два роки у Варшаві королем, Великим князем, і не мав законодавчої ініціативи. До Сенату входили 6 єпископів, 6 воєвод та 6 каштелянів, і усі вони призначалися королем пожиттєво. Сенат та король могли скасовувати постанови Палати депутатів; король міг її розпустити. До складу Палати входили 60 депутатів, обраних *сеймиками*, та 40 депутатів від общин. Повноваження депутатів тривали 9 років, і їх склад оновлювався на третину через кожні три роки. В обговореннях брали участь лише члени державної ради та комісії депутатів, решта лише голосували. Право брати участь у виборах отримали земельні власники нешляхетного походження: священники, люди з вищою освітою та офіцери. Департаментами (усього їх було 6 — Бидгощ, Познань, Каліш, Варшава, Плоцьк і Ломжа) керували префекти та співпрефекти. Польське цивільне право замінив Кодекс Наполеона. Див.: Історія XIX века...

⁵ Навіть попри це, маючи 31,5 мільйонів злотих доходу на рік, герцогство щорічно змушене було витратити 51 мільйон злотих. Див.: Історія XIX века...

⁶ Польською: «Księstwo Warszawskie, pieniądz pruski, wojsko polskie, król saski, kodeks francuski».

⁷ Див.: Вандаль А. Наполеон і Александр І. Франко-російський союз времен первой империи. Т. 3. — Ростов-на-Дону, 1995.

⁸ На той момент Талейран вже більше як рік був усунений з посади міністра іноземних справ, але Наполеон продовжував використовувати його дипломатичні здібності в якості консультанта і неперевершеного майстра вести переговори. Див.: Шедивы Я. Меттерних против Наполеона. — Москва, 1991.

⁹ Див.: Вандаль А. Наполеон і Александр І...

¹⁰ Окрім того, імператор, якого дуже засмутила смерть (13 квітня 1807 р.) його другої дружини, Марії Терезії, впав у меланхолію та потрапив під вплив найближчого оточення (до якого належали його ад'ютант полковник барон Йоган Кучера, придворний священник Лянгенау та особистий лікар імператора Штіффт), яке вирізнялось украй консервативними поглядами.

¹¹ Коли Мюрат із авангардом французької армії ввійшов до Варшави, поляки йому влаштували дуже добрий прийом,

після чого слабкий до лестощів маршал став найпалкішим прихильником справи відродження Польського королівства. Особливо колишньому синові корчмара лестили натяки, що «у випадку утворення королівства поляки мали б за честь запропонувати трон такому відважному воїнові, як Мюрат». Та, як відомо, з політичних міркувань Наполеон відмовився від ідеї відновлення Польщі, а своєму швагрові суворо дорікнув, що той надто переймається справами, які його не стосуються; Мюрат змовчав, але образу не забув. Див.: Тюлар Ж. Мюрат. — Москва, 1993.

¹² Фактично Жюно перетнув іспанський кордон 18 вересня 1807 року, ще до підписання договору, при чому Наполеон навіть не повідомив про це іспанський уряд.

¹³ Див.: Тюлар Ж. Мюрат...

¹⁴ Навіть російський цар не почувався у безпеці. Перше, що зробив Олександр І покинувши Ерфурт, це відправив із Ваймара кур'єра з листом до своєї матері, в якому написав: «Як бачите, всі Ваші побоювання виявилися безпідставними. Я виїхав із Ерфурта і прямую до Росії». Див.: Вандаль А. Наполеон і Александр І...

¹⁵ Див.: Romański R. Raszyn. 1809. — Warszawa, 1997.

¹⁶ Див.: Вандаль А. Наполеон і Александр І...

¹⁷ Див.: Płityński A. Rosia a Austria w przededniu kampanii galicyjskiej 1809 r. — Warszawa, 1901.

¹⁸ Ерцгерцог був рідним братом дружини австрійського імператора і у 1805 році очолював війська. Але тоді його влада була номінальною — усі накази віддавав його начальник штабу генерал Макк (завдяки яким відбулася капітуляція під Ульмом). Напередодні капітуляції ерцгерцог продемонстрував неабияку рішучість та особисту відвагу, прорвавшись із кількома ескадронами з оточення. Можливо також, що, призначаючи Фердинанда на таку важливу посаду, його певним чином протиставляли ерцгерцогу Карлу, адже перемога над слабкими силами поляків мала бути легкою, а от зиск можна було отримати великий.

¹⁹ Спочатку планом передбачалося набрати у Галичині 80000 рекрутів, але сумніви у їхній надійності — з одного боку, і впевненість, що достатньо буде військових сил — з другого, призвели до того, що набір рекрутів почався надто пізно і значною мірою усі плани з рекрутування залишилися на папері. Див.: Soltky R. Relation des opérations de l'armée aux ordres du prince Josef Poniatowski pendant la campagne de 1809 en Pologne contre les autrichiens. — Paris, 1841.

²⁰ Кожна піхотна бригада мала у своєму складі по одній пішій батареї, кавалерійська бригада та зведена бригада — по одній кінній. Решта артилерії (7 батарей) складала резервну артилерію корпусу.

²¹ Згідно зі штатом, чисельність корпусу мала б становити 36900 вояків, але, прямуючи до місця збору, полки зазнали втрат хворими, відсталими та дезертирами (Див. Soltky R. Relation des opérations de l'armée... С. 113–114).

²² Щоправда, для цих цілей краще було використати легку кавалерію (уланів та гусарів), тоді як значну частину австрійської кавалерії складала важка (кірасири та драгуни).

²³ Див.: Kukul M. Dziej o reży polskiego w erope napoleońskiej. — Poznań, 1912.

²⁴ Див.: Kovařík J. 1809. Orel proti orlu. — Praha, 2002.

²⁵ Так, у своїх листах до військового міністра він називав його «кавалером багатьох орденів», маючи на увазі, що князь Понятовський був нагороджений і прусськими орденами. Офіцери, що були ветеранами Італійських походів Бонапарта, теж ставились спочатку до Понятовського досить незнайомо, називаючи його поза очі «австрійцем» (деякий час той служив у австрійській армії).

²⁶ Цей ескадрон складався з двох батерей, які були створені в кінці 1808 року власним коштом їх командирів графа В. Потоцького та графа Р. Солтика. Від пішої артилерії кінна відрізнялась лише тим, що для їхніх гармат були властиві більша відстань між колесами і нижче розташування ствола — така конструкція забезпечувала її від перевертання при швидкому пересуванні і дозволяла використовувати разом із кавалерією.

²⁷ Окрім того, Наполеон надав полякам кредит у розмірі 43 млн. франків (т.зв. «байоннські суми»). Цей щедрий жест не коштував Франції нічого, оскільки гроші були взяті з контрибуції, яку Пруссія заплатила після своєї поразки; утім виплата процентів за цим кредитом ще більше обтяжила бюджет Герцогства.

²⁸ Через протести росіян вона згодом була перейменована на Дивізію Герцогства Варшавського.

²⁹ Нестача коней в артилерії призвела до того, що запрягати можна було лише 24 гармати. Оскільки одна з піших рот, укомплектованих запряжками (6 гармат), стояла гарнізоном у Данцігу, то піша польова артилерія польської армії налічувала лише 18 гармат. Решта залишилася у Варшаві для підсилення фортечної артилерії.

³⁰ За: Solytk R. Relation des opérations de l'armée aux ordres du prince Josef Poniatowski pendant la campagne de 1809 en Pologne contre les autrichiens. — Paris, 1841.

³¹ Окрім того, на озброєння польської армії французи передали частину австрійських і російських трофейних рушниць, а також незначну кількість французьких рушниць. Уся ця зброя мала різні калібри і здебільшого вже тривалий час перебувала у вжитку і потребувала ремонту.

³² Командиром корпусу був призначений маршал Жан-Батіст Бернадот, якому номінально підпорядковувались також усі польські війська на території Герцогства, що відчутно ускладнило систему командування.

³³ Див.: Solytk R. Relation des opérations de l'armée...

³⁴ У лютому 1809 року за наказом Понятовського Краків відвідав генерал Олександр Рожнецький. Його завданням було зібрати відомості про австрійську війська, які, за даними польської розвідки, зосередились у цьому районі. Рожнецький дані розвідки підтвердив, але повідомив, що ці війська скоріше за все будуть скеровані на посилення армії ерцгерцога Карла. Пізніше, в лютому-березні, з аналогічною місією Галичину відвідав генерал Міхал Сокольніцький (під приводом приватного візиту до родичів), який подав рапорт, що відрізнявся від припущень Рожнецького. Втім Понятовський, хоча і відпра-

вив копію цього рапорту до штабу маршала Даву, однак додав від себе такий коментар: «...вважаю, що австрійці радше прагнуть таким чином забезпечити собі можливість користування ресурсами Галичини, аніж оборону краю, мешканці якого палко прагнуть зміни влади» (див.: Romański R. Raszyn...).

³⁵ Томсинов В. Аракчеев. — Москва, 2003. — С. 195.

³⁶ Бойові дії проти шведів на цей час закінчились, але мирна угода ще не була ратифікована. У Фінляндії, яку росіяни захопили, залишався (до 1812 року) 20-тисячний корпус російських військ.

³⁷ Єдиний син фельдмаршала Олександра Суворова.

³⁸ Племянник Олександра Суворова та двоюрідний брат Аркадія Суворова.

³⁹ Окрім того, генерал Левіз у 1792 і 1794 роках брав участь у боях з польськими конфедератами, за що був нагороджений орденом Св. Георгія 4 класу.

⁴⁰ Свою бойову кар'єру Карл Корф розпочав під командуванням Олександра Суворова. За виявлену відвагу під час штурму передмістя Варшави, Праги (згідно з польською традицією — «Різанина в Празі»), у 1794 році нагороджений орденом Св. Георгія 4 класу.

⁴¹ Загальна чисельність військ, зосереджених під командуванням князя Сергія Голіцина сягала 70000 чоловіків, але кордон перейшли лише 32000 (Див: Askenazy S. Książę Józef Poniatowski (1763–1813). — Warszawa, 1922).

⁴² Див.: Romański R. Raszyn...

⁴³ Врешті-решт, прусський король та його міністри зайняли позицію сторонніх спостерігачів. Єдиною участю пруської армії у війні 1809 року став збройний виступ майора Фрідріха фон Шіля, здійснений за його власної ініціативи. В бойових діях проти загону Шіля брав участь і польський 4-й полк кінних стрільців.

⁴⁴ Цікаво, що раніше, під час австро-турецької війни 1787–1789 років, Юзеф Понятовський врятував князів Шварценбергу життя, застреливши у битві при Сабаші турка, що вже зніс над головою майбутнього австрійського фельдмаршала ятаган (див.: Askenazy S. Książę Józef Poniatowski (1763–1813). — Warszawa, 1922).

⁴⁵ Див.: Romański R. Raszyn...

⁴⁶ Ця угода була ратифікована російським царем досить нетиповим, з точки зору міжнародного права, чином: він, як додаток до рапорту австрійського посла, відправив власноручне послання австрійському імператорові: «Може бути лише дуже задоволений листом, який тут додається: підтверджую, що він абсолютно відповідає змістові нашої з Паном [послом] розмови і сподіваюсь, що не залишаю імператорові жодних сумнівів щодо моїх задумів» (див.: Plityński A. Rosia a Austria w przededniu kampanii galicyjskiej 1809 r. — Warszawa, 1901; Cichowicz A. Rok 1809. — Poznań, 1918).

⁴⁷ Див.: Шильдер Н. К. Александр І. Его жизнь и царствование. — СПб, 1904.

⁴⁸ Див.: Romański R. Raszyn...

Битва під Буськом 21–23 травня 1919 року

Алекс Злич

У Галичині відбулося стільки битв, що навіть створення їх переліку вимагатиме залучення цілої когорти професійних істориків і поглине чимало часу. Годі дивуватися, що пересічний галичанин часто не здогадується, що поблизу його оселі колись вирували криваві баталії.

Наприклад, подорожуючи зі Львова до Олеського замку, туристи дізнаються чимало цікавого про минуле Буська, названого колись «галицькою Венецією». Однак лише небагатьом відомо, що під час українсько-польської війни під Буськом 21–23 травня 1919 р. відбулася битва, яка не тільки вкрила славою знамена Галицької Армії (ГА), але й значною мірою сприяла її посестрі — Дієвій Армії Української Народної Республіки (ДАУНР) — здійснити відомий марш-маневр на Проскурів.

«Дозвольте нагадати — це є маневр»

Холодний травень 1919 р. не віщував нічого доброго ні Галицькій Армії, ні Дієвій Армії УНР. Кожна з них — перша в Галичині, друга на Волині — боролася водночас на два фронти, стримуючи на заході поляків, а на сході — більшовиків. Основні сили ГА оперували на західному фронті, тоді як переважна більшість з'єднань ДАУНР протистояла червоним.

На початку місяця корпус Січових Стрільців полковника Є. Коновальця після тривалої оборони змушений був залишити Шепетівку. Попри це, штаб ДАУНР не втрачав надії переламати хід подій. Продрозверстка і спроба насильного запровадження комун викликали у запіллі Червоної Армії потужну хвилю селянських повстань.

Інформуючи уряд Західної Облaсті Української Народної Республіки (ЗОУНР) про плани Головного Отамана С. Петлюри, Президент Є.Петрушевич зазначив: *«За Збручем не є ситуація критична, представляють там ситуацію корисною... повстане ширитися, коли би удалось з тими силами вийти в контакт, можна би розпоряджати поважними силами»*¹.

Наступальним планам українців об'єктивно сприяли успіхи армій генерала Денікіна на півдні Росії й загроза з боку військ адмірала Колчака. Увага більшовицького вищого військового керівництва зосереджується на Донбасі, куди, на його думку, слід скерувати основні зусилля червоного Українського фронту. Під тиском з Москви командувач Укрфронтом В.Антонов-Овсєєнко видав у Проскуріві (сучасний Хмельницький) 28 травня 1919 р. директиву № 1272/Д з наказом перейти на західному напрямку до оборони².

За інформацією Президента Є.Петрушевича, ДАУНР була *«досить поважною армією около 15 тисяч людей»*³. Її тогочасний начальник оперативного відділу і майбутній воєнний історик М. Капустянський так оцінював моральний стан вояків: *«В армії залишився... здоровий і дужий елемент, національно настроєний і переконаний противник большевиків»*⁴. Добігала кінця й організаційна реформа армії.

За таких обставин запланований штабом ДАУНР наступ мав високі шанси на успіх. Однак повністю підготувати операцію не вдалося. Перешкодили війська польського Галицько-Волинського фронту, атакувавши 14 травня 1919 р. обидві українські армії.

Між червоними і блакитними

Доки Україна й Польща провадили війну власними силами, жодній із сторін не вдалося досягти помітних результатів. Ще у квітні 1919 р. співвідношення сил на галицькому фронті було приблизно однаковим. Ситуація кардинально змінилася, коли остаточно з'ясувалося, що Польща одержить всебічну підтримку переможних держав Антанти, а Україна — ні.

У травні 1919 р. ця підтримка матеріалізувалася у вигляді створеної у Франції армії генерала Ю. Галлера, названої, за кольором мундирів її вояків, блакитною. Сформована з колишніх військовополонених і бажаних емігрувати до США поляків, керована французькими офіцерами й підстаршинами, ця армія була нашпигована сучасним озброєнням, у тому числі літаками й танками. З шести дивізій «галлерчиків» у боях проти українських армій побували чотири. Однак застосовувалися вони так, що у будь-який момент кампанії на фронті одночасно перебувало не більше двох блакитних дивізій.

Першим прибув корпус під командуванням французького генерала Д. Одри у складі 1-ї та 2-ї дивізій стрільців, який налічував 830 офіцерів, 27410 вояків і 116 гармат⁵. Це з'єднання різко змінило співвідношення сил на фронті. Відтепер добре забезпечене усім необхідним 80-тисячне польське військо протистояло на західному фронті

67-тисячній ГА⁶ та не більш як 5-тисячному угрупованню ДАУНР, які відчували чимраз гостріше брак амуніції, озброєння й набоїв.

Польський наступ на Волині розпочався 14 травня 1919 р., а вже 16 травня, із втратою Луцька, західний фронт ДАУНР фактично припинив існування. Тил і операційна база військ, що готувалися до наступу проти червоних, виявилися відкритими для удару блакитних. Щоб не капітулювати перед одним із ворогів, слід було діяти швидко і неординарно.

Штаб ДАУНР вирішив розгорнути наступ з Волині на Поділля, заволодіти районом Проскурів–Кам'янець–Подільський і встановити безпосередній зв'язок з Румунією, звідки сподівалися налагодити постачання озброєння та іншого спорядження. Численні потяги тилової бази армії, у яких, за оцінкою полковника Капустянського, знаходилося «мільярдове військо майно»⁷ й які зосереджувалися на лінії Рівне–Броди, планувалося перекинути через вузлову станцію Красне на лінію Тернопіль–Підволочиськ і далі у звільнений від більшовиків район.

Сил, щоб затримати просування поляків, у ДАУНР не було. Слабкість військових могли б компенсувати дипломати, започаткувавши переговори. З цією метою 18 травня 1919 р. із Радивиловка вислано місію полковника Левчука. Однак годі було передбачити, коли і з яким результатом вона повернеться, а тилу базу слід було рятувати негайно.

Генерал Юзеф Галлер на чолі блакитної армії

Допомогти могли лише галичани, утримавши власними силами вузлову станцію Красне. Адже лише там потяги можна було скерувати з однієї лінії на іншу. Чим довше Красне залишалося в українських руках, тим більше потягів можна було врятувати, і, водночас, надати їм можливість від'їхати якнайдалі.

19 травня 1919 р. Президент Є.Петрушевич вже був поінформований про намір ДАУНР «іти на Проскурів»⁸. Однак у ці дні брак набоїв вже помітно дошкуляв піхоті ГА. Оскільки в оборонному бою їх витрата різко зростає, шеф штабу ГА полковник В. Курманович попередив головного начальника постачання ДАУНР, що довго втримувати позиції не вдасться⁹.

Перший серед рівних

Завдання прикривати станцію Красне припало I корпусу ГА під командуванням підполковника О.Микитки. Кар'єра цього старшини в українському війську розпочиналася нелегко. Призначеного у січні 1918 р. командантом легіону Українських Січових Стрільців (УСС) сотника Микитку очікував холодний прийом, оскільки січовики вважали його надмірним австрофілом.

На початку Листопадового Чину молоді й недосвідчені старшини УСС, захопившись роллю полум'яних революціонерів, усунули сотника Микитку від командування. Минуло лише декілька днів, і ці ж горереволюціонери, яким жорстокі поразки враз охолодили гарячі голови, повернули йому повноваження. Скромний і відданий українській справі старшина забув образ, однак можливість швидко приборкати польських повстанців у Львові було змарновано.

Після відступу зі столиці Галичини сотник Микитка сформував і очолив групу «Старе Село». Саме його воякам вдалося досягти найбільших успіхів у першій битві за Львів (24 грудня 1918 р. – 2 січня 1919 р.), оволодівши Персенківкою. Під час другої битви за місто Лева (7–13 січня 1919 р.) супротивником уже отамана Микитки був енергійний генерал Я.Ромер. Польським воякам вдалося проломити українські позиції, захисники яких у паніці відступали. Саме у цю мить нагодився командант групи й осо-

бисто повів стрільців у протинаступ. У результаті вдалося не лише відбити втрачені позиції, а й змусити генерала Ромера відмовитися від подальшого наступу з огляду на значні втрати. З цього дня особиста присутність отамана Микитки на полі бою стала для галичан своєрідною гарантією успіху.

У середині лютого 1919 р. отаман Микитка змінив полковника В.Курмановича на посаді командира I корпусу ГА. Корпус гартувався у важких боях на довгій і звивистій лінії фронту від Янова попід Любачів, Раву-Руську і Белз — аж до стику з ДАУНР на північ від Сокаля. І знову особиста поява отамана Микитки на полі бою незмінно приносила успіх його підлеглим, як-от у бою під Великою Вишенькою 28 березня 1919 р. З 1 травня 1919 р. отаману Микитці було присвоєне чергове звання підполковника.

Польський наступ 14 травня 1919 р. на фронті I корпусу ГА повсюди наразився на запеклий опір. Під Куликовом галичани, не зважаючи на штурмові удари польської авіації, контратакою повернули втрачені позиції, причому вдалося збити один ворожий літак. Четар В. Середович на чолі залоги Добросина відбив дев'ять (!) атак противника. Також успішно боролися залоги Великих Мостів

Колишній командувач I корпусу, Начальний Вождь Галицької Армії генерал-четар Осип Микитка

і Угринова. Однак ворожа перевага таки далася взнаки, й наприкінці дня українці розпочали відступ.

Якщо наступ вояків 1-ї дивізії блакитної армії з Володимира-Волинського на Луцьк був нестримним, то їх сусіди з 2-ї дивізії, опинившись віч-на-віч зі стрільцями підполковника Микитки, лише повільно просувалися із Белза на Кристинопіль. Щойно вранці 15 травня «галлерчики» досягли р. Західний Буг, однак форсувати її так і не відважилися. Вогонь українців був настільки сильним, що навіть пересувати підрозділи вздовж ріки доводилося тільки вночі¹⁰. Однак польські успіхи на Волині загрожували глибоким обходом правого крила ГА, тому українці 16 травня 1919 р. залишили Сокаль. Щойно тоді блакитні змогли дістатися на правий берег Бугу.

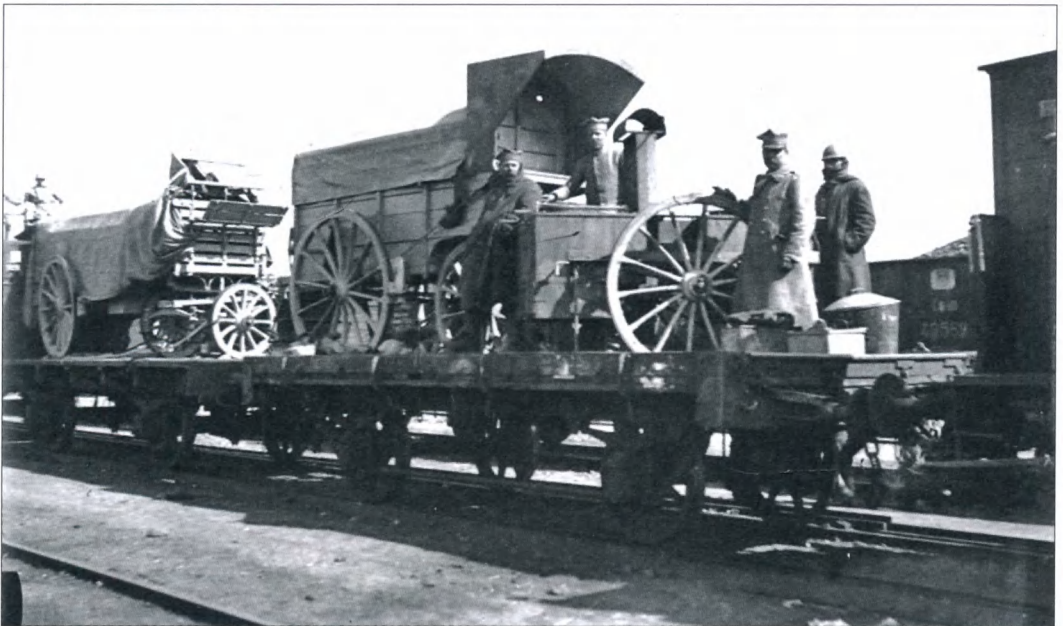
Відступаючими з'єднаннями керувати не просто, однак підполковник Микитка міцно тримав у руках підлеглі бригади. 23 травня 1919 р. штаб Першого серед рівних корпусу відвідав щойно призначений Начальним Вождем ГА генерал О. Греков. Оцінка Головнокомандувача говорить сама за себе: «Штаб I корпусу (командувач підполк. Микитка, шеф штабу сот. Куніш, обидва офіцери колишньої австрійської армії) справив

на мене надзвичайно добре враження своєю бадьорістю. Коли під час мого візиту на одній з ділянок фронту спалахнула сутичка, штаб віддавав накази спокійно і доладно»¹¹.

Напередодні битви

Готуючись до оборони станції Красне, підполковник Микитка не завагався зосередити на порівняно невеликій ділянці фронту дві з чотирьох бригад I корпусу ГА. Ворог, наступ якого очікувався з північного заходу, міг просуватися вздовж як правого, так і лівого берега р. Західний Буг. Куреням VI Равської бригади під командуванням сотника В. Стафіняка припало завдання оборонятися на лівому березі Бугу. Станом на 15 травня 1919 р. у бригаді налічувалося 74 старшин і 4352 підстаршин і стрільців (у тому числі 2665 багнетів та 85 шабель), 46 кулеметів і 15 гармат¹². Позиції на правому березі зайняли стрільці V Сокальської бригади сотника П. Петрика. У її складі налічувалося 99 старшин і 5084 підстаршин і стрільців (у тому числі 2530 багнетів та 48 шабель), 56 кулеметів і 12 гармат¹².

На перший погляд здавалося, що така поважна перешкода, якою є р. Західний Буг, порушуватиме взаємодію обидвох бригад. Якщо

Транспорт вояків блакитної армії дорогою на фронт

б ворог атакував одну з них, інша, перебуваючи на протилежному березі, не змогла б ефективно допомогти сусідові. Однак підполковник Микитка добре знав, що робив.

Ширина ріки в околицях Буська коливається в межах 25 метрів, середня глибина не перевищує 1 метра. Міст у Буську та брід у селі Ракобути (сучасна назва — Ракобовти) дозволяли галичанам легко пересувати з одного берега на інший як піхоту, так і артилерію. Натомість у напрямку Кам'янки-Струмилової (сучасна назва — Кам'янка-Бузька) ширина Західного Бугу зростає, а глибина збільшується до 2–4 м. Заболочена долина додатково ускладнювала переправу через ріку. Контролюючи Ракобути, галицькі бригади могли підтримувати одна одну, тоді як ворог був позбавлений такої можливості.

Також слід було подбати, щоб ворожа польова артилерія не перешкоджала нормальній роботі залізничників. Для цього потрібно було обирати позиції на віддалі не ближче 10 км. від станції Красне. Чим далі, тим без-

печніше, але, водночас, тим більше розтягуватиметься фронт. У пошуках компромісу між цими факторами підполковник Микитка обрав лінію Яблунівка–Ракобути–Ріпнів–Милятин–Неслухів (див. Схему 1).

Часу на підготовку позиції до бою, на жаль, не залишалось. Дотихчасові здобутки офензиві генерала Галлера буквально засліпили Варшаву. У комунікаті III відділу польського генерального штабу з 20 травня 1919 р. зазначалося: «Останні події на фронті дають підстави вважати, що галицька (в оригіналі «руська» — А.З.) армія перебуває в стані повного розкладу. Розгромлені українські війська в паніці відступають... Стрільці бунтують проти старшин... Отаман Павленко побоється смерті з рук власних вояків»¹³. Поспішаючи окупувати Галичину, польські війська того ж дня одержали наказ «наступати якнайшвидше і з найбільшою енергією, не зважаючи на втому власних військ, аж до лінії Броди–Нижнів–Коломия»¹⁴.

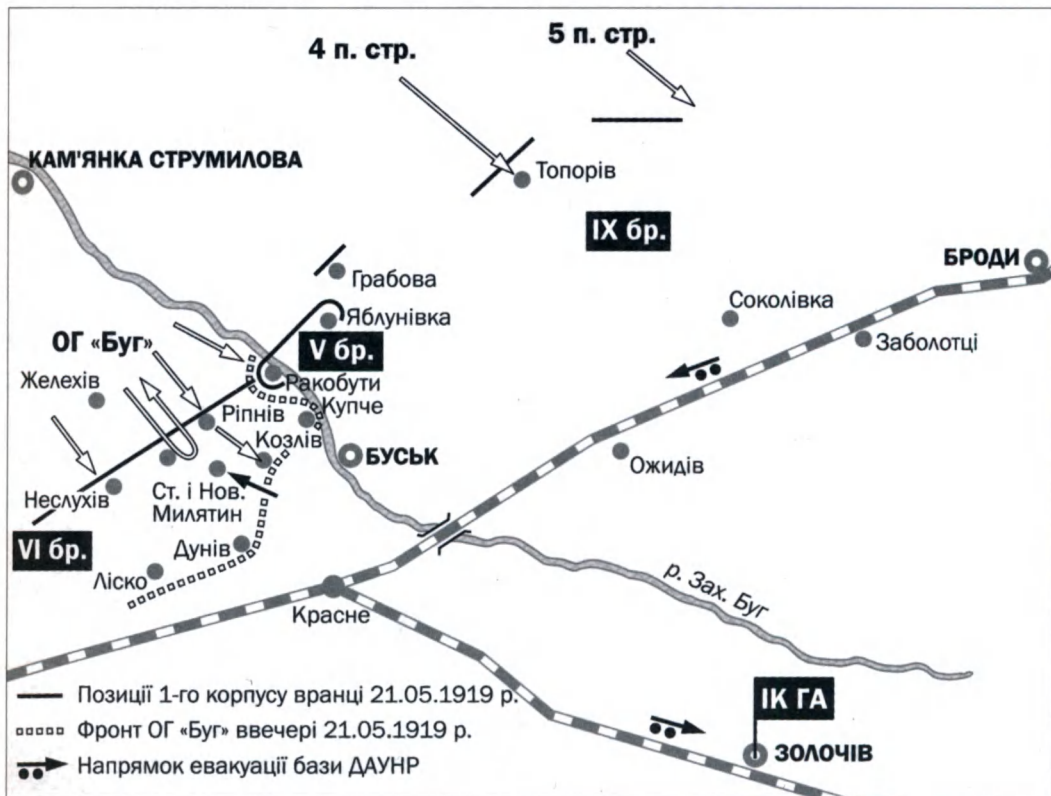

Схема 1. Битва під Буськом. Бойові дії 21 травня 1919 року

Керуючись цим наказом, командуючий Галицько-Волинським фронтом генерал Галлер скеровує операційну групу «Буг» (ОГ «Буг») полковника Мінкевича з Кам'янки-Струмилової на Красне. Її сусід зліва — 2-а «блакитна» дивізія під командуванням французького генерала Модельона — рухається поки що далеко від поля бою з району Холоїв-Стоянів на лінію Топорів-Лопатин.

Станом на 14 травня 1919 р. в рядах ОГ «Буг» налічувалося 293 офіцери, 5780 вояків (в тому числі 3938 багнетів та 397 шабель), 112 кулеметів і 17 гармат. У кожному з трьох полків (4-й, 5-й і 6-й полки стрільців) 2-ї дивізії «галлерчиків» налічувалося пересічно 66 офіцерів і 2400 вояків. Їх підтримували 36 французьких 75-мм гармат і 335 шабель кавалерії¹⁵.

21 травня — зав'язок битви

Досвідчений полковник Мінкевич відмовився від спокуси наступати водночас уздовж обидвох берегів Бугу. Підрозділи ОГ «Буг» зосередилися на лівому березі і 21 травня 1919 р. перейшли в наступ. Погода стояла холодна, у якусь мить налетіла навіть буря з градом.

На правому крилі групи II батальйон 21-го полку піхоти атакував Неслухів, підтримуваний 2-м полком уланів з боку Желехова. Зауваживши ворожу кавалерію, стрільці VI бригади не запанікували, як нерідко траплялося у ці дні в інших з'єднаннях, а привітали її вогнем. Браві улани, не сподіваючись такої зустрічі, швидко повернули назад, оголюючи фланг власної піхоти¹⁶.

На зміну кавалеристам поспішив III батальйон 26-го полку піхоти, атакувавши Милятин. Однак і цей удар українці відбили. У бій за Милятин поступово втягуються II батальйон 36-го полку піхоти та II батальйон 2-го полку підгалянських стрільців. Спільними зусиллями ці підрозділи близько полудня вибивають українців з села. Однак сотник Стафіняк також вводить у бій резерви, і вже о 13 год. 15 хв. стрільці VI бригади повертають втрачені позиції¹⁷.

Після невдалої атаки під Неслуховом 2-й полк уланів перекинули на ліве крило ОГ «Буг». Кавалеристи повільно просувалися понад Бугом, марно шукаючи місця для переправи. Вийшовши надвечір до Ракобуть, поляки виявили, що село міцно утримують українці¹⁸.

Старшини I куреня VI Равської бригади

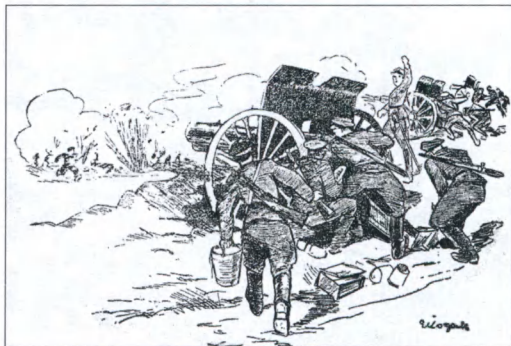
Старшини полку артилерії V Сокальської бригади

Тим часом у центрі українських позицій I батальйон 1-го полку підгалянських стрільців за підтримки артилерії ОГ «Буг» здобуває Ріпнів, прориваючи українські позиції¹⁹. Сотник Стафіняк уже не має резервів, щоб зупинити ворога. Дальше просування полків на Козлів (сучасна назва — Кізілів) загрожувало виходом у тил оборонцям Милятина і Неслухова. Тому українці залишають позиції на лівому крилі.

Спостерігаючи за боєм, підполковник Микитка не поспішав перекидати курені V Сокальської бригади на допомогу сусідові. Щоб зосередити дві бригади для оборони станції Красне, йому довелося надмірно розтягнути фронт правofлангової IX бригади. У лісистій місцевості на північ від залізниці Броди–Красне її рідкі заслони не могли надовго затримати ворога. Досвідчений командувач розумів, що раніше чи пізніше ворог таки з'явиться на правому березі Бугу. Щойно коли VI Равська бригада задіяла в бою усі свої курені, стрільці сотника Петра закріпилися в Ракобутах. Потенційна

загроза, яка впливала вже з самого факту наявності українського плацдарму на лівому крилі ОГ «Буг», відволікала увагу польського командування і зв'язувала частину його сил.

Наприкінці дня 21 травня 1919 р. VI бригада виявилася вибитою з обраної лінії оборони. Просуваючись за відступаючими стрільцями, поляки захопили Неслухів, Милятин, Ріпнів, Ліско (сучасна назва — Лісок), Дунів (сучас-

Батарея Галицької Армії в бою. Малюнок Е. Козака

на назва — Думниця), Козлів і Купче²⁰. Тим не менше, українці відступили в порядку. Скупчившись на західних околицях Буська, вони готувалися наступного дня продовжити битву.

22 травня — контрнаступ

У результаті бою 21 травня польські війська загрозливо наблизились до станції Красне. Стривожений цією обставиною начальник штабу ДАУНР отаман А. Мельник телеграфує до полковника Курмановича: «з огляду на се, що на лінії Радивилів–Красне мається багато евакуйованого майна необхідно лінію Броди–Красне прикривати якнайдовше»²¹. Підполковник Микитка вирішив виправити ситуацію контрнаступом, початок якого призначено на ранок 22 травня 1919 р.

Попри те, що VI бригада зберегла боєздатність, годі було сподіватися, що вона зможе досягти успіху лише власними силами. Їй на допомогу скеровано всю артиле-

рію V бригади, батареї якої розгорнулися на зручних позиціях на правому березі Буга північніше Буська і готувалися підтримати атаку піхоти VI бригади своїм вогнем. Не виключено, що один з трьох куренів V бригади також було підпорядковано сотнику Стафіняку. Однак розшукати відповідне підтвердження серед збережених документів Начальної Команди ГА не вдалося. Ще один курінь V бригади отримав завдання імітувати наступ з Ракобутів.

Пануюча у польських штабах впевненість у розвалі ГА зіграла з ними злий жарт. Ніхто не сподівався, що розгромлена і переслідувана армія зможе вдатися до наступальних дій. Тому щойно вранці 22 травня грізно загули 27 гармат української артилерії, а згодом під їх прикриттям рушили вперед стрілецькі лави, омріяна усіма стратегами світу раптовість удару виявилася цілковитою.

Галичани швидко зламали опір ворога, і до Начальної Команди ГА полетіла така рідкісна у ті травневі дні добра звістка: «VI бри-

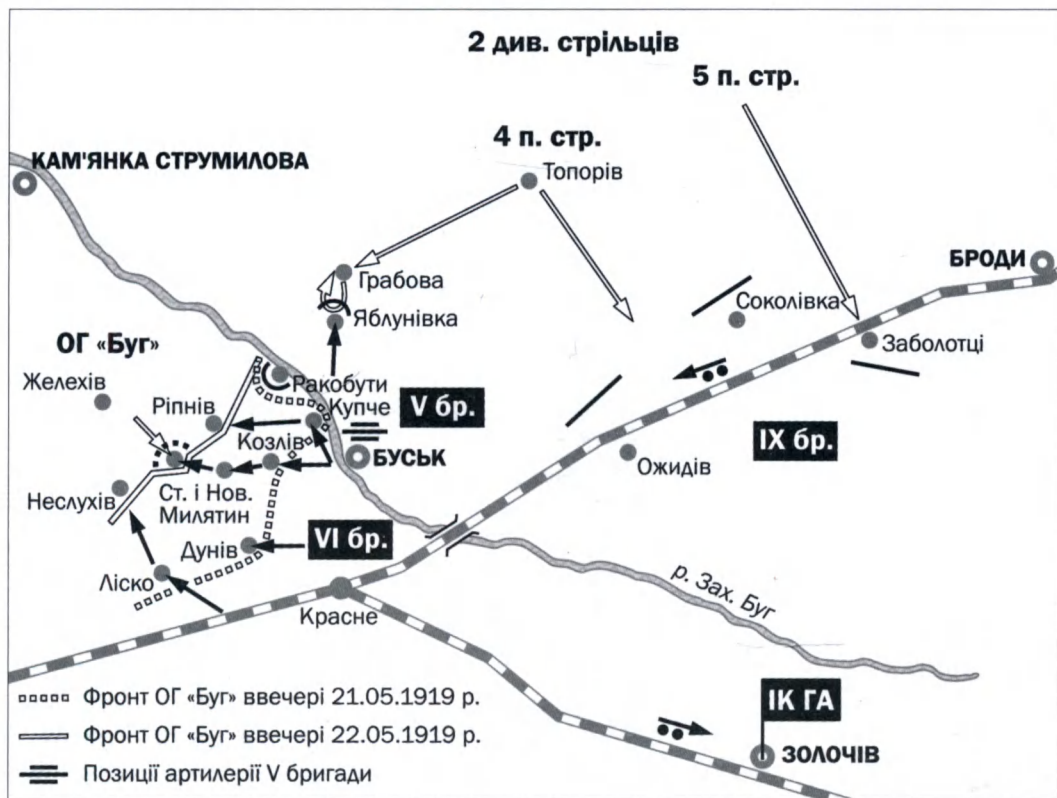

Схема 2. Битва під Буськом. Бойові дії 22 травня 1919 року

Новий Милятин. Фото поч. XX ст.

гада побила ворога в наступі на Козлів і Милятин, які здобуто»²². На додаток українці зайняли також Купче, Дунів і Ліско²³, впритул наближаючись до втраченої попереднього дня лінії оборони (див. Схему 2).

22 травня — Милятин у вогні

Історики українсько-польської війни 1918–1919 рр. одногосно стверджують про гострий брак старшин у ГА. Свого часу ветерани пошкодували паперу, щоб з'ясувати очевидну для більшості їх сучасників річ — як саме цей факт впливав на боєздатність підрозділів. Стосовно битви під Буськом звернемо увагу лише на один аспект проблеми.

Чим більше старшин у підрозділі, тим вища його стійкість, тим швидше можна привести його до ладу у випадку невдачі і продовжити бій. Наприклад, під час листопадових боїв у Львові поручник Григоряк виявився єдиним старшиною у загоні чисельністю 150 вояків. Достатньо було ворожій кулі поранити командира під час ворожої атаки, як переважна більшість його стрільців пішла врозтіч «неначе череда без

Кулеметники Галицької Армії на бойовій позиції.
Малюнок І. Іванця

Вокзал станції Красне. Листівка поч. XX ст.

пастуха»²⁴.

У VI Равській бригаді на одного старшину припадало пересічно 59 вояків, тоді як у ОГ «Буг» — лише 20. Польські офіцери вже під час ранкового відступу 22 травня самовіддано взялися запроваджувати лад у розшарпаних підрозділах. Привести до тям дві десятки людей значно легше, ніж шістьдесят, особливо, якщо поруч таке ж завдання виконують інші. Віддамо також належне воякам ОГ «Буг». Цих загартованих ветеранів не потрібно було зайвий раз у чомусь переконувати.

Щойно українці після перших успіхів послабили переслідування, польські батальйони швидко закріпилися на лінії Деревляни–Ріпнів–Неслухів. Однак у цій лінії зяяла небезпечна діра, оскільки галичани під час ранкового наступу зайняли два розташовані поруч населені пункти — Старий Милиятин і Новий Милиятин.

Близько полудня 22 травня 1919 р. за ці села розгорілася запекла боротьба. Розпочав її полковник Мінкевич, спрямувавши на Старий Милиятин вогонь усієї артилерії ОГ «Буг», включаючи завчасу передану йому з 2-ї дивізії «галлерчиків» батарею французьких 105-мм гармат. Після артобстрілу в атаку рушила польська піхота. Українці відступили, виславши до Начальної Команди ГА звістку, що «Милиятин довелося опустити задля вогню тяжких ба-

тарей ворога»²⁵.

Однак після ранкового успіху стрільців сотника Стафіняка важко було чимось залякати. Залишивши Старий Милиятин, вони міцно закріпилися у Новому Милиятині, й звідти раз у раз намагалися повернути втрачені позиції. Авторі історії польського 26-го полку піхоти нарахували вісім (!) відбитих упродовж 22 травня українських атак²⁶. Залишається лише дивуватися, як за таких обставин обидва населені пункти не пішли з димом, а у пам'яті їх жителів драматичні події того дня не залишили тривалого сліду.

Тогочасний комунікат III відділу польського Генерального штабу з подивом фік-

Спалений потяг на станції Красне, травень 1919 р.

сує «*дуже сильний опір армії Микитки*» і з прикрістю стверджує необхідність знову розпочинати наступ з лінії Деревляни–Ріпнів–Мілятин²⁷. Тим часом, вже у міжвоєнний період польські історики погодились, що ОГ «Бут» відбивала атаки українців з останніх сил²⁸. У цю критичну мить у битву, навіть не підозрюючи цього, втрутилися гранди тогочасної світової політики.

22 травня — Буськ і Париж

Покликана поставити остаточну крапку у Першій світовій війні й заложити основи нового порядку, Паризька мирна конференція виявилася ареною інтриг і торгів, аналізів яких присвячено чимало грубесних томів. Не вдаючись, за браком місця, у складні перипетії тогочасних політичних ігор, зазначимо лише, що 17 травня 1919 р. на засіданні Найвищої ради конференції постало питання несанкціонованого використання армії генерала Галлера у Галичині. Під час обговорення навіть пролунали погрози вдатися до економічної блокади Польщі²⁹.

Минуло ще декілька днів, доки з'ясувалося, що скандал не вдасться так просто залагодити. У Варшаві похапцем взялися замітати сліди перебування «галлерчиків» у Галичині. Пізно ввечері 21 травня командир 2-ї дивізії «блакитних» генерал Модельон отримав наказ завантажитися у потяги на найближчій станції та виїхати до Львова³⁰. Бойові генерали рідко товаришують з високою політикою, й француз Модельон не став винятком.

Дух наказу волав, щоб його дивізія чимскоріш забиралася з фронту. Натомість генерал перейнявся буквою наказу і почав вишукувати на карті найближчі станції.

Генеральський циркуль зупинився на лінії Броди–Красне, однак звідти ще потрібно було вибити українців. Ні хвилини не вагаючись, командир 2-ї дивізії «блакитних» вирішує продовжувати наступ, залишаючись таким чином на фронті ще упродовж щонайменше цілої доби 22 травня³¹. Можна лише уявити, якими словами з цієї хвилини супроводжувалась у Варшаві кожна згадка його імені.

Виконуючи план командира дивізії, вранці 22 травня битим шляхом на Буськ марширували два батальйони 4-го полку стрільців, ескадрон кавалерії, дві батареї польової і одна батарея важкої артилерії. Їх метою була станція Красне. Ще один батальйон полку і одна батарея польової артилерії вирушили з Топорова у південно-східному напрямку³², вочевидь, маючи на меті дістатися станції Ожидів.

22 травня — сувеніри з-над Сени

Свого часу фланговий удар врятував Наполеона під Маренго і поховав його надії на перемогу під Ватерлоо. Якщо б у полудневі години 22 травня підполковник Микитка спокусився можливістю атакувати усіма силами V бригади фланг ОГ «Бут», «галлерчики» звалилися б на її тили під Буськом, як сніг на голову, перетворивши можливий

Ринок у Буську. Листівка поч. XX ст.

успіх у неминучу катастрофу.

Однак український командувач зберіг спокій. Більшу частину V Сокальської бригади так чи інакше вже довелося задіяти в бою. Тим не менше, на правому крилі її бойового порядку в с. Яблунівка все ще залишався III курінь поручника Івана Чайки. У разі потреби йому на допомогу можна було швидко перекинути артилерію бригади з-під Буська та курінь з Ракобутів. Тож поява «блакитних» у середині дня 22 травня 1919 р. не застала українців зненацька.

Атаку авангарду «галлерчиків» вдалося легко відбити. Справжній бій розпочався тоді, коли до наступу розгорнувся пер-

Командир III куреня V Сокальської бригади
поручник Іван Чайка

ший з черги польський батальйон. Стрільці поручника Чайки захищалися впевнено. Польська кавалерія спробувала лісовою дорогою атакувати українські позиції з правого флангу. Однак командир куреня заздалегідь передбачив можливість такого маневру, і під прицільним стрілецьким вогнем кавалеристи змушені були повернути назад. Тим часом з лісу від Грабової висувалися все нові «блакитні» підрозділи. Неза-

баром атакували вже обидва батальйони, а коли заговорила й ворожа артилерія, III курінь почав відступати.

Офіцери і вояки 2-ї дивізії стрільців бачили, як перевага у чисельності, озброєнні й вишколі раз у раз дозволяла їм здобувати українські позиції. Якщо їх не могли стримати в обороні, то у наступі чисельно слабші й гірше озброєні українці взагалі не мали на що розраховувати. Справді, до цього дня «блакитних» ніхто й не пробував атакувати. Втративши позицію, українські підрозділи завжди виходили з бою.

Годі дивуватися, що у Яблунівку вступили вояки, які вже вважали себе переможцями. Вони негайно розбрелися між садибами. Офіцерам потрібен був час, щоб зібрати й привести до ладу свої підрозділи. Польські артилеристи, вважаючи бій переможно завершеним, теж поспішали дістатися до села й злягоджено взялися перевозити гармати. На якусь мить «блакитні» цілком втратили боєздатність.

У день бою під Яблунівкою командир III куреня V Сокальської бригади, уродженець села Стрільче на Городенківщині, поручник Іван Чайка відзначав своє 27-річчя. Досвідчений ветеран Першої світової війни, який у рядах 24-го коломийського полку піхоти пройшов чимало випробувань на сербському та італійському фронтах, під час відступу зумів втримати курінь у руках. Невідомо, досвід чи інтуїція допомогли поручнику Чайці відчувати мить слабкості ворога. Він ризикнув і повів стрільців у контратаку на щонайменше вдвічі чисельнішого і краще озброєного супротивника.

Безлад серед «блакитних», помножений на раптовість українського удару, справив вражаючий ефект. Курінь галичан в одну мить неначе вимів ворога зі села. До рук переможців дісталися два французькі кулемети з чималою кількістю набоїв. У запалі бою втрати ворога оцінили у 600 чоловік³³.

Як правило, трофейні кулемети галичани залишали у підрозділах. Щоб не віддавати дорогоцінну зброю, факт її захоплення нерідко приховували. Проте «сувеніри» з-над Сени не припали до душі ні імениннику, ні його стрільцям. Про захоплені французькі кулемети поінформували Начальну Команду, й згодом вони опинилися у вишколі но-

вобранців у Борщеві³⁴.

Польські джерела значно скромніше оцінюють власні втрати у бою за Яблунівку. Автор історії 5-го полку підгалянських стрільців свідчить про 2 убитих, 15 поранених і 5 зниклих безвісти вояків, що правда, лише з III батальйону³⁵. Загальні втрати обох «блакитних» дивізій на українському фронті за період з 9 до 24 травня 1919 р. шеф санітарної служби корпусу оцінив у 11 убитих і 74 поранених військовослужбовців³⁶. Не піддаючи сумніву офіційну статистику, легко підрахувати, що практично четверта частина втрат усього корпусу генерала Одри припадає на бій під Яблунівкою.

Відзначивши феєричною контратакою день народження свого командира, стрільці поручника Чайки ще не раз вславляться під час Чортківської офензиви. На їх рахунок — здобуття Копичинців, бій під Сухостановом, геройські штурми ворожих позицій під Тереховою і Тернополем. За ці подвиги 23 червня 1919 р. наказом ч. 49 поручнику Чайці присвоєно звання сотника. Іван Чайка перебув з Галицькою Армією усю її хресну дорогу. Подальша доля закинула його до Канади, де він помер 19 грудня 1960 р.³⁷

23 травня — день нелегких рішень

Вранці 23 травня 1919 р. українське командування мало усі підстави розраховувати на подальшу успішну оборону станції Красне. Тим часом у Соколівці до рук галичан потрапив артилерист з 2-ї дивізії стрільців. Інформація, яку він повідомив, не могла не вплинути на подальші рішення Начальної Команди ГА.

Виявилося, що генерал Модельон не зміг виконати власного плану. О 15 год. 22 травня батальйон 5-го полку «галлерчиків» увірвався на станцію Заболотці. До їх рук дістався потяг, навантажений кінями, упряжжю та зіпсованими літаками³⁸. Однак тут же з'ясувалося, що на залізниці функціонувала лише одна перешита на російський стандарт колія, яка провадила не до Львова, а до Золочева. Колія європейського зразка тягнулася лише до Ожидова. Тож усій дивізії, раз у раз кваліфікованій з Варшави роздратованим вищим командуванням, довелося згортатися у похідні колони і чимчикувати пішки через

Буськ аж до Львова³⁹.

Таким чином, на праве крило V Сокальської бригади і далі в обхід нього націлилася вся 2-га дивізія «галлерчиків». За інформацією полоненого артилериста, у дивізії налічувалися 3 полки піхоти трибатальйонного складу. Кожний батальйон складався з трьох сотень по 150 стрільців у кожній. Усіма частинами командували виключно французи. Дивізію підтримували 6 батарей артилерії. Кожною гарматою також командував француз⁴⁰.

У підполковника Микитки не було ані резервів, ані зайвих набойів, щоб вступати у бій з такою силою. Крім того, поляки вже перехопили залізницю у Заболотцях, і жодний український потяг більше не міг прибути до Красного. Ті ешелони, які ще залишалися на станції, залізничники обіцяли швидко евакуювати. Тому українське командування вирішило перервати битву під Буськом.

Під прикриттям ар'єргардів галицької бригади почали швидко відходити на південний схід. Противник, попідкись попереднього дня на гарячому, не натискав, займаючи позиції лише тоді, коли українці їх залишали. Щойно о 14 годині 23 травня «галлерчики» подолали відстань у 6 км., яка відокремлює Яблунівку від Буська⁴¹. У цей час українські ар'єргарди займали лінію Ожидів–Сторонибаби–Куткір⁴².

Незабаром злетів у повітря залізничний міст через Західний Буг поблизу Красного. Запалали спорожнілий вокзал станції Красне та три потяги, які не змогли евакуювати. І лише 24 травня 1919 р. вояки ОГ «Буг» зайняли Красне⁴³.

24 травня — звіт сотника Алелюхіна

Що ж вдалося зробити залізничникам? Чи не марно кривавилося галицьке стрілецьтво в битві під Буськом?

Українські залізничники, галичани і наддніпрянці, працюючи пліч-о-пліч вдень і вночі, зробили, здавалося б, неможливе. Щоб переставити потяг з однієї лінії на іншу, слід було затягнути його на станцію, розвернути паротяг, при потребі поповнити запаси пального і води, причепити його з протилежного боку, а тоді відтягнути ешелон якнайдалі. Хоча на станції є чимало колій, лише частина

з них була перешита на російський стандарт, необхідний для рухомого складу ДАУНР. Відтак, усі операції доводилося здійснювати обмеженим числом паротягів, опалюваних, здебільшого, дровами.

Команда Контролі Шляхів і Транспортів (КОШТ) «Тернопіль» інформувала Начальну Команду ГА, що на лінії Броди–Красне залишилися дуже мало майна. Всі евакуйовані потяги відігнано далеко на схід, так що на ділянці Зборів–Красне не залишилося жодного вагона⁴⁴.

Інформацію залізничників підтвердив звіт сотника Алелюхіна, який 24 травня виконав розвідувальний політ над районом Красне–Броди–Тернопіль. Він доповів, що станція Красне горить, залізничний міст на Бугу знищений. У напрямку Ожидова жодних потягів не виявлено, лише у Заболотцях помічено один потяг і поодинокі вагони. Скупчення потягів спостерігається щойно в Бродах і далі в напрямку Радивилова⁴⁵.

Точне число врятованих вагонів годі оцінити. КОШТ «Тернопіль» повідомляв, що, починаючи від Зборова, кожна станція була заставлена потягами з найрізноманітнішим

майном⁴⁶. Кількість вагонів лише у Тернополі оцінювалася цифрою 1500⁴⁷. Хоча в кінцевому підсумку українським арміям вдалося скористатися лише частиною усіх цих запасів, без них годі було б говорити про продовження боротьби.

«Війни не виграють евакуаціями»

1940 р. винесеними у заголовок словами прем'єр-міністр Великобританії В. Черчилл підвів підсумок вдалої евакуації англійських вояків з Дюнкерку. Успішною евакуацією станції Красне також не вдалося виграти війну. Однак проведена з цієї метою битва під Буськом назавжди залишиться золотом сторінкою в українській військовій історії. Стрільці Галицької Армії сповна виявили у ній вояцьку доблесть, мужність і стійкість, а старшини — непересічне вміння вести їх у бій. Українські вояки довели, що можуть перемагати супротивника, підготованого, озброєного і керованого за найвищими стандартами тогочасної воєнної науки. А залізничники Красного, мешканці Буська та навколишніх сіл справді мають чим пишатися і що розповісти туркистам.

Примітки

¹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5-ти томах. Том 2. — Івано-Франківськ, 2001. — С. 120.

² Директиви командования фронтов Красной Армии (1917–1922 гг.). Сборник документов в 4-х томах. Том 2. — Москва, 1972. — С. 206.

³ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. — С. 120.

⁴ Капустянський М. Похід українських армій на Київ–Одесу в 1919 році. Короткий воєнно-історичний огляд. Книга перша (частини I і II). — Мюнхен, 1946. — С. 47.

⁵ Hupert W. Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołyń w roku 1919. — Lwów; Warszawa, 1928. — С. 55.

⁶ Тинченко Я. Чисельність галицьких і польських військ під час боротьби за Східну Галичину (листопад 1918 року — червень 1919 року) // Цитаделя: Львівський мілітарний альманах. — 2009, част. 1. — С. 34–35.

⁷ Капустянський М. Похід... — С. 52.

⁸ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. — С. 120.

⁹ ЦДАВОВУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 31 зв.

¹⁰ Synoś J. Zarys historii wojennej 6-go pułku strzelców podhalańskich. — Warszawa, 1928. — С. 14.

¹¹ Греков А. Краткие заметки о боевых операциях и организации Галицких войск с 9 июня по 6 июля 1919 года // Centralne Archiwum Wojskowe. — 1400.1321. — С. 4.

¹² Тинченко Я. Чисельність... — С. 34–35.

¹³ O niepodległą i granice. Komunikaty oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego. 1919–1921. — Warszawa-Pułtusk, 1999. — С. 207.

¹⁴ Hupert W. Zajęcie... — С. 66.

¹⁵ Ibid. — С. 55.

¹⁶ Encyklopedia Wojskowa pod red. majora O. Łaskowskiego. Tom III. — Warszawa, 1933. — Hasło «Kamionka Strumiłowa».

¹⁷ Migdał L. Zarys historii wojennej 2-go pułku strzelców podhalańskich. — Warszawa, 1929. — С. 13.

¹⁸ Matkowski K. Działanie grupy operacyjnej «Bug» płk. bryg. Minkiewicza w odzyskaniu b. Galicji Wschodniej w r. 1919. // Bellona, Tom XLVI. — Warszawa, 1935. — С. 33.

¹⁹ Ibid. — С. 32.

²⁰ Hupert W. Zajęcie... — С. 68.

²¹ ЦДАВОВУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 31.

²² ЦДАВОВУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 32.

²³ Hupert W. Zajęcie... — С. 70.

²⁴ Злич А. Стрільці проти батярів: північне крило львівського фронту в листопадових боях 1918 року. // Цитаделя: Львівський мілітарний альманах. — 2009, част. 1. — С. 22.

²⁵ ЦДАВОВУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 44.

²⁶ Abramowicz S., Kreis J. Zarys historii wojennej 26-go pułku piechoty. — Warszawa, 1929. — С. 9.

²⁷ O niepodległą i granice... — С. 210

²⁸ Hupert W. Zajęcie... — С. 70; Encyklopedia Wojskowa... — Hasło «Kamionka Strumiłowa».

²⁹ Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Том V. — Скентон, 1960. — С. 61.

³⁰ Hupert W. Zajęcie... — С. 67.

³¹ Ibid. — С. 68.

³² Wyzina J. Zarys historii wojennej 5-go pułku strzelców podhalańskich. — Warszawa, 1928. — S. 9.

³³ ЦДАВОВУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 148.

³⁴ ЦДАВОВУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 88.

³⁵ Wyzina J. Zarys historii wojennej 5-go pułku... — S. 9.

³⁶ Hupert W. Zajęcie... — S. 72.

³⁷ Городенщина. Исторично-мемуарний збірник. — Нью Йорк–Торонто–Вінніпег, 1978. — С. 684.

³⁸ Synoś J. Zarys historii wojennej 6-go pułku... — S. 15.

³⁹ Hupert W. Zajęcie... — S. 71.

⁴⁰ ЦДАВОВУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 53.

⁴¹ Wyzina J. Zarys historii wojennej 5-go pułku... — S. 9.

⁴² ЦДАВОВУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 55.

⁴³ O niepodległą i granice. — S. 212.

⁴⁴ ЦДАВОВУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 215.

⁴⁵ ЦДАВОВУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 92.

⁴⁶ ЦДАВОВУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 215.

⁴⁷ Стрілець. — 17.06.1919. — Ч. 35.

4-й механізований корпус Червоної Армії: історія створення

Юрій Моргун, Володимир Гречух, Андрій Карпов, Денис Колокольчиков

Воєнна історія містить безліч прикладів, коли ті чи інші військові формування мали у своїй назві імена міст. Ця традиція прийшла з глибокої давнини. Протягом останніх ста років відбувалось це на знак визнання доблесті при взятті того чи іншого міста або вказувало на бойові заслуги при його обороні. У статті йдеться про один з передвоєнних механізованих корпусів РСЧА (одного із тих монстрів, що не мали собі рівних за бойовою могутністю, але згоріли у перші місяці Великої Вітчизняної війни) — 4-й, який, хоч і не мав імені «Львівського», але своєю короткою долею був нерозривно пов'язаний зі Львовом...

Розпочата в 1939 році Друга світова війна і подальша поразка Польщі призвели до змін кордонів Німеччини та СРСР, котрі внаслідок цього стали сусідніми державами.

В районі Львова лінія кордону набула своєрідної форми, глибоко врізуючись у новостворене Генерал-губернаторство Третього Райху. Цей обрис кордону отримав згодом розповсюджену назву «Львівський виступ». Географічне положення Львівського виступу визначило розвиток подій на найближчі два роки. Вигідність його як плацдарму для наступу на Німеччину була очевидною, тому вже з осені 1939 року тут дислокувалась 6-а армія Київського Особливого військового округу. З початком формування в СРСР механізованих корпусів — з'єднань нового, наступального типу, що були засобом головного удару — саме Львів був обраний місцем базування одного з них — 4-го.

Згідно з директивою Військової ради КОВО № А1/0017 від 18 квітня 1941 року, штабом 6-ї армії було розроблено «План прикриття держкордону частинами 6А, РП (ра-

йон прикриття)–2», який міг вводиться у дію штабом округу за сигналом «КОВО-41». За цим планом 4-й механізований корпус знаходився у резерві 6-ї армії і повинен був зосередитися в районі Крехів, Янів (нині Івано-Франкове), Брюховичі через 9 годин після оголошення тривоги. Знаходячись практично в центрі Львівського виступу, при прориві частин противника через держкордон (що мав протяжність 165 кілометрів на ділянці РП-2), корпус повинен був блискавичними потужними танковими ударами розгромити противника, наносячи, залежно від обставин, удари в напрямках: Кам'янка-Струмилова (нині — Кам'янка-Бузька)–Радехів; Жовква–Кристинопіль; Крехів–Рава-Руська–Любича-Крулевська; Крехів–Немирів–Радимно; Янів–Перемишль. Основним завданням було не допустити просування противника вглиб Львівського виступу, виконати роль маневреного щита і молота в руках командувача 6-ї армії РСЧА, генерал-лейтенанта Музиченка.

Слід відзначити, що дії механізованих корпусів Південно-Західного фронту в червні 1941 року асоціюються виключно з танковими боями в районі Луцьк–Рівне–Дубно. Однак 4-й механізований корпус основними силами увесь червень воював на Львівському виступі. Тому в післявоєнних дослідженнях він незаслужено опинився в тіні зазначеного грандіозного танкового бойовища. Почасті це сталося ще й через ім'я його командира — одіозного генерал-майора Власова, більш відомого в роки війни як командувача Російської Визвольної Армії (РОА, Русская Освободительная Армия). Саме тому історикам мало що відомо про його бойові дії на початку війни. Досі залишаються у затінку ті, хто служив у 4-му механізованому корпусі,

командував дивізіями, полками і батальйонами, управляв танками. Довоєнна сторінка історії одного з двох найбільш потужних механізованих корпусів Червоної Армії була забута.

Спробуємо виправити ситуацію і для цього повернемося у часі на сім десятиліть назад.

Початок. Москва, весна 1940 р.

Історія 4-го механізованого корпусу розпочалась навесні 1940 року в Москві. Незадовго до цього існуючі у складі Червоної Армії механізовані корпуси були розформовані. Проте наприкінці травня 1940 року відбулась зустріч помічника начальника Генерального штабу РСЧА М.В. Захарова з першим заступником начальника Генерального штабу І.В. Смородіновим. Згадує Захаров: *«Смородінов сказав мені: «Матвію Васильовичу, вчора увечері ми з Борисом Михайловичем (йдеться про начальника Генерального штабу Червоної Армії, Б.М. Шапошнікова — прим. авт.) були у Сталіна. Той запитав: «Чому в нашій армії немає механізованих і танкових корпусів? Адже досвід війни німецько-фашистської армії в Польщі і на Заході показує їх цінність у бою. Нам треба негайно це питання розглянути і сформувати кілька корпусів, в яких було б по 1000–1200 танків». Сталін, — І.В. Смородінов багатозначно поглянув на мене, — найближчим часом чекає наших пропозицій»¹...*

Виконуючи вказівки вождя, розробкою організаційно-штатної структури механізованого корпусу зайнялись І.В. Смородінов і начальник Автобронетанкового управління комкор Д.Г. Павлов.

Згідно з передвоєнними поглядами радянської військової науки на питання ведення бойових дій, основним бойовим завданням, що покладається на механізовані з'єднання, було входження у прорив оборони супротивника, з подальшим знищенням його тилової смуги, розгром ворожих оперативних резервів та, у взаємодії з частинами, що наступають з фронту, знищення головного угруповання супротивника.

Було запропоновано, що для виконання цих завдань механізований корпус повинен мати в якості ударної сили дві танкові диві-

зії. Закріплення досягнутого успіху покладалось на моторизовану дивізію, а для ведення розвідки у розпорядженні був мотоциклетний полк. Зв'язок штабу корпусу зі штабом армії та дивізіями забезпечував окремий батальйон зв'язку, а також корпусна авіаційна ескадрилья, яка також була засобом повітряної розвідки. Завдання інженерного забезпечення бойових дій корпусу вирішував дорожній батальйон.

Уже 6 липня 1940 року виходить постанов Раднаркому СРСР № 1193-464сс, якою затверджувалась організація механізованого корпусу. Належало сформувати складну організаційну структуру, що налічувала 36080 осіб особового складу, 1031 танк, 249 артилерійських гармат, 267 бронемашин, 5161 автомобіль, 352 трактори, 1678 мотоциклів.

Відповідно до плану формування механізованих корпусів, у КОВО приступили до формування 4-го механізованого корпусу. Він належав до числа так званих механізованих корпусів «першої хвилі» (створених у 1940 р.). При розгляді його історії варто вести мову про два етапи формування корпусу — перший (1940 р.) та другий (1941 р.).

Перший етап формування 4-го механізованого корпусу (1940 р.)

Спочатку корпус планувалось мати у складі 8-ї та 10-ї танкових, 141-ї моторизованої дивізій, 3-го мотоциклетного полку, 184-го батальйону зв'язку, 48-го дорожнього батальйону і 4-ї авіаційної ескадрильї. Але 141-а моторизована дивізія (командиром якої наказом НКО СРСР № 0066 з 4 червня 1940 р. було призначено полковника П.М. Варипаєва) так і не була передана корпусові. Замість неї до складу корпусу ввійшла 81-а Калузька моторизована дивізія.

Корпус формувався на основі управління та частин розформованого 49-го стрілецького корпусу (першого формування), а також на базі 10-ї танкової, 23-ї і 24-ї легкотанкових бригад. Формування стрілецьких і артилерійських частин танкових дивізій проводилось на базі 7-ї, 146-ї стрілецьких дивізій та 16-ї кавалерійської дивізії.

Першим командиром корпусу 4 червня 1940 р. був призначений генерал-майор танкових військ Михайло Іванович Потапов

(згодом, через півроку, він стане командувачем 5-ї армії). Начальником штабу корпусу став генерал-майор Олександр Олексійович Мартянов, який раніше обіймав посаду начальника штабу 4-ї кавалерійської дивізії (1944 року стане начальником штабу кавалерії РСЧА).

Дмитро Чернієнко

У штаб корпусу були підібрані до-свідчені офіцери, котрі, як правило, вже служили в частинах корпусу. Так, заступником начальника штабу — начальником оперативного відділу став підполковник Дмитро Хри-санфович Чернієнко

(до липня 1940 р. — начальник 1-го відділення штабу 8-ї танкової дивізії; в 1943 р. став командиром 31-го танкового корпусу 1-ї танкової армії); помічником начальника оперативного відділу штабу призначили Олексія Семеновича Бурдейного (до жовтня 1940 р. — обіймав посаду начальника другої частини штабу 53-го танкового полку 81-ї моторизованої дивізії; майбутній Герой Радянського Союзу, війну закінчить ко-мандиром 2-го гвар-

Олексій Бурдейний

дійського танкового корпусу); помічником начальника оперативного відділу штабу — капітана Іллю Івановича Баранова (15 вересня 1941 р. став заступником ко-мандира 146-ї танкової бригади з тилу; перебував на цій посаді до вересня 1942 р.).

Іван Муров

Командиром 3-го мотоциклетного полку був призначений підполковник Іван Ілліч Муров (в 1944 р. став началь-

ником Могилівського піхотного училища), командиром 184-го окремого батальйону зв'язку — майор Олександр Якович Воронін, командиром 48-го окремого мотоінженерного батальйону — капітан Григорій Трофимович Рибальченко.

Штаб корпусу розташувався у Львові, в адміністративній будівлі на вулиці Романо-вича, 11а (нині Саксаганського, 13), яка раніше належала польській армії.

Створення **81-ї моторизованої дивізії** почалось 21 листопада 1939 р., коли відбулось засідання Головної військової ради РСЧА (ГВР), яке розглянуло в присутності Й.В. Сталіна і В.М. Молотова питання про організацію та чисельність Червоної Армії. В результаті засідання було вирішено мати у її складі 170 стрілецьких дивізій, з них 15 моторизованих. 8 моторизованих дивізій належало сформувати протягом 1940-го — першої половини 1941-го року. На виконання рішення ГВР, напередодні новорічних свят, 31 грудня 1939 р., була видана Директива Наркома оборони СРСР № 4/2/103005, якою Військовій раді КОВО було визначено завдання: *«Щодо зміни директиви № 4/2/48604 провести заходи: ...81 сд переформувати в мд і утримувати за штатом мирного часу чисельністю ... 9000, додатково підсиливши ... дивізію рядовим складом на 3000»*. Цією ж директивою встановлювався склад 81-ї моторизованої дивізії: управління, 280-й стрілецький полк, 323-й стрілецький полк, 142-й артилерійський полк, 53-й танковий полк, 58-й окремий розвідувальний батальйон, 42-й окремий батальйон зв'язку, 66-й окремий інженерний батальйон, 79-й окремий зенітно-артилерійський дивізіон, 84-й окремий дивізіон протитанкової оборони, 90-й медико-санітарний батальйон, 74-й окремий польовий хлібозавод, 80-й ремонтно-відновний батальйон, артилерійський парковий дивізіон, 98-й автотранспортний батальйон, дивізійна артилерійська ремонтна майстерня, взвод регулювання. В травні 1940 року Комітет Оборони постановою № 215сс затвердив штати моторизованої дивізії.

Раніше 81-а Калузька стрілецька дивізія з 17 жовтня 1939 р. дислокувалась у Львові, входячи до складу 6-ї армії КОВО. В 1940 р. перейшла на штати моторизованої дивізії чисельністю 12 000 осіб.

Командиром дивізії призначили полковника Олександра Васильовича Герасимова, який раніше обіймав посаду командира 34-ї кавалерійської дивізії. На кінець 1940 р. заступником командира дивізії з політчастини був полковий комісар Степан Іванович Якимов; начальником штабу дивізії — полковник Дмитро Євдокимович Спесивцев; помічником командира дивізії з технічної частини — полковник Микола Петрович

Андрій Кобець

Голяс (в 1943 р. став командиром 67-ї танкової бригади). Помічником начальника штабу — начальником першого відділення призначили капітана Жукова.

На базі 305-го танкового батальйону сформували 53-й танковий полк

Олександр Коденець

дивізії. Командиром цього полку 20 березня 1940 р. став підполковник Андрій Ана-

нійович Кобець (з посади начальника автобронетанкової служби 6-го стрілецького корпусу). Начальником 1-ї частини штабу 53-го танкового полку з 16 липня 1940 р. наказом КОВО № 0834 був призначений капітан Олександр Петрович Коденець (з

Микола Клипін

посади командира 79-го окремого танкового батальйону; в 1943 р. став командиром 169-ї танкової бригади). Командиром 4-го батальйону 53-го танкового полку призначили Героя Радянського Союзу капітана Миколу Якимовича Клипіна (попередня посада — начальник штабу 62-го танкового батальйону; в

1943 р. став заступником начальника Домашевських курсів удосконалення командного складу бронепотягових частин Червоної

Георгій Лисенко

Армії). Командиром 323-го мотострілецького полку 5 вересня 1940 р. наказом НКО № 04963 призначили підполковника Георгія Євстахійовича Лисенка (з посади помічника командира 59-го кавалерійського полку по стройовій частині).

У червні 1940 р. 81-а моторизована дивізія набула першого, хоча й досить умовного, бойового досвіду в якості моторизованої дивізії, беручи участь в приєднанні Бессарабії та Північної Буковини до СРСР. Двадцять сьомого червня 1940 р. дивізію включили до угруповання військ Південного фронту, до складу 17-го стрілецького корпусу 12-ї армії. Протягом конфлікту вона знаходилась на старому кордоні у повній бойовій готовності. Це підтверджує лист командира взводу 58-го окремого розвідувального батальйону 81-ї моторизованої дивізії молодшого лейтенанта М. М. Єфімова до своєї дружини (сім'я Єфімова проживала у Винниках, в місці дислокації 58-го орб): «Я знаходжусь недалеко від тебе, всього в 250 км, поблизу румунського кордону...».

З 11 липня 1940 р. 81-а моторизована дивізія повернулась до Львова і увійшла до складу формованого 4-го механізованого корпусу. До жовтня змінився склад дивізії: 280-й мотострілецький полк був замінений 202-м мотострілецьким полком, 142-й артилерійський полк замінили 125-м артилерійським полком, а 42-й окремий батальйон зв'язку — 102-м окремим батальйоном зв'язку. Взвод регулювання переформували в роту регулювання. При цьому дивізія утримувалась за змішаними штатами. За штатами воєнного часу утримувались управління, 202-й мотострілецький полк, 323-й мотострілецький полк, 53-й танковий полк, 102-й окремий батальйон зв'язку, 79-й окремий зенітно-артилерійський дивізіон, 177-а дивізійна артилерійська ремонтна майстерня. За штатами мирного часу утримували 125-й

артилерійський полк, 58-й окремий розвідувальний батальйон, 84-й дивізіон протитанкової оборони, 66-й легкий інженерний батальйон, 148-й артилерійсько-парковий дивізіон, 80-й ремонтно-відновний батальйон, 98-й автотранспортний батальйон, 90-й медико-санітарний батальйон, 74-й польовий хлібозавод та 19-ту роту регулювання.

Місцем постійної дислокації дивізії став Львів. Штаб 81-ї моторизованої дивізії розташовувався в тій самій будівлі, що й штаб 4-го механізованого корпусу (на вулиці Романовича, 11а). 102-й окремий батальйон зв'язку, 202-й мотострілецький полк і 19-а рота регулювання розташовувались у казарменому комплексі на вулиці Петра і Павла, біля Личаківського кладовища (до 1939 року ці казарми займав 40-й піхотний полк польської армії, нині — вул. Мечникова, 16); 323-й мотострілецький полк і 84-й окремий дивізіон протитанкової оборони стояли в Цитаделі², а 125-й артполк займав казарми на вулиці Гродецькій, 8 (нині Городоцька, 40). 53-й танковий полк стояв на вулиці 29 Листопада, 47 (нині Коновальця), 80-й ремонтно-відновний батальйон — на вулиці Воронівській, 4 (нині академіка Колесси), а 90-й медсанбат — на Валовій, 18. Частина підрозділів дислокувались за межами міста. Так, 79-й окремий зенітно-артилерійський дивізіон і 148-й артилерійсько-парковий дивізіон стояли в селі Ляшки Муровані; 98-й окремий автотранспортний батальйон — в селах Винники-Чишки; 58-й окремий розвідувальний батальйон — безпосередньо у Винниках; 74-й польовий хлібозавод — у Сквилові; а 66-й легкий інженерний батальйон — в фільварку Лесеніце³.

20 липня 1941 р. командиром 81-ї моторизованої дивізії наказом НКО № 0084 був при-

Петро Варипаєв

значений полковник Петро Михайлович Варипаєв (раніше він обіймав посаду помічника командира 34-ї кавалерійської дивізії). Варипаєв змінив на цій посаді полковника Олександра Васильовича Герасимова, свого колишнього

командира з часів служби в 34-й кавалерійській дивізії, який відбув на посаду командира 7-ї моторизованої дивізії, включеної до складу 8-го механізованого корпусу КОВО.

Основою для формування **8-ї танкової дивізії** стала 24-а легкотанкова бригада, яка дислокувалась у Львові з жовтня 1939 року. Саме танки БТ цієї бригади першими з частин РСЧА увійшли до Львова 19 вересня 1939 р. На її рахунок й перший бій з підрозділами 2-ї гірськопіхотної дивізії вермахту в той же день. Вибір основи формування був зроблений надзвичайно вдало. Бригада вже обжила у місті. Крім того, за результатами інспектування частин КОВО в травні 1940 р. 24-а танкова бригада була відзначена як згоджене боездатне з'єднання.

Переформування бригади в танкову дивізію почалося з 8 липня 1940 р. Для створення танкових полків дивізії були також

Біля Львівського оперного театру: ліворуч Василь Іванов, праворуч — Валентин Іванов, лейтенанти, командири вогневих взводів 125-го артилерійського полку 81-ї моторизованої дивізії. 11 червня 1941 року

залучені 51-й та 54-й танкові батальйони 10-ї танкової бригади, які мали на озброєнні танки Т-28. Слід відзначити, що ще в 1939 р. командир бригади полковник Фотченков у доповіді про дії 24-ї бригади вказував на необхідність мати в її штаті для збільшення ударної сили один батальйон танків Т-28.

Згадуваною вище постановою РНК СРСР № 1193-464сс, затверджувалась організація танкової дивізії: «... у складі: а) 2-х танкових полків по одному батальйону важких танків (в кожному), 2-х батальйонів середніх танків і батальйону вогнеметних танків у кожному полку; б) одного моторизованого полку в складі 3-х стрілецьких батальйонів і однієї 6-гарматної батареї полкової артилерії; в) одного артилерійського полку в складі 2-х дивізіонів: одного дивізіону 122-мм гаубиць і одного дивізіону 152-мм гаубиць; г) зенітного дивізіону, розвідувального батальйону, мостового батальйону і тилових частин обслуговування...»

Дивізія, як і 81-а моторизована дивізія, утримувалась одночасно за штатами як воєнного, так і мирного часу. За штатами воєнного часу утримувались управління дивізії, 15-й танковий полк, 16-й танковий полк, 8-й мотострілецький полк, 8-й гаубичний артилерійський полк, 8-й окремий зенітно-артилерійський дивізіон, 8-й розвідувальний батальйон, 8-й окремий батальйон зв'язку, 8-а рота регулювання, 8-й польовий хлібозавод. За штатами мирного часу — 8-й понтонно-мостовий батальйон, 8-й ремонтно-відновний батальйон, 8-й медсанбат, 8-й автотранспортний батальйон.

Командиром дивізії наказом № 007 КОВО з 11 липня 1940 р. був призначений полковник П. С. Фотченков, учасник бойових дій в Іспанії,

Петро Фотченков

командир 24-ї легкотанкової бригади під час «Визвольного походу» 1939 р.

На посади в управлінні дивізії були призначені: заступником командира дивізії з політчастини — бригадний комісар Петро Олексійович Синіцин;

начальником штабу дивізії — майор Віктор Васильович Коротков; начальником 1-го відділення штабу дивізії — Дмитро Хрисанфович Чернієнко; помічником командира дивізії з технічних — військовий інженер 2-го рангу Туманов; начальником постачання (наказ КОВО № 0010 від 11.07.40 р.) — майор Михайло Іванович Жеглов; командиром 8-го розвідувального батальйону — капітан Олександр Васильович Єгоров (в 1943 р. — командир 18-го танкового корпусу, закінчив війну на посаді заступника командувача бронетанковими і механізованими військами 1-го Далекосхідного фронту). Заступником командира 15-го танкового полку наказом КОВО № 00108 від 12 вересня 1940 р. призначений підполковник Петро Петрович Слепцов (з посади начальника автобронетанкової служби Новоград-Волинського піхотного училища). Через два місяці, 12 грудня, він був призначений командиром цього ж полку. Натомість, заступником командира 15-го танкового полку наказом КОВО № 0012 від 16 січня 1941 р. призначений з посади командира 4-го танкового батальйону 81-ї моторизованої дивізії Герой Радянського Союзу майор Микола Якимович Клипін. Цікаво, що саме у 8-й танковій дивізії служили відомі на увесь Радянський Союз брати Міхееви (вони склали перший сімейний танковий екіпаж на Далекому Сході). У дивізії брати служили в 16-му танковому полку в одній роті: командир роти Віктор Міхеев, його заступник — Павло Міхеев, та командири взводів — Федір, Володимир та Іван Міхееви.

Всі частини дивізії дислокувалися у місті Львові, використовуючи казарми колишньої польської армії. Штаб 8-ї танкової

Командир роти та командири взводів 16-го танкового полку 8-ї танкової дивізії брати Міхееви

дивізії розташувався неподалік від штабу корпусу, в будівлі на вулиці Валовій, 16 (в районі Бернардинської, нині Соборної, площі)⁴. 15-й танковий полк розташувався в колишньому казармено-складському комплексі на вулиці Перацького, 5/72 (нині вулиця Залізнична)⁵. 16-й танковий полк дислокувався в казарменому комплексі колишнього 95-го Галицького піхотного полку австро-угорської армії на вулиці Клепарівській, 22-4⁶. 8-й мотострілецький полк стояв на вулиці Понятовського, 9 (нині Уласа Самчука); 8-й артополк — на Стрийському шосе, а 8-й окремий розвідувальний батальйон — на вулиці Свентокшицького, 34 (нині Бортнянського). 8-й окремий ремонтно-відновний батальйон стояв на вулиці Янівській, 87 (нині вул. Шевченка). 8-й автотранспортний батальйон, 8-й понтонно-мостовий батальйон, взвод особливого відділу дивізії розмістилися на вулиці Рацлавицькій, 13 (нині Уласа Самчука). 8-й окремий батальйон зв'язку, 8-й окремий зенітно-артилерійський дивізіон і 8-й медсанбат розмішувалися в колишньому казарменому комплексі на вулиці Курковій, 12 (нині Лисенка). Клуб 8-ї танкової дивізії займав будівлю в самому центрі Львова, на вулиці Зиморовича, 7 (нині Дудаєва).

Другий етап формування 4-го механізованого корпусу (1941 р.)

17 січня 1941 року командиром корпусу замість генерал-майора танкових військ Михайла Івановича Потапова призначається генерал-майор Андрій Андрійович Власов (раніше командував 99-ю стрілецькою дивізією).

Андрій Власов

Вже під керівництвом Власова корпус пройшов новий етап своєї історії, що почався взимку 1941 р. у зв'язку з прийняттям у Червоній Армії нового мобілізаційного плану, відомого як МП-41. Згідно з МП-41, передбача-

лося, додатково до вже наявних, сформувати нові механізовані корпуси, довівши їх кількість до 31. Одним із таких корпусів став 15-й механізований корпус Київського Особливого військового округу.

У лютому, на виконання плану, для укомплектування 15-го механізованого корпусу зі складу 4-го механізованого корпусу вилучили 10-ту танкову дивізію. Замість неї у Львові формується нова 32-а танкова дивізія. Слід згадати, що 10-а танкова дивізія базувалася на Золочівщині, що якось вирішувало проблеми з розквартируванням настільки величезного з'єднання. Базування ж у Львові всіх трьох дивізій корпусу (місткість казармено-паркового фонду якого оцінювалася як недостатня ще в 1939 р. навіть для однієї 24-ї танкової бригади) переводило питання нормального розміщення техніки і людей в розряд нерозв'язних.

Основою для формування 32-ї танкової дивізії стала 30-та легкотанкова бригада, що знаходилась у Бориславі Львівської області. Бригада мала на озброєнні танки Т-26, і сама ще перебувала на стадії формування.

Відповідно до директиви НКО СРСР № орг/1/521114, з середини березня 1941 р. бригаду почали переформовувати в танкову дивізію. Згідно зі спогадами начальника штабу 63-го танкового полку дивізії капітана Єгорова, штаб дивізії перебував у Львові в приміщенні колишнього польського кадетського корпусу (нині — Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного). Помічник начальника політвідділу дивізії з комсомолу політрук Стафеев у своїх спогадах вказує, що дивізія дислокувалася в «стрийських казармах».

Командиром дивізії призначили полковника Єфима Григоровича Пушкіна (у 1942 році він став командиром 23-го танкового корпусу). Заступником командира дивізії з політчастини став старший батальйонний комісар Дмитро Георгійович Чепіга (раніше обіймав посаду начальника політвідділу 24-ї легкотанкової бригади).

Єфим Пушкін

Дмитро Чепіга

Начальником штабу дивізії призначили підполковника Сергія Васильовича Зиміна, помічником командира дивізії з технічної частини — військового інженера 2-го рангу Корнелюка.

Командний і начальницький склад частин дивізії комплектувався як за рахунок 30-ї легкотанкової бригади, так і за рахунок 8-ї танкової та 81-ї моторизованої дивізій. Тому помічником начальника політвідділу дивізії з комсомолу призначили політрука Миколу Федоровича Стафеева (з посади помічника начальника політвідділу з комсомолу 30-ї легкотанкової бригади; в 1943 р. він вже обіймав посаду інспектора танкових частин Південно-Західного фронту). Командиром 63-го танкового полку наказом НКО № 0040 від 25.03.41 р. був призначений майор Михайло Іванович Жеглов (з посади начальника постачання 8-ї танкової дивізії), а начальником штабу 63-го танкового полку — капітан Олександр Васильович Єгоров (який раніше обіймав посаду командира окремого розвідувального батальйону 8-ї танкової дивізії). Командиром 64-го танкового полку став полковник Микола Петрович Голяс (з посади поміч-

Група учасників партконференції: ліворуч — Микола Стафеев, політрук, помічник начальника політвідділу 32-ї танкової дивізії з комсомолу.

23 травня 1941 року

ника командира 81-ї моторизованої дивізії з технічної частини).

22 червня 1941-го року 4-й механізований корпус зустрів у складі 81-ї моторизованої, 8-ї та 32-ї танкових дивізій, а також штатного комплекту корпусних частин.

Укомплектованість корпусу. Люди

Аналіз якості укомплектованості корпусу варто почати з особового складу, тим більше, що на початку жовтня Нарком Оборони СРСР і начальник Генштабу Червоної Армії в своїй записці в Політбюро ЦК ВКП(б) і РНК СРСР № 1/13681 доповіли про закінчення формування механізованих корпусів: «Формування, згідно з рішенням Комітету Оборони, восьми механізованих корпусів, які мають у своєму складі 16 танкових дивізій і вісім моторизованих дивізій, ... в основному закінчене. Особовим складом як танкові, так і моторизовані дивізії укомплектовані повністю».

Справді, до грудня 1940 року і 81-а моторизована, і 8-а танкова дивізії рядовим складом були укомплектовані повністю. Лише молодший начальницький і командний склад був дещо недоукомплектованим.

Однак на початку 1941 року відбулися події, які вплинули на укомплектованість корпусу особовим складом. З формуванням нової 32-ї танкової дивізії і внесенням змін до штату частин корпусу чисельність особового складу в корпусі за штатом досягла 32937 осіб. При цьому до 25 квітня 1941 року в корпусі за списком числилося 28097 осіб. Отже, некомплект становив 5043 особи (при цьому надкомплект числилося 203 особи).

Серед дивізій корпусу найбільш укомплектованою залишалася 8-а танкова дивізія. В ній не вистачало лише 548 осіб. Менш укомплектованою була 81-а моторизована дивізія, в якій некомплект становив 1160 осіб. Однією з причин некомплекту особового складу стало те, що в квітні з дивізії в інші частини було переведено 1774 людини молодшого начскладу і єфрейторів, а натомість було отримано всього 500 осіб молодого поповнення. Найменш укомплектованою була 32-а танкова дивізія, яка перебувала на стадії формування. У ній з 9830 осіб, передбачених за штатом, було за списком всього 6498. Некомплект становив: начскладу — 984 особи;

Майор Матиш С.І., колишній начальник артилерії
32-ї танкової дивізії (на фото — в центрі).

Фото 1944 року

молодшого начальницького і рядового складу — 2332 особи.

Надкомплект рядового складу утворився в управлінні і корпусних частинах за рахунок молодшого начскладу, який готувався при частинах з рядового складу. Невеликий надлишок начскладу (45 осіб) виник за рахунок мотоциклетного полку та авіаційної ескадрильї у зв'язку з переходом їх на нові штати.

До червня ситуація з укомплектованістю начальницьким і рядовим складом покращилася. У корпус поступив рядовий склад, а в травні почали прибувати випускники військових училищ та Військової академії механізації і моторизації. У цей період чисельність особового складу практично досягла штатної потреби.

Але кількість особового складу — тільки один бік медалі. Є ще поняття якості особового складу, яка залежала від кваліфікації та терміну служби військовослужбовців. Вона й дає змогу оцінити боєздатність дивізій і корпусу загалом.

Найбільш згуртованою і досвідченою з усіх з'єднань корпусу була 81-а моторизована дивізія, в якій начальницький склад (далі — начсклад) знаходився на займаних посадах з 1940 р. Також більше 50% рядового складу дивізії були другого і третього року служби.

Далі йшла 8-а танкова дивізія, в якій начсклад в основному перебував на займаних посадах з 1940 року. Проте в дивізії понад 50% рядового складу були першого року служби, що знижувало їхній рівень професійності.

Найбільш слабкою була 32-а танкова дивізія, яка тільки закінчувала формування. Тому вона була укомплектована командирами, що прослужили на посадах лише два-

чотири місяці, а більш ніж 80% рядового складу були першого року служби.

Зовсім інша ситуація склалася з приписним складом для доукомплектування підрозділів, що утримувались за штатами мирного часу (тобто в скороченому складі, практично без рядових і молодших командирів). У разі введення в дію плану КОВО-41, приписним складом 81-у моторизовану дивізію повинен був забезпечувати Залізничний військкомат Львова, 8-му танковій дивізії — Куликівський РВК (місто Куликів Львівської області). Але географічне розташування корпусу негативно позначилося на ресурсі та якості приписного складу. Станом на грудень 1940 р. 81-а моторизована дивізія була укомплектована (і то «на папері») приписним начальницьким складом на 25%, а рядовим складом на 102%. При цьому приписний молодший начсклад повністю був відсутній.

У 8-й танковій дивізії краще йшли справи з припискою молодшого начскладу і рядових, якими дивізія була забезпечена на 100%. А ось приписного начскладу було всього 28% від потреби.

Труднощі з укомплектуванням приписним начскладом пояснюються тим, що Львівська область лише трохи більше року перебувала у складі Радянського Союзу, і в ній об'єктивно не могло бути підготовлених за програмою РСЧА кадрів. За стовідсотковою укомплектованістю дивізій приписним рядовим складом крилася інша проблема, яка була виявлена в результаті перевірки мобілізаційної готовності 81-ї моторизованої і 8-ї танкової дивізій у кінці грудня того ж 1940-го року. З'ясувалося, що весь приписний рядовий склад був ненавчений. Особливо це відзначалося у ремонтно-відновних батальйонах обох дивізій, де були потрібні фахівці. Така ж проблема була і в окремому розвідувальному батальйоні 81-ї моторизованої дивізії. У результаті Львівському обласному військкомату було поставлено завдання укомплектувати ремонтно-відновні батальйони відповідними спеціалістами. Але де їх було знайти в далеко не найбільш розвиненому в промисловому і технічному відношеннях регіоні колишньої польської держави? До лютого 1941 року ситуація з фахівцями практично не змінилася, тому заявка на приписку особового складу була

скерована в Штаб КОВО. Однак події червня 1941 показали, що проблема з приписним складом так і не була вирішена.

Що ж стояло за наведеними сухими цифрами?

Почнемо з рядових і молодшого начскладу. Тут потрібно відзначити, що для служби в танкових частинах до якості особового складу взагалі висувалися підвищені вимоги. Як відзначав командувач 6-ї армії генерал-лейтенант Музиченко, *«до ... служби в піхоті приходить молодь нашої країни після відсіву при комплектуванні авіації, артилерії, танкових частин»*.

Іншими словами, грамотна, порівняно з іншими, і фізично розвинена молодь складала кістяк танкових частин. На жаль, загальний рівень освіти в СРСР був ще не таким високим, і показники письменності танкістів є об'єктивним відображенням рівня радянської системи освіти в 1940–41 роках. Близько 65% особового складу танкових полків мали освіту до 6 класів, і лише 19% — 7–9 класів. Ще 16% припадало на комсклад, що мав середню або вищу освіту. Іншими словами, тільки кожен четвертий військовослужбовець танкового полку з числа рядового і молодшого начскладу мав освіту 7–9 класів, решта троє мали освіту 5–6 класів або, за незначним винятком, були взагалі неписьменними чи малограмотними.

Збереглися відомості про національний склад з'єднань корпусу. Танкові полки на 85% складалися зі слов'ян (росіяни — 57,6%, українці — 21,5%, білоруси — 5,8%). Решта 15% припадали на євреїв (2,9%), татар (2%), грузинів (1,9%), узбеків (1,8%), вірмен (1,6%), чувашів (1,3%) і азербайджанців (1%).

Якщо спробувати на основі цих даних створити абстрактний портрет типового рядового військовослужбовця чи молодшого командира, то це буде росіянин чи українець, зі шкільною освітою 5–6 класів, як правило, першого, рідше другого року служби. Типовим прикладом може бути Михайло Павлович Криворот, механік-водій 32-ї танкової дивізії (у 1943 році воював у складі 6-ї гвардійської танкової бригади). Він народився в 1920 р. у невеликому селі в Башкирії, в сім'ї селян, росіянин. Закінчив сім класів сіль-

ської школи і працював комбайнером у радгоспі. У 1940 році був призваний у Червону Армію. Мав звання рядового, обіймав посаду механіка-водія танка.

Типовий приклад молодшого командира-танкіста — помічник командира танкового взводу 32-ї танкової дивізії, старший сержант Тимофій Максимович Шашло (війну він закінчив начальником політвідділу танкової бригади).

Шашло народився 21 лютого 1915 року в селі Куцеволівка (нині Онуфріївського району Кіровоградської області) в сім'ї селянина. Українець, член ВКП(б) з 1940 року. Закінчив сільську школу, був активістом у піонерському загоні, потім секретарем комсомольської організації. Мріяв стати трактористом, але став учителем після закінчення Кременчуцького педагогічного інституту. Працював учителем, потім директором школи. У 1939 році був призваний у Червону Армію, де успішно просувався щаблями кар'єри як військовий політпрацівник.

Щоб уявити собі типовий танковий екіпаж, наведемо приклад із спогадів Шашла «Дорожче від життя», виданих у 1960 році. В його екіпажі механіком-водієм був вологодський тракторист Михайло Шитов, заряджаючим — грузин Гера Кухалашвілі, стрільцем-радистом — Саїд Алієв.

Говорячи про командирів танкових взводів, типовим є приклад молодших лейтенантів Андрія Климовича Золотька і Миколи Никифоровича Єфімова, які

Тимофій Шашло

Андрій Золотько

служили у 81-й моторизованій дивізії. Золотько — з селян Харківської області, українець, призваний у 1939 році в РСЧА, після чого закінчив восьмимісячні курси молодших лейтенантів. Єфімов родом з Брянської

Фото Миколи Єфімова на тлі перепустки його дружини

області, в РСЧА ймовірно з 1933 року, кадровий військовий, отримав військову освіту. Перед війною його сім'я проживала у Винниках.

Вивчаючи молодший та середній склад корпусу, цікаво дізнатися, в яких «військових університетах» здобували освіту командири частин.

У травні в дивізії корпусу стали прибувати випускники Військової Академії моторизації і механізації РСЧА ім. Сталіна. Серед них був старший лейтенант Віктор Олексійович Туаєв, якого призначили на посаду командира танкового батальйону 16-го танкового полку 8-ї танкової дивізії. Іншим випускником цієї ж академії був капітан Володимир Ми-

Віктор Туаєв

колайович Баскаков, якого призначили на посаду командира танкового батальйону 15-го танкового полку 8-ї танкової дивізії (до 1945 р. він став заступником начальника Головного управління формування та бойової підготовки

Бронетанкових і Механізованих військ Червоної Армії).

У червні в корпус почали випускники 2-го Саратовського важкого танкового училища, серед них був лейтенант Павло Данилович Гудзь. Він був призначений на посаду командира танкового взводу 63-го танкового полку 32-ї танкової дивізії (в 1944 р. став командиром 5-го окремого гвардійського важкого танкового полку). Разом з ним прибув і лейтенант Пилип Михайлович Жаркой, якого призначили ад'ютантом штабу 1-го батальйону 64-го танкового полку 32-ї танкової дивізії (війну закінчив командиром 88-го окремого гвардійського важкого танкового полку прориву).

Павло Гудзь

Політпрацівники прибували в корпус з військово-політичних училищ. Зокрема, з Київського військово-політичного училища прибув молодший політрук Семен Михайлович Борзунов. Після прибуття його призначили в дивізійну газету 32-ї танкової дивізії 4-го механізованого корпусу «Красноармійське слово». У подальшому, з червня 1942 р. і до кінця війни, він служив спеціальним кореспондентом фронтової газети «За честь Батьківщини».

Безумовно, основою командного складу корпусу був середній і вищий командний

Ад'ютант штабу 1-го батальйону 64-го танкового полку, з 22 червня 1941 року — командир взводу важких танків КВ-1, лейтенант Пилип Жаркой (праворуч) та начальник продовольчої служби полку лейтенант Цурканов

Випускники Військово-політичного училища Київського Особливого округу: праворуч — Семен Борзунов, молодший політрук, співробітник дивізійної газети 32-ї танкової дивізії 4-го механізованого корпусу «Красноармейское слово»

склад, що планував його підготовку, ухвалював рішення і відповідав за стан бойової готовності частин з'єднання. Йдеться про командирів, заступників командирів, начальників штабів полків і дивізій.

Серед заступників і начальників штабів полків є дані на М. Я. Клипіна (росіянина, заступника командира 15-го тп 8-ї тд), Ю. І. Арестовича (українця, начальника штабу 16-го тп 8-ї тд), О. В. Єгорова (росіянина, начальника штабу 63-го тп 32-ї тд), О. П. Коденця (українця, начальника штабу 53-го тп 81-ї МД). Всі офіцери у віці 33–35 років, капітани і майори. Військова освіта: танкове училище або КУКС ЛБТУ. На посаді пробули до початку бойових дій по два-три місяці.

Серед командирів полків були П. П. Слепцов (росіянин, командир 15-го тп 8-ї тд), М. І. Жеглов (росіянин, командир 63-го тп 32-ї тд), М. П. Голяс (командир 64-го тп 32-ї тд), А. А. Кобець (українець, командир 53-го тп 81-ї МД). Вік 40–46 років, інколи навіть старші, ніж їх комдиви. У званні від майора до полковника. Практично всі танкіс-

ти. Бойовий досвід обмежувався громадянською війною. За освітою виділявся командир 15-го танкового полку підполковник Слепцов, який закінчив ВАММ ім. Фрунзе в 1935 році. Решта навчалися на початку тридцятих років у КУКС ЛБТУ.

Петро Слепцов

Командири дивізій — 8-ї тд Фотченков, 32-ї тд Пушкін, 81-ї мд Варипаєв — всі полковники, росіяни. Вік від тридцяти дев'яти до сорока чотирьох років. Фотченков і Пушкін — танкісти, Варипаєв — кавалерист. У всіх за плечима досвід громадянської війни, у Фотченкова і Варипаєва ще й досвід Монголії та Іспанії. Обидва брали участь у «визвольних походах» (причому Фотченков саме у Львівському регіоні), обидва нагороджені бойовими нагородами, в тому числі орденами Бойового Червоного Прапора. Фотченков і Варипаєв разом пройшли школу навчань 4-го механізованого корпусу в 1940 р.

Командир корпусу — генерал-майор Андрій Андрійович Власов. Росіянин. Вік на момент вступу на посаду комкора — сорок років. Мав досвід бойових дій у громадянській війні і в Китаї, де він був військовим радником. Командиром механізованого корпусу його призначили з посади командира стрілецької дивізії. З тридцяти командирів механізованих корпусів РСЧА на 22 червня 1941 р. двадцять чотири раніше командували танковими або кавалерійськими частинами, і тільки шестеро були вихідцями з піхоти. Це Ю. В. Новосельський — командир 2-го мехкорпусу, А. А. Власов — командир 4-го мехкорпусу, В. І. Виноградов — командир 7-го мехкорпусу, О. Д. Соколов — командир 16-го мехкорпусу, С. М. Кондрусев — командир 22-го мехкорпусу та І. Є. Петров — командир 27-го мехкорпусу.

Підводячи підсумок, відзначимо, що у начальників штабів дивізій був невеликий практичний досвід організації роботи своїх штабів, відточувати який довелося вже в бойовій обстановці. Рівень командирів дивізій

Делегати партійної конференції 32-ї танкової дивізії, яка проходила в кінці травня 1941 року у приміщенні колишнього кадетського корпусу. В центрі фото: комдив полковник Пушкін; батальйонний комісар Котенко; начальник штабу дивізії підполковник Зімін; командир 63-го танкового полку майор Жеглов; командир 64-го танкового полку підполковник Голяс; командир танкового батальйону майор Колхїдашвілі; командир 202-го мотострілецького полку 81-ї моторизованої дивізії підполковник Макеев; старший політрук Булгаков; старший політрук Тушнаїдер; редактор дивізійної газети «Красноармейское слово» старший політрук Белькович; помічник начальника політвідділу з комсомолу молодший політрук Стафеев працівник політвідділу старший політрук Алферьев; молодший технік-лейтенант Соломаха

у корпусі був представлений досвідченими командирами, які мали бойовий досвід і достатній досвід управління рухомими (танковими або кавалерійськими) частинами. Всі вони прослужили в дивізіях (або в частинах, на основі яких формувалися дивізії) не менше року і, відповідно, вивчили своїх підле-

глих, знали їх реальні здібності. У їх розпорядженні були дві добре укомплектовані і непогані за якістю особового складу дивізії: 81-а моторизована і 8-а танкова. 32-а танкова дивізія була ще «сирою», що знижувало бойові можливості корпусу загалом.

Продовження у наступному номері.

Примітки

¹ Захаров М. В. Генеральный штаб в предвоенные годы. — Москва, 1989.

² Раніше ці казарми займав 19-й полк піхоти польської армії. — Прим. редакції.

³ Ймовірно, фільварок при в'їзді в село Лисиничі під Львовом. — Прим. редакції.

⁴ Раніше в будівлі розташовувався штаб польського гарні-

зону Львова, а з кінця 1939 р. — управління та штаб 24-ї легкотанкової бригади. — Прим. редакції.

⁵ До початку Другої світової війни тут дислокувався 6-й танковий батальйон польської армії. — Прим. редакції.

⁶ Перед війною казарми займали підрозділи 26-го піхотного полку польської армії і обозного дивізіону. — Прим. редакції.

До історії діяльності польського підпілля на Дрогобиччині в роки Другої світової війни

Андрій Сова

Окремі аспекти діяльності польського підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни досі залишаються маловивченими. Поважна кількість сучасних праць українських і польських істориків подекуди має фрагментарний характер викладу матеріалу і аж ніяк не претендують на завершені дослідження. Перед науковцями і надалі постає багато невирішених питань, що вимагають майбутніх пошуків. Особливо це стосується історії окремих районів західноукраїнських земель. Зважаючи на це, пріоритетним залишається збір усіх можливих матеріалів з цієї тематики як в Україні, так і за кордоном. Зокрема, йдеться про державні та приватні збірки, які розкидані по усьому світу, включаючи Німеччину, Велику Британію, Сполучені Штати Америки, Канаду, Австралію та інші країни. Частина цих документів останнім часом потрапила в Україну. Однією з таких збірок є документи, які були зібрані провідним діячем українського визвольного руху середини ХХ ст. Миколою

Лебедем¹. Упродовж багатьох років він формував комплекс матеріалів про діяльність структур українського визвольного руху 1940–50-х рр. У 1944 р. частину архіву Микола Лебедь вивіз спершу до Західної Європи, а згодом у США. Інша частина збірки формувалася завдяки матеріалам, які надходили з українських земель, де на той час тривала збройна боротьба проти радянського тоталітарного режиму. На основі цих документів було написано першу книгу про УПА² та видавалися окремі томи «Літопису УПА». Після смерті Миколи Лебеда розпорядниками архіву стали його донька, а також дослідник історії УПА Петро Содоль (мешкає у Нью-Йорку США). Після смерті доньки частина матеріалів (особисті документи та матеріали про закордонну діяльність Миколи Лебеда, які зберігалися в приватному помешканні в Йонкерсі) опинилася у збірці Українського дослідного інституту при Гарвардському університеті³. Інша частина архіву залишилася у розпорядженні Петра Содоля. Завдяки домовленостям між ним та молодшим науковим співробітником Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України Михайлом Романюком ці документи потрапили до Львова. 29 січня 2007 р. у Нью-Йорку підписано відповідну угоду. На той час «збірка документів» Миколи Лебеда нараховувала близько 1459 машинописних та рукописних документів та охоплювала 10 664 аркуші. Невідомі дотепер матеріали стосуються діяльності ОУН та УПА, Закордонного представництва УГВР, польсько-українського конфлікту часів Другої світової війни та післявоєнного часу в Галичині та Закерзонні, українсько-німецьких стосунків. В архіві Миколи Лебеда містяться листівки,

Микола Лебедь, Фото 1947 року

звернення, накази, інструкції, звіти, денники, протоколи допитів Служби Безпеки (СБ) ОУН, вирізки з тогочасної преси, листування, підпільні видання, матеріали польських збройних формувань тощо.

Працюючи з цими документами, авторів статті вдалося виявити протокол проведеного співробітниками Служби Безпеки ОУН допиту Тадеуша Скібінського, який у польському підпіллі з червня 1943 р. був помічником заступника команданта в Бориславі та околицях. З документа дізнаємося, що останній, як командант боївки у складі 8 осіб, у січні 1944 р. отримав завдання провести розвідку про кількісний та якісний склад ОУН та УПА і встановити, наскільки вони можуть загрожувати польському підпіллі в Бориславі та Дрогобичі. Тадеуш Скібінський з боївкою прибув до с. Гримайлівки (тепер село Бродівського р-ну Львівської обл.). Тут вони вбили трьох українців: Михайла Ілька, Степана Шашкевича та Володимира Василевича. Після цього керівник цієї боївки був захоплений і відправлений до СБ ОУН, де його і допитали 26 квітня 1944 р. Результатом цього стала поява зазначеного документа. Це машинописний оригінал з порядковим номером «380906 Ш 9-6» обсягом два аркуші (чотири нумеровані сторінки)⁴. У ньому міститься важлива інформація про польське підпілля на Дрогобиччині у першій третині 1944 р., зокрема про мету його діяльності та завдання, структуру, особовий склад, вишкіл, склади зброї, ставлення до радянської влади, українців і т. д. На останній сторінці документа зазначено, що його склали 8 травня 1944 р. Авторами були члени СБ ОУН «Рубань» та «Жук».

З огляду на важливість поставленої проблеми та значну інформативність, публікуємо цей документ. При цьому збережено його лексичні та орфографічні особливості. Розшифровані скорочення у тексті, пропущені букви та слова позначені квадратними дужками. Рідковживані, застарілі та нерозбірливі слова пояснюються в примітках.

Впровадження цього та інших документів у науковий обіг має важливе значення для вивчення історії України періоду Другої світової війни і перших повоєнних років. Вони дають змогу об'єктивніше й повніше оцінити події та явища того часу.

Документ

Протокол зізнання СКІБІНСЬКОГО ТАДЕУША члена польської організації «Польська Орг[анізація] Підземна», переслуханого в дні 26.IV.[19]44 [р.].

Скібінські Тадеуш, ур[оджений] 1915 р. в с. Дорожів, Самбірського повіту⁵, замешканий в Бориславі⁶ і там працює — член польської орг[анізації] «Польська Підземна» від червня 1943 р., заступник заступника команданта на місто Борислав і околицю зізнає:

Персональний склад повітового проводу творять:

1. Равецькі Вітольд — «Шпак» який є командантом, мешкає і працює в Бориславі в характері вертача⁷ на копальні «Етна» — 2-ий промисл, вул[иця] Ліс Шляхецькі ч. 5. Є військовим поручником польської армії, около 35 років, приїхав з повіту Ясло в році 1941, жонатий, одна дитина.

2. Заступником команданта є Козакевич — псевдо «Ліс» — літ 40, жонатий /правдоподобно/, військовий поручник, зараз працює шефом Кримінальної поліції в [Б]ориславі.

3. Заступником заступника команданта є СКІБІНСКІ ТАДЕУШ — псевдо «Дзенцьол» — депонент — сержант підхорунжий, жонатий, одна дитина.

4. До їхньої помочи у виконанні завдань є 10 звязкових, які мають [з]в'язок зі заступниками командантів міста Дрогобич, з централею Львів та нижчими провідниками і з інвігіляторами.

5. Інвігіляторів є змінне число, залежно від потреб. Їх завданням є слідження членів організації, що працюють в сітці та людей з поза сітки, що мають звязки з гестапом. Інвігілятори є підпорядковані безпосередньо командантові. Рекрутуються з поміж інтелігентних молодих людей, що працюють по бюрах. Є це т[ак] зв[ана] вужча сітка інвігіляторів. Друга сітка⁸ інвігіляторів є ширша, яка має таке саме завдання, як попередня, але розтягається на цілу організаційну сітку і займається розвідкою у відношенні до інших польських підпільних організацій, укр[аїнських] орг[анізацій] і їх членів, відтак нім[ецьких] осіб. Свої спостереження про вищезгаданих осіб передають вони своєму спецвідділові для німецьких справ, головню

Протокол 380006 Ш 9-6

зі звізггтя СКІБІНСЬКОГО ТАДЕУША члена польської організації "Польська Орг. Підземна, переслужаного в дні 26.IV.44.

Скібінські Тадеуш, ур. 1915 р. в с. Дорожів, самбірського повіту, замешканий в Бориславі і там працює - член польської орг. "Польська Підземна" від червня 1943 р., заступник заступника команданта на місто Ветислав і околиці візнає:

Персональний склад повітового провдлу творять:

1. Равецькі Вітольд - "Шпак" який є командантом, мешкає і працює в Бориславі в характері вертача на копальні "Етна" - 2-ий премісл, вул. Ліс Шляхецькі ч. 5. Є військовим поручником польської армії, около 35 років, приїхав з повіту Ясло в році 1941, женатий, одна дитина.

2. Заступником команданта є Козакевич - псевдо "Ліс" - літ 40, женатий / правдоподібно, військовий поручник, зараз працює шерфом Кримінальної поліції в Бориславі.

3. Заступником заступника команданта є СКІБІНСЬКІ ТАДЕУШ - псевдо "Дзенішол" - депонент - сержант підхрунжий, женатий, одна дитина.

4. До їхньої помочу у виконуванні завдань є 10 зв'язкових, які мають зв'язок зі заступниками команданту міста Арогебич, з централєю Львів та нижчими провідниками і з інвигіляторами.

5. Інвигіляторів є змінне число, залежно від потреб. Їх завданням є слідження членів організації, що працюють в сітці та людей з поза сітки, що мають зв'язки з гестапом. Інвигілятори є підпорядковані безпосередньо командантові. Рекрутуються з побіж інтелігентних молодих людей, що працюють по борах. Є це т. зв. вузла сітка і інвигіляторів. Друга сітка, сітка інвигіляторів є ширша, яка має таке саме завдання, як попередня, але розгортається на цілу організаційну сітку і займається розвідкою у відношенні до інших польських організаційних підпільних організацій, укр. орг. і їх членів, відтак ним. осіб. Свої спостереження про вищегаданих осіб передають вони своїм спецвідділові для німецьких справ, головне якщо хедить про зв'язки тих осіб з гестапом. Дальшого розподілу на спецвідділи розвідка не має.

В організаційному поділі Борислав ділиться на нижчі клітини, що ними являються улці. І так:

а/ вул. Богуна, якої командантом є Міхальчук Станіслав, літ 27, неженатий, мешкає при вул. Богуна / на розу, невійськовий, працює бухгалтером на копальні "Карпатенець" в Бориславі. Його заступником є ЯНОВСЬКІ ЯН,

б/ Мравниця / дільниця передмістя, якої командантом є СТЕПАНЬЧУК МАР'ЯН, літ ок. 24, освіта 4 кл. гімназії, працює на копальні "Карпатенець" в / на Хатах / дільниця / якої командантом КОРЄЦЬКІ ЯН, літ 23, працює в "Карпатенець".

г/ Густановичі; якої командантом є МАЛЮСЬКІ ЮЗЕР, літ 31.

д/ вул. Губічка, якої командантом є МІТРЕНГА СТЕПАН, женатий літ 30,

без матури.

е/ на Бани, якої командантом є КАВА ЮЗЕР, літ 23, кавалер. Його заступником ДЮРОШ СТЕПАН,

є/ вул. Юзелена, якої командантом є Рушель,

ж/ вул. Гітлера, якої командантом є СКІБІНСЬКІ ТАДЕУШ / заступник

заступника команданта міста - зараз депонент/.

Кожний командант вулиці / дільниці / має помічника і зв'язкового.

Командантові міста - підпорядковані теж околиці Борислава: Густановичі, Мравниця, Губичі, Східниця Підбух, Урич, Майдан, Орів.

Організація має військовий характер. До неї належать передовсім особи, що відбули чинну військову службу в польській армії ра невійськові, які перейшли військовий вишкіл. Учасниками військового вишколу є мужичи від 17 літ вгору і вони переходять вишколи по домах системою п'яtkовою. В програму вишколу входять: теренознавство, картознавство та наука різного роду пустель, машинних крісів, гранаткорестрілів і іншої легкої зброї та тактика вуличних боїв. При виучуванні родів зброї послугуються наочними посібниками, яких детально розбирають і заучують складові частини поєдинкових родів зброї. План навчання приходить з гори, як також і час нав-

якщо ходить про звязки тих осіб з гестапом. Дальшого розподілу на спецвідділи розвідка не має.

В організаційному поділі Борислав ділиться на нижчі клітини, що ними являються [в]улиці. І так:

а/ вул[иця] Богуна, якої командантом є Міхальчук Станіслав, літ 27, нежонатий, мешкає при вул[иці] Богуна /на розі/, невійськовий, працює бухгалтером на копальні «Карпатенець» в Бориславі. Його заступником є ЯНКОВСКИ ЯН.

б/ Мразниця /дільниця передмістя/, якої командантом є СТЕФАНЬЧУК МАРЯН, літ ок[оло] 24, освіта 4 кл[аси] гімназії, працює на копальні «Карпатенець».

в/ на Хатах /дільниця/ якої командантом [є] КОРЕЦЬКИ ЯН, літ 23, працює в «Карпатенець».

г/ Тустановичі, якої командантом є МАЛЕЦЬКИ ЮЗЕФ, літ 31.

д/ вул[иця] Губіцка, якої командантом є МІТРЕНГА СТЕФАН, жонатий літ 30, без матури⁹.

е/ на Бані, якої командантом є КАВА ЮЗЕФ, літ 23, кавалер. Його заступником ДОРОШ СТЕФАН.

є/ вул[иця] Зелена, якої командантом є Рушель.

ж/ вул[иця] Гітлера, якої командантом є СКІБІНСКИ ТАДЕУШ /заступник заступника команданта міста — зараз депонент/.

Кожний командант вулиці /дільниці/ має помічника і звязкового.

Командантові міста — підпорядковані теж околиці Борислава: Тустановичі, Мразниця, Губичі, Східниця¹⁰, Підбух¹¹, Урич¹², Майдан¹³, Орів¹⁴.

Організація має військовий характер. До неї належать передовсім особи, що відбули чинну військову службу в польській армії та невійськові, які перейшли військовий вишкіл. Учасниками військового вишколу є мужчини від 17 літ вгору і вони переходять вишколи по домах системою п'ятковою. В програму вишколу входять: теренознавство, картознавство та наука різного роду пус-толь¹⁵, машинових крісів, гранат, скорострілів і іншої легкої зброї та тактика вуличних боїв. При виучуванні родів зброї послуговуються наочними посібниками, яких детально розбирають і заучують складові частини

поодиноких родів зброї. План навчання приходить з гори, як також і час навчання. При[міром] вивчення пістолі протягом трьох сходин. По вишколі молоді віддається їх до диспозиції¹⁶ команданта вулиці і вони числяться з тою хвилиною військовими членами організації. Невійськовики можуть бути членами тільки повище 25 років — не молоді.

Схема організаційної сітки є трійкова — ланцюхова.

Приєднання нових членів відбувається за запорукою члена організації /активного/. Кандидата береться під обсервацію¹⁷ і контролю на певний час, а по позитивному висліді¹⁸ обсервації складає він присягу на хрест, клякаючи повторює зміст роти присяги.

В організації існують слідувачі референтури: мобілізаційна, апровізаційна, фінансова, розвідна і санітарна.

Командант дбає про цілість організації, про охорону перед провокаціями /інвігілятори/, видає присуди смерти на людей іншої національності, розробляє плани військових і санітарних вишколів. Заступник проводить ділом мобілізаційно-апровізаційним.

Каса є в руках КЛЮВИ, псевдо «Ібіс», мешкає при вул[иці] Гітлера ч. 6.

Ціль організації: здобути самостійну Польщу в границях з року 1939. Про історію організації не знає. Знає тільки, що зародок її повстав у Кракові, який опісля перенісся до Варшави. З Кракова вислано /за большевиків/ людей до Львова, які навязали звязки з Галичиною, а опісля дальше в терені.

Військові відділи. Організація на терені Борислава розпоряджає 5.000 членами включно з жінками, в тому військових около 2.000, військово підшкolenих 1.500, решта невійськовий та санітарний персонал.

Крім цього в осені 1943 р. приїхало 600 боївкарів які розмістилися на терені Бориславщини. Сьогодні з цієї групи велика частина виїхала вже в інші терени поза Борислав /Самбір, Львів/. Перед тим згадана група працювала в Бориславщині по фабриках і як підпільники.

Кожний член зобов'язаний передержувати¹⁹ згаданих підпільників. Підпільники від організації дістають допомогу, пересічно 500 зол. місячно на одного чоловіка. Фінансову допомогу одержують також від польських

допомогових комітетів. Вони приїхали на підставі запотребувань²⁰ місцевого проводу, а призначив їх Львів. Це люди молоді до 30 років, рекрутуються з військового елементу, військово вишколені чи підшколені. Субвенції дістають в централі²¹, які привозить кур'єр зі Львова.

Ціллю приїзду боївки була оборона міста перед нападом українців. Є це ціль підрядна, бо головною ціллю є здобуття незалежної Польщі у відповідний момент.

Зараз кожна група п'ятки має місцевого звязкового, який запізнає²² їх з тереном, містом, вулицями, обектами, пунктами і т[ак] д[алі]. Одним словом, вони основно студіюють терен, щоби зжитися із ним та почувати себе як вдома. Вони є підпорядковані поодиноким командантам вулиць зглядно дільниць. Вони приїхали без машинової зброї, тільки привезли слізні гранати і розривний матеріал /динаміт у формі цикорії/. Приїхали поїздом малими групами, а збро[ю] і вибухові матеріяли транспортували машиністи і палячі²³.

На час активної боротьби /оборона чи здобуття міста/, місто є поділене на чотири ब्लюки, а командантами блюків являються поодинокі магазинери²⁴ зброї. В кожному блюку є магазин зброї. І так:

Тустановичі: магазин є в домі Грухольського, побіч бувшої польської поліції. Сам Грухольські є польським офіцером, літ около 40, жонатий, мешкає з дочкою, зараз є керівником копальні. В магазині є приблизно 15 револьверів, гранати звичайні і слізні, вибухові матеріяли і кілька МП²⁵.

вул[иця] Богуна: склад зброї в інж[енера] РОЗНАРОВІЧА, офіцера польської армії, літ 45, архітект, мешкає в домі при вул[иці] Богуна біля городу Радика /німця/. Зброя має бути в пивниці. Яка кількість є — не знає.

На Мразниці у ФУРТЕК ЮЗЕФА, літ 28, працює у відділі газів 3, вул[иця] Зелена /за містом/, бувший член польського стшельца²⁶.

В дільниці «Весь Циганська» склад зброї є в РЕНЕФОРТА /фольксдойчер/, років около 45. Зброя є поміщена в останній кімнаті по правій стороні дверей при вході до будинку від сторони города.

Вище згадані магазини зброї є законспірованими і ніхто до них немає доступу.

Доперва²⁷ на випадок розрухів²⁸ ними розпоряджають поодинокі командири зброї²⁹ блюків. Збро[ю] цю часом переносять в інше місце з огляду на можливість деконспірації.

Депонент подає, що магазин зброї є також в Підбужі в домі польського священика. Докладного місця не знає.

В Дрогобичі, після слів лікаря-поляка Міхальчика, має бути магазин зброї в шпиталі у відділі /павільйоні/ заразливих хворіб і то в більшій скількості, як скоростріли, кріси, гранати і т[ак] д[алі], яку викрадено большевикам в 1940 році і там заховано.

Організація старається, щоб кожний член мав принайменше 5 гранат, револьвер і 50 штук набоїв, а щодесятий автомат, три слізні гранати, міни, ломні міни і аптечку.

Зброю здобувають різним шляхом, передовсім дістають її з Мадярщини.

В Дрогобичі є чоловік, що має звязок з Мадярщиною, але прізвища не памятає.

В Бориславі є короткохвильна радіостанція надавча³⁰ і відбірча³¹, яку змонтував інж[енер] СТРУЧОВСКИ АДАМ, замешканий при вул[иці] Богуна.

Деякі угорські і англійські літаки надають дорогою радіа інформації та вказівки для польського підпілля.

В часі налету чи бомбардування порозуміваються умовленим шифром, а вдень при помочі хуруговок³², в ночі при помочі світла. До півночі зеленим світлом, по півночі ясно-блакитним світлом вказує обекти, які не належать нищити.

Промислове заведення ДАВІДОВІЧА трикратним уриваним гудком повідомляє членів польського підпілля, котрі мають зібратися на площі алярмовій біля цього заведення на випадок загального повстання чи нападу на місто з рамени українців.

Депонент подає що на підставі посіданих відомостей частини польської армії є в Англії 300.000, в Іраку 3 дивізії під проводом ген[ерала] Андерса³³, в Канаді 100.000.

Організація докладає всіх зусиль, щоби у відповідних підприємствах мати своїх людей, які давали б всякі потрібні відомості, а на випадок розрухів мати своїх людей на керівних становищах. До українців в тих підприємствах примінюють відповідну тактику: шкідливих і небажаних собі людей знищити, слабших характером — приклонити на свою

сторону. Ходить тут о такі важливі підприємства, як колія і почта. В часі розруху до переїжджаючих угорських військ мають відноситися прихильно, але зброю реквізувати. У відношенні до інших ворожих польському рухові стосувати методи терору чи іншої тактики, що має на меті унешкідливити їх.

Польська організація стосує метод терору у відношенні до українців. Їх завданням винищити свідомий український елемент ще перед збудуванням польської держави, щоб в цей спосіб не мати опісля до діла з національними меншинами, якими являються українці. Пасивно проводять винищення українців в цей спосіб, що доносять про всі рухи українців гестапові чи НКВД і в цей спосіб, чужими руками і посередній спосіб винищити українців. Стоять на становищі макіявелізму і валенродизму /вшельке сьродкі сов добре о іле провадзев до целю/³⁴. В цьому місці подає депонент, що його боївка в числі 7 осіб разом з ним вісім, як командантом, виїхала в січні ц[ього] р[оку] до Грималова³⁵ і там замордувала слідуючі особи української народности: Михася Ілька, Шашкевича Степана, Василевича Володимира. Яка була причина їх вимордування — не знає. Де мешкають згадані українці подав їм місцевий поляк Грималова МЕЛЕЦКІ СТЕФАН. На місці прибули поїздом. Мали 2 МП та кожний пістолу кал[ібра] 7.65. Морду докрано в обідовій порі.

В такті дальшого переслухання подає депонент, що в Дрогобичі та Бориславі мають zorganizовані шпитальні пункти під проводом двох лікарів, а саме: Міхальчика в Дрогобичі і Кобака в Бориславі. Медикаменти та інші шпитальні середники є приміщені в польським захоронку³⁶ св[ятоті] Варвари в Бориславі.

Речником польської політичної думки є організація «Польська Підземна». У відношенні до інших польських організацій приміняють способи толеранції, стараються приклонити їх на свій бік і з ними співділають, тільки з комуністичною польською організацією не мають жодного контакту і до неї відносяться ворожо. До лондонського уряду і до [Ванди] Васілевської³⁷ в Москві відносяться толерантно, оскільки вони ділають в ціли побудовання і відзискання польської держави, хоча дефактом їх не признають.

До такого становища під сучасний момент змушує їх факт репрезентації лондонським урядом польської думки на міжнародному форумі. Найбільшою симпатією споміж членів польського уряду в Лондоні тішається ген. Соснковскі, Міколайчик³⁸ і Станьчик.

Пропаганду веде організація в двох напрямках, а саме: внутрішню і зовнішню. Внутрішню серед польської суспільності для приєднання всіх членів польської суспільності до спільної боротьби проти ворога зовнішн[ь]ого Німеччини та внутрішнього українців. До Б[о]льшеві відносяться толерантно, але тільки хвилено. По окупації Польщі большевиками поведуть пропаганду проти большевиків у формі збройного повстання мають усунути їх з польських теренів. Польська пропаганда стремить поширити серед польської суспільності думку відбудови Польщі не лишень в границях з 1939 року, але поширити її далеко на Схід, по Чорне і Каспійське море.

Відомо депонентові є, що краєвий командант польської організації «Пол[ьска] Підземна» виїздив в червні 1942 [року] до Лондону в цілі одержання інформації та виміни своїх думок з тамошнім польським урядом. Прізвища його не знає. В кожному разі був це генерал бригади, що працював давніше в міністерстві військових справ. Виїздив він з Варшави на німецькому скорошвидкому літаку, який провадив німець, що є на услугах Англії.

Депонент підчеркує, що краєвий командант «Пол[ьска] Підземна» є рішаючим чинником у внутрішніх справах краю. Він видав наказ провадити активну боротьбу з нім[ецьким] окупантом на корінних теренах Польщі усякими можливими і доступними способами, як саботажі, екс[пропріаційні] напади, замахы на високо поставлених осіб і т[ак] п[одібне]. На землях з мішаним населенням провадити саботажну акцію, при чому вини старатися зкинути на українців.

Для узискання всяких потрібних інформацій провадить організація розвідку так в краю, як і на міжнародньому форумі. Депонентові відомо є, що на міжнародньому форумі провадить розвідку ДАНИЛЮК, уроджений в Бориславі і працює в «Карпатенець». Другим розвідником є КАНИЦКІ РУДОЛЬФ, б[увший] капітан пол[ьського] війська, який працював ще розвідником за Польщі, сам є уродженець Сянока і є крив-

ним інж[енера] АДАМА СТРУЧКОВСЬКО-ГО в Бориславі. Про його роллю знає від родини Стручковського. В Канаді провадить розвідку ФУС ЮЗЕФ, який ще в осені 1939 р. втік на Угорщину, через Швайцарію вивісся³⁹ до Канади. Хто провадить розвідку в Польщі — не знає. Про роллю вищеназваних осіб довідався від їх рідні.

На запит, чого прийшов в ці терени, депонент пояснював, що вислала його організація в цілі переведення розвідки в справі випадків на польських селян, а відтак, які

є збройні відділи української організації, їх кількостевий⁴⁰ і яковестивий⁴¹ стан і стан узброєний⁴², і наскільки вони можуть загрожувати Бориславові та Дрогобичеві, щоби в міру цього скріпити оборонні польські сили. Про інші справи, що вляжуться з роботою польських організацій депонент з браку відомостей не подав.

Постій, дня 8. травня 1944 р.

Переслухали: Рубань — Жук.

Примітки

¹ Лебедь Микола (псевда: «Варяг», «Вільний», «Ігор», «Максим», «Максим Рубан», «Марко», «Олег», «Скиба», «Чорт», «Ярополк» та ін.; 23.11.1910–19.07.1998 рр.) народився у смт. Нові Стрілища Жидачівського району Львівської області у сім'ї кравця. Член організації «Пласт» — 7-го куреня імені князя Льва, 3-го пластового куреня «Лісові Чорти» (1930) у Львові, Союзу української націоналістичної молоді. Організатор першої підпільної п'ятки Юнацтва ОУН (1929), провідник Юнацтва ОУН в Академічній гімназії у Львові (1929), організаційний референт проводу Юнацтва ОУН при крайовій ексекутиві ОУН західних українських земель (1930–1931), підреферент Юнацтва КЕ ОУН ЗУЗ (1932). Заступник бойового референта КЕ ОУН ЗУЗ (1932). У 1930 р. закінчив гімназію у Львові. Керівник підпільних вишколів Юнацтва ОУН у Карпатах. 23.06.1934 затриманий німецькою поліцією в Штеттіні та виданий польській поліції за підозрою у співучасті в організації атентату у Варшаві на міністра внутрішніх справ Броніслава Перачого. Засуджений на Варшавському процесі 18.11.1935–13.01.1936 до смертної кари, згодом замінені на довічне ув'язнення. У тюремній каплиці мокотівської тюрми (Варшава) одружився з Дарією Гнатківською, яку на Варшавському процесі засуджено на 15 років ув'язнення. 5.09.1939 під час конвоювання до іншої в'язниці втік. Керівник відділу розвідки повстанського штабу ОУН в Кракові (від 10.03.1940). Член Революційного Проводу ОУН (02.1940–04.1941), учасник Другого Великого Збору ОУН в Кракові (31.03–3.04.1941), де обраний другим заступником провідника ОУН Степана Бандери. В липні 1941 р. у Державному Правлінні призначений на пост міністра державної безпеки, 1941 р. після арешту Степана Бандери та Ярослава Стецька — головний організатор протигітлерівського резистансу. Інтенсивно розшукувався німецькою окупаційною владою. У жовтні 1941 р. нацисти випустили спеціальний «гончий лист», разом з його фотографією та з наказом арешту на місці. Організатор та керівник Конференції ОУН: Першої — у вересні 1941 р., Другої — у квітні 1942 р. та Третьої — в лютому 1943 р. в Україні. Учасник III Надзвичайного Великого Збору ОУН (21–25.08.1943), I Великого збору Української Головної Визвольної Ради (11–15.07.1944), генеральний секретар зовнішніх справ УГВР. За дорученням Президента та Президії УГВР виїхав на Захід з метою встановлення зв'язків для отримання допомоги з боку західних альянтів. Член Закордонних Частин ОУН до 1948 р. На еміграції проживав в Італії (1945–1947), Західній Німеччині (1947–1949), у США (з грудня 1949 р.). Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (20.10.1951 р.). Засновник і голова фірми-корпорації «Пролог» у Нью-Йорку (1952–1974). Заступник її голови

(1982–1985), член Ради її директорів (з 1974 р.). Промотор публікацій в українських виданнях у Мюнхені — «Сучасна Україна», «Сучасність», «Український самостійник». 1956–1991 рр. — член управи Українського товариства закордонних студій у Мюнхені. Член Видавничого комітету «Літопис УПА» з початків його заснування. Мешкав в Йонкерсі штату Нью-Йорк у США. Помер у Пітсбургу (США). Похований на Православному цвинтарі в Саут Бавнд Брук (штат Нью-Джерсі) у секції, призначений для воєнків УПА. Автор першої праці про УПА «Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу» (1946). Книга перевидавалася тричі. Останній раз — у Дрогобичі (1993). Автор численних статей, інтерв'ю, доповідей з історії української визвольної боротьби.

² Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. 1 частина. Німецька окупація України. — Видання Пресового Бюро УГВР, 1946. — 127 с.

³ Потічний П. Літопис УПА: Коротка історія видавництва // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто-Львів: «Літопис УПА», 2005. — Т. 42: Літопис УПА — Історія Документи і Матеріали / Відп. ред. П. Потічний. — С. 9.

⁴ Копія документа зберігається в особистому архіві автора.

⁵ Тепер с. Верхній Дорожів Дрогобицького р-ну Львівської обл.

⁶ Тепер місто обласного значення Львівської обл.

⁷ Бурильник.

⁸ Слово в документі надруковане двічі.

⁹ Атестація зрілості.

¹⁰ Тепер село Дрогобицького р-ну Львівської обл.

¹¹ У документі помилка, має бути «с. Підбуж» — тепер Дрогобицького р-ну Львівської обл.

¹² Тепер село Сколівського р-ну Львівської обл.

¹³ Тепер село Дрогобицького р-ну Львівської обл.

¹⁴ Тепер село Сколівського р-ну Львівської обл.

¹⁵ У документі помилка, має бути «пістоль».

¹⁶ Розпорядження.

¹⁷ Спостереження.

¹⁸ Результат.

¹⁹ Підтримувати.

²⁰ Потреба, вимога.

²¹ Провід, управа.

²² Ознайомлює.

²³ Кочегари.

²⁴ Працівники складу, копірники.

²⁵ МП — (Maschinen pistole) назва німецького автомата.

²⁶ Польська молодіжна організація.

²⁷ Щойно.

²⁸ Заворушення.

²⁹ Слово закреслене.

³⁰ Передавальна.

³¹ Приймальна.

³² Прапорців.

³³ Андерс Владислав (11.08.1892–12.05.1970) — польський політичний і громадський діяч, генерал. Закінчив Політехнічний інститут у Ризі. У роки Першої світової війни 1914–1918 рр. служив у кавалерійському полку російської армії. У 1917 р. закінчив курс Академії Генерального штабу в Петрограді. З 1918 р. — на службі у збройних силах Польщі. У 1919–1939 рр. командував військовими підрозділами Війська Польського. Після поразки Польщі 1939 р. інтернований радянською владою і вивезений углиб СРСР. У серпні 1941 р. очолив польський корпус, сформований на радянській території. Війська на чолі з В. Андерсом відмовилися від спільної боротьби з Червоною Армією проти нацистської Німеччини. У серпні 1942 р. армія В. Андерса була виведена в Іран. У 1944–1945 рр. командував польськими частинами (2 корпусом) у складі союзницьких військ на Західному фронті, у тому числі у боях під Монте-Кассіно в Італії. У лютому–травні 1945 р. — командувач польських збройних сил на Заході. Після закінчення війни та розформування корпусу оселився в Англії, оскільки був позбавлений комуністичною владою польського громадянства і можливості повернення до Польщі. У повоєнні роки входив до складу польського уряду в еміграції. Був у числі тих, хто обстоював польські претензії на українські землі — Галичину й Волинь. Похований на військовому цвинтарі під Монте-Кассіно в Італії.

³⁴ Всі засоби є добрі, оскільки приводять до мети.

³⁵ Очевидно, Гримайлівка — тепер село Бродівського р-ну Львівської обл.

³⁶ Притулку.

³⁷ Василевська Ванда (21.01.1905–29.07.1964) — польська письменниця, громадська діячка. У 1927 р. закінчила Ягеллонський університет у Кракові. Брала участь у польському революційному русі. У 1939 р. емігрувала до СРСР. Під час Другої світової війни — член редколегії фронтової газети «За Радянську Україну!», пропагандист політуправління Червоної Армії. Від 1941 р. — редактор польського літературно-художнього і політичного журналу «Nowe widnokręgi». 1943 р. — голова Спілки польських патріотів у СРСР. Літературну діяльність почала 1923 р. як романтик. Писала польською мовою. У реалістичному зображенні подій дотримувалася принципів соцреалізму; використовувала в ньому окремі прийоми романтизму. Створені нею характери формуються й розвиваються у гострих класово-

тенденційних конфліктах. Авторка роману «Земля в ярмі» (1938), трилогії «Пісня над водами» (1940–1951), повістей «Райдуга» (1942; однойменний фільм знято 1944 р. на Київській кіностудії художніх фільмів, режисер М. Донський; премія «Оскар», 1944 р.; Державна премія СРСР, 1946 р.), «Просто любов» (1944), «Коли запалає світло» (1947) та ін. П'єсу письменниці «Bartosz Glowacki» 1940 р. поставлено у Львівському драматичному театрі. Написала лібрето до опери «Богдан Хмельницький» К. Данькевича (разом з О. Корнійчуком), кіносценарії д/ф «Дніпро» (1950), «Наші чемпіони» (1954). Українською мовою окремі твори письменниці перекладали М. Пригара, Д. Гринько. У 1943 р. та 1952 р. отримала Сталінські премії. Похована у Києві на Байковому кладовищі.

³⁸ Миколайчик Станіслав (18.08.1901–13.12.1966) — польський політик. Брав участь у Великопольському повстанні 1918–1919 рр. З 1922 р. належав до селянської партії Польське стронніцтво людове — П'яст (ПСЛ-П'яст). Співзасновник Великопольського союзу сільської молоді, керував його діяльністю 1928–1935 рр. Один із співзасновників і лідерів партії Стронніцтво Людове (1931–1939), депутат сейму (1930–1935). У 1937 р. виступив одним з організаторів загального селянського страйку. Після окупації 1939 р. Польщі німецькими військами емігрував до Франції, пізніше — до Великої Британії. У 1939–1941 рр. за дорученням голови Національної Ради І. Падеревського виконував функції голови Національної Ради (офіційно був заступником). У 1940–1943 рр. — віце-прем'єр і міністр внутрішніх справ польського уряду в еміграції. Після загибелі В. Сикорського, у липні 1943 р. очолив еміграційний Кабінет міністрів у Лондоні. У липні 1944 р., через суперечності в уряді стосовно позицій на переговорах із радянським керівництвом з питань східних кордонів Польщі і створення коаліційного уряду, пішов у відставку. Вів переговори у Москві з польськими комуністами про створення Тимчасового уряду національної єдності, до складу якого входив як 2-й віце-прем'єр та міністр хліборобства і аграрної політики (1945–1947). У серпні 1945 р. став співзасновником Польського стронніцтва людового (ПСЛ). Після смерті В. Вітоса обраний головою ПСЛ (січень 1946 р.), очолював легальну опозицію у країні, рішуче виступав проти політики комуністичних сил у Польщі. Під загрозою арешту, після поразки ПСЛ на сфальсифікованих комуністами січневих виборах 1947 р., був змушений нелегально виїхати з країни (за допомогою американського посольства). В еміграції жив у США, де очолював Міжнародний селянський союз.

³⁹ У документі помилка, має бути «дістався».

⁴⁰ Кількісний.

⁴¹ Якісний.

⁴² Озброєння.

Кілька штрихів до біографії Віктора Курмановича

Ярослав Тинченко

Генерал Віктор Курманович — один із найвидатніших воєначальників часів Визвольної війни 1917–1921 років. Найбільше він прислужився у Галицькій Армії, яку деякий час очолював під час завзятої боротьби з польськими військами. Крім того, з усіх вищих старшин-українців Галицької Армії Курманович найбільше просунувся сходинками військової кар'єри в Австро-Угорщині — він був підполковником з освітою генерального штабу.

На перший погляд, біографія Курмановича відома досить докладно, і сучасні дослідники майже «автоматично» переписують її до своїх досліджень з матеріалів попередників. І дарма! Елементарне незнання військової історії, зокрема — австро-угорської, призводить до багатьох прикрих та небажаних помилок. Одні стверджують, що, мовляв, Курманович закінчив кадетську школу у Львові, хоч насправді він навчався у кадетській школі у Лобзові. Інші банально плутають цифри і замість 84-го полку, в якому дійсно служив генерал, пишуть про 48-й піхотний полк. Але це — дрібниці. Якщо детальніше придивитись до постаті Віктора Курмановича, в його життєписі виявиться кілька більш суттєвих «білих плям».

По-перше, це родинні коріння Курмановича. Він мав яскраво виражені татарські риси обличчя. Підказка щодо цього міститься у самому прізвищі — «Курманович». Ім'я Курман досить поширене серед народів Сходу. Що ж до закінчення «-ович», то воно свідчить про литовське походження. Отож, неважко зробити висновок, що предки Віктора Курмановича були литовськими татарами.

По-друге, офіційна біографія генерала стверджує, що він народився 26-го листопа-

да 1876 року у селі Вільшаниця Золочівського повіту Східної Галичини. Про це твердить половина біографів Курмановича, знов-таки — переважно запозичуючи інформацію один у одного (див., напр.: Генерал Віктор Курманович // Українська Галицька Армія (матеріали до історії). — Вінніпег, 1958. — Т. 1. — С. 645). Друга частина авторів вважає, що Курманович народився 26-го лютого 1876 року. Але ця дата з'явилася внаслідок друкарської помилки в офіційній біографії генерала, опублікованій у 1936 році у «Літописі Червоної Калини». Там замість дати «26.11.1876» було опубліковано «26.II.1876» (тобто замість арабських цифр, що позначали місяць, чомусь було поставлено римські цифри) (Грицай О. Генерал Віктор Курманович — Ювілянт // Літопис Червоної Калини, Львів. — 1936. — Ч. 7–8. — С. 3).

Але є й інші дані, а саме — життєпис Віктора Курмановича, опублікований у часописі «Стрілець» (офіційному виданні Галицької Армії), ч. 48, у 1919 році. Життєпис був написаний зі слів самого генерала, який, напевно, у той час вирішив повідомити підлеглим справжні факти свого народження.

Отож, як видно з публікації у «Стрільці», майбутній генерал народився 1875 року у селі біля міста Білої (нині Біла Підляська) тодішньої Сідлецької губернії Російської імперії, де батько Віктора отець Йосип був уніатським священиком. Віктор був наймолодшою дитиною у родині. Того ж року отця Йосипа було заарештовано російською владою через відмову переходити у православну віру. Він відбув піврічне ув'язнення у в'язниці Брест-Литовська. Тим часом дружина священика, забравши всю родину — сімох дітей, емігрувала до Східної Галичини — до міста Сокаля.

Туди ж по виході з ув'язнення приїхав і отець Йосип. Але австрійська влада також поставилася до священика ворожо, заборонивши йому служити у церкві. Відтак, подальші 9 років отець Йосип викладав у сільській школі у селі Вільшаниця Золочівського повіту й лише потому дістав право на можливість бути священиком в Австро-Угорщині та отримав парохію у селі Новосілки.

Отже, якщо виходити з інформації, поданої у 1919 році у «Стрільці», Курманович народився 1875 року у Російській імперії, а 26-го листопада 1876 року він був «легалізований» у селі Вільшаниця Золочівського повіту Австро-Угорської імперії.

Далі Курманович навчався у Вільшаниці та Золочеві. Про це, зі слів генерала, О. Грицай оповідав так: «Отут-то, а далі в Золочеві, Ювілянт скінчив т. зв. тоді нормальну школу і нижчу гімназію, затамивши із золочівського учительського збору в той час катехита о. Єзерського та професора природи Труша, а як товаришів обидвох братів Лукіяновичів. З їх то приходом і почався в золочівській гім-

назії національний дух між нашими учениками, якого осередком став співацький кружок ведений власне Лукіяновичами, і до якого брати Курмановичі, як добрі співаки, належали, причім варте згадати й те, що найстарший брат Ювілянта був у трупі Біберовича. Але хоч і добре вчився в гімназії наш будучий командант, то проте, починаючи особливо від четвертої класи, він що часто і залюбки придивлявся муштрі вояків золочівського гарнізону, захоплювався військовими вправами так, що вже тоді прохав батька віддати його до війська, не вагаючись притім підкріплювати свого бажання навіть формальним «штрайком»! І так він після покінчення п'ятої класи досягнув того, що його віддали в кадetskу школу в Лобзові, з абсолютуванням якої Ювілянт як один з її здібніших елевів вступив на службу до 84 п.п. у Кремсі над Дунаєм» (Грицай О. Генерал Віктор Курманович — Ювілянт // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1936. — Ч. 7-8, — С. 3).

84-й піхотний полк барона фон Болфрас комплектувався з уродженців Нижньої Ав-

Євген Петрушевич з командним складом Галицької Армії, серпень 1919 року.
Праворуч від Петрушевича Віктор Курманович, ліворуч — Мирон Тарнавський

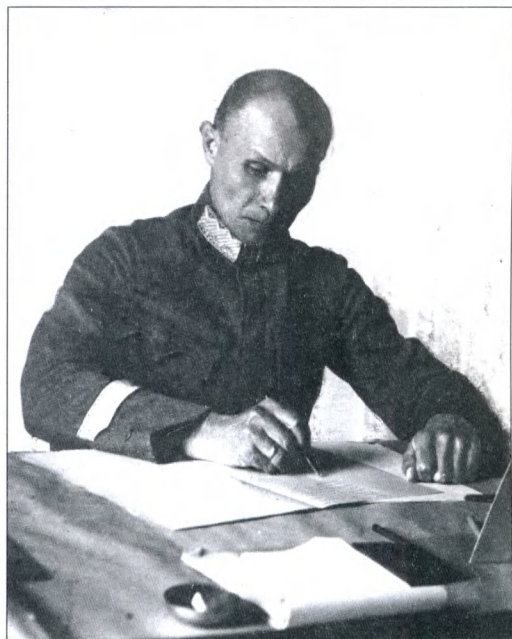
стрії. 1-й батальйон цього полку у той час дислокувався у Сараєво, 4-й — у Відні, штаб та решта підрозділів — у Кремсі. За своїм особовим складом це був суто австрійський полк.

У 1902 році Курманович закінчив Військову офіцерську школу у Відні (навчальний заклад, який готував офіцерів для Генерального штабу австрійської армії) та був приділений до Генерального штабу. На відміну від російського Генерального штабу, де офіцери, за винятком терміну відбуття командного цензу, одразу переходили на штабні посади, австрійські генштабісти продовжували служити у своїх полках і лише з часом обіймали ту або іншу штабну посаду. Так і Курманович незабаром отримав призначення на строеву посаду до 30-го піхотного полку у Львові, який комплектувався з місцевих українців та поляків.

Здобувши досвід командира роти, у 1908 році Віктор Курманович був призначений до російської групи розвідувального відділу Генерального штабу Австро-Угорщини, яка займалася дослідженням Російської імперії та її збройних сил. Під час роботи у цьому відділі Курманович був відряджений, як один з військових представників, до Військового міністерства Російської імперії та цілком легально побував у багатьох російських військових частинах і військово-навчальних закладах. Зокрема, багато часу Курманович провів у російських військових частинах на Східній Україні.

У 1912 році гауптмана (австро-угорське військове звання, відповідне нашому капітанові) Віктора Курмановича було призначено до 1-го батальйону 13-го піхотного полку для набуття досвіду командира батальйону. 13-й піхотний полк комплектувався з поляків краківської полкової округи. 1-й батальйон цього полку дислокувався у Більську, штаб, 2-й та 3-й батальйони — у Троппау, а 4-й — у Кракові.

Коли почалася Перша світова війна, гауптмана Курмановича було нелегально вислано на російську територію, в район Ковеля, аби перевірити інформацію, отриману австрійським Генеральним штабом від різних шпигунів. Це відрядження могло стати останнім для Віктора Курмановича, оскільки він був викритий та схоплений російською контррозвідкою. До 1915 року Курманович

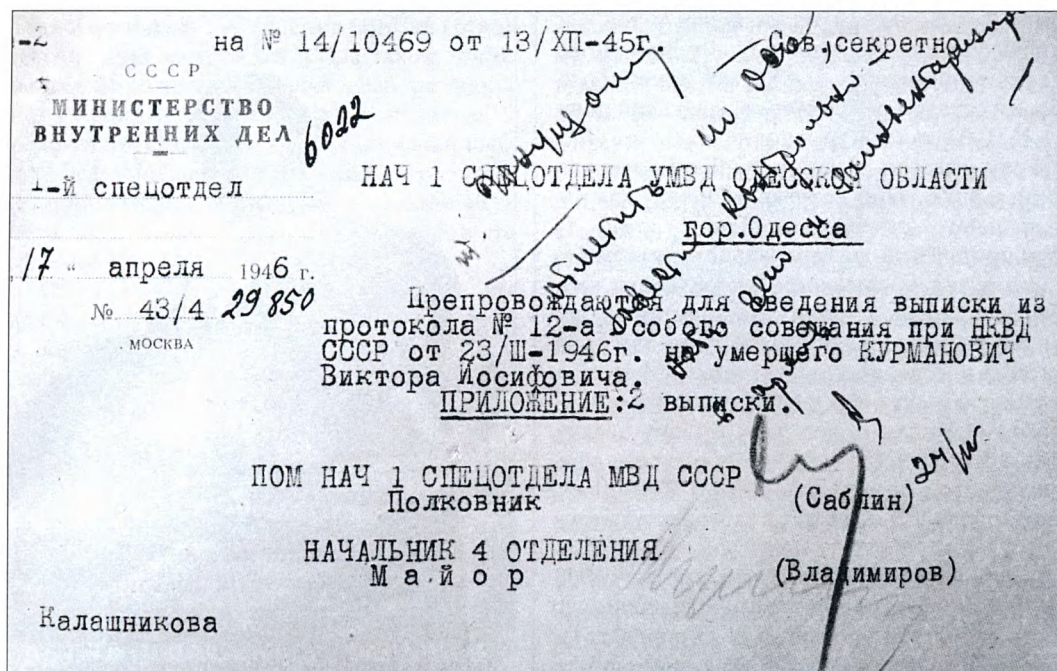

Генерал-четар Віктор Курманович у Німецькому Яблонному. 1921 рік, фото з Центрального державного архіву кінофотодокументів ім. Г.С. Пшеничного

знаходився в ув'язненні у варшавській фортеці й лише завдяки збігу обставин був виміняний у російської влади на одного з царських ад'ютантів.

Після повернення до австро-угорської армії Курманович очолював батальйон на буковинському фронті, а з 1916 року воював в Італії. Віктор Курманович працював у штабах бригади та дивізії, які складалися з полків, укомплектованих переважно українцями. Особливо Курманович відзначився у боях на горі Воділ Врх, зокрема — на кряжистому Крнському узгір'ї. Тут італійці намагалися здійснити підкоп під австрійські позиції та заклали мінні галереї — аби підірвати гору Крн та відсунути австрійців далеко назад. Але Курманович вчасно виявив задум супротивника. Під його керівництвом батальйони 30-го (львівського) та 80-го (золочівського) піхотних полків здійснили успішну контратаку, а потім виявили ворожий тунель, розкопали його та витягнули всю вибухівку.

Під час 14-ї італійської офензиви Віктор Курманович командував уже 37-м полком стрільців, який був укомплектований далма-

Супровідна записка до витягу з протоколу Особливої Наради при НКВС СРСР від 23 березня 1946 року на померлого Віктора Курмановича

тинцями (хорватами з гірських місцевостей). Полк розташовувався на відтинку фронту г. Крн – м. Толмін, на який припало вістря удару італійців. Далматинці Курмановича не тільки витримали наступ, а ще й успішно контратакували супротивника. Кінець Першої світової війни Курманович зустрів підполковником та командиром бригади австро-угорської армії.

Детальний аналіз діяльності Віктора Курмановича у Галицькій Армії не є метою цієї статті. Згадаймо лише, що після поразки Австро-Угорщини у Першій світовій війні та розвалу фронту в Італії Курманович повернувся до Відня. Тут він з'явився до представника Західно-Української Народної Республіки доктора Смалья-Стоцького та запропонував свої послуги як військовий фахівець. Вочевидь, пропозиція підполковника була радо зустрінута. Тим більше, у той час у складі Українських військ ЗУНР кількість кадрових офіцерів колишньої австро-угорської армії можна було перерахувати буквально на пальцях.

Приступ ревматизму не дав змоги Курмановичу одразу вирушити на батьківщи-

ну, тому лише 24-го грудня 1918 року через Будапешт він дістався до Стрия, а далі — до Тернополя. Спочатку Курманович очолював групу «Жовква», потім — групу «Північ», разом з військовим секретарем ЗОУНР отаманом Бубелою брав участь у переговорах у Львові щодо припинення бойових дій. Коли ці переговори зійшли нанівець, підполковник Курманович знову повернувся до Галицької Армії та з 12-го лютого 1919 року обійняв посаду шефа Генеральної булав (тобто став начальником Генерального штабу). Крім того, він деякий період одночасно виконував обов'язки військового секретаря (міністра) ЗОУНР. Згідно з розпорядженням державного секретаріату військових справ ч. XXXIII від 1-го березня 1919 року, Віктора Курмановича було підвищено до рангу полковника.

З іменем Курмановича пов'язаний початок Чортківської офензиви 5-го червня 1919 року — контрнаступ Галицької Армії проти поляків. Але вона ж спричинилася до демісії полковника. 7-го червня він, за власним бажанням, обливши посаду шефа Генеральної булав, а вже наступного дня через перевто-

му та нервовий стрес, які вплинули на застарілу хворобу ревматизму, був змушений лягти до лікарні у с. Новосілка (нині — Заліщицького району Тернопільської області).

7-го серпня 1919 року під керівництвом Головного отамана Симона Петлюри було створено об'єднаний штаб Галицької Армії та Дієвої Армії УНР. Начальником цього штабу став у минулому ординарний професор Миколаївської академії Генерального штабу, генерал-майор російської армії Микола Юнаків. Аби Галицька Армія мала гідне представництво, до штабу Симона Петлюри на посаду отаман-квартирмейстера (тобто помічника М. Юнаківа з оперативних питань) було делеговано полковника Віктора Курмановича. Разом із цим, згідно з розпорядженням диктатора ЗОУНР Євгена Петрушевича, Курмановича було підвищено до рангу генерал-четаря.

На посаді отаман-квартирмейстера штабу Головного отамана Віктор Курманович пра-

цював щонайменше до кінця вересня 1919 року, і пішов з неї, як потім сам зізнавався, через незгоду з рішенням наддніпрянської частини штабу в оперативних питаннях. Після своєї відставки Курманович виїхав на Закарпаття і в 1921–1922 роках ще деякий час був командиром Української бригади у Німецькому Яблонному, сформованій з решток різних частин Галицької Армії.

Згодом Дмитро Паліїв (під псевдонімом О. Ключенко) так оцінив діяльність Курмановича у Галицькій Армії: «Зорієнтувавшись хутко в ситуації, силах та ресурсах, перекидає він ударну групу, бригаду УСС, на захід від Городка й прориває під Вовчухами ворожий фронт, звужуючи водночас перстень кругом Львова з півночі. Крутість антантських місій уможливили противній стороні підсилитися новими силами з заходу, які ударили плян добуття Львова. Ініціатива ділань переходить від цієї хвили в руки польського командування. Місцеві успіхи чергуються з

2

ел. **Выписка из протокола № 12-а.**

Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР

от „23“ марта 1946 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
26. Дело № 444-а/УКР "Смерш" 2-го Украинского фронта, по обвинению КУРМАНОВИЧ Виктора Иосифовича, 1876 г.р., урож. Львовской обл., украинец, подданный Австрии. Осужден Особым Совещанием 12/XI-1945 г. на 10 лет ИТЛ. УМЕР 18/X-1945 года.	Постановление Особого Совещания при НКВД СССР от 12/XI-1945 года в отношении КУРМАНОВИЧ Виктора Иосифовича ОТМЕНИТЬ за смертью обвиняемого.

Нач. Секретариата Особого Совещания
при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР

Евдокимов

1. Фам.	Курманович	Орган	ЧОБ. ЧКР
2. Имя	Виктор	Чем арестован	Смерть
3. Отч.	Иосифович	без окрашений	2 чкр - 9 років
4. Год рожд.	1876	5. Место рожд.	с. Олевша
	ча Закожевси. рн. Львовси.		
6. Адрес	обл.	Сл.	№ 447
7. Проф. (спец.)		Арх.	25549
8. Место работы, должн.		Сл.	
		Арх.	17257
9. Парт.		Дакто	
10. Нац.		Форм.	
11. Гражд.			
12. Арестован	16. / V 1945	13. Характер преступления	смертвен.
14. Ст. ст. УК	582, 58-б	14. Карточка заполнена	Поршма М. ЧИКВД г. Одесс
	указать назван, тюрьмы, КПЗ, лагеря, колонии		
19. / X 1945 г.	Захарович	Указательный палец правой руки.	

Картка з особової справи Віктора Курмановича в тюрмі НКВС
від 19 жовтня 1945 року

невдачами і в травні кінчиться окопова війна проривом українського фронту під Любінем і Хировом. Генерал Курманович відводить армію безустанних відсупних боях на схід. Його величезна заслуга перед вітчизною та, що не допустив до цілковитої поразки армії й зберіг її для дальшої боротьби за соборну Україну.

Крім служби начальника булав армії виконував полковник Курманович також обов'язки міністра війни. Виснажений дорешти, занедужав він і уступив на якийсь час, щоби по видужанні переняти в Кам'янці важливий пост першого генералквартирмейстра при Штабі Головного Отамана. За свої великі заслуги іменувала верховна влада полковника Курмановича генералом.

УГА мала в своїх рядах тільки цього старшину-українця генеральної булав, який любив її й віддав вірно в услуги своєму народові своє високе фахове знання. Коли б були ми мали по всіх корпусах і бригадах старшин-Українців з вищою військовою освітою,

була б одна Галичина з її перворядним у військовому й національному відношенні стрілецтвом вже в перших місяцях українсько-польської війни вирішила про вислід війни» (Ключенко О. Генеральна булава У.Г.А. // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1931. — Ч. 4. — С. 6).

А ось що писав у 1919 році про Віктора Курмановича часопис «Стрілець»: «Генерал тішився великим довір'ям і прив'язанням як офіцерів так і мужви. Рішучий і строгий в повненні обов'язків, приступний і ніжний в поведінню, був люблячий і поважний в старшинським корпусі, — всі цінили його військово знання і досвід. Прямо обожала його мужва, бо він був все її в оборону перед кривдою і знущаннями» (Стрілець. — 1919. — Ч. 48).

У 1922 році Віктор Курманович оселився у Відні, де перебував випадковими заробітками. Життя було не з легких: у той час у столиці переможеної імперії не було дивом зустріти в якості продавців чи робітників

Кем осужден Особ Совещ. Иезо сев
 Когда 12/X-45 ст. ст. УК 58-258-11член 10 члм
 Начало срока 16/V-45 конец срока 16/V-1955
 Умер 18/X-45
 (диагноз: облит. атеросклероз, миокардиопатия в стадии декомпенсации старческой дряхлости)
 Свѣрено ССК в 1951 г. Грицай
 Форма № 1

Зворотна сторінка картки з особової справи Віктора Курмановича з записом про смерть 18 жовтня 1946 року

вчорашніх блискучих генштабістів. Остат Грицай, який відвідав генерала 1936 року, згадував: «І сидимо ще довго разом, і чуємо, як генерал, торкаючись свого приватного життя за останні роки, оповідає нам дещо з часів, як удалось йому добути посаду при одній фабриці автомобілів, а далі — наслідком редуції — втратити й те» (Грицай О. Генерал Віктор Курманович — Ювілянт // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1936. — Ч. 7–8. — С. 4).

Та, не зважаючи на складні обставини життя, Віктор Курманович охоче брав участь у різних українських військово-політичних заходах. Він співпрацював з Українською Військовою Організацією та Організацією Українських Націоналістів, іноді писав статті для національних видань (зокрема, слід згадати статтю «Відворот УГА за Збруч. Причинки» // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1934. — Ч. 5. — С. 3–6), брав участь у виготовленні та нагородженні Пропам'ятною воєнною відзнакою Української Галицької Ар-

мії, приїздив до Львова (на похорони свого колеги, генерала Мирона Тарнавського).

Під час Другої світової війни генерал-чтар Віктор Курманович також не залишався осторонь українських справ та був обраний почесним головою Військової управи з формування добровольчої дивізії військ СС «Галичина».

Загибель Курмановича — чи не найбільш інтригуюча загадка в його біографії, адже він був захоплений у Відні органами радянської військової контррозвідки СМЕРШ, вивезений до Одеси, де й помер 18-го жовтня 1945 року у місцевій лікарні МДБ.

На початку 1990-х років автору цих рядків стало відомо, що в одеському управлінні Служби безпеки України зберігається архівно-слідча справа Віктора Курмановича. Та подивитися її вдалося лише 2007 року, коли в Одесі Державний галузевий архів Служби безпеки України проводив виставку, присвячену Голодомору 1932–1933 років. На наше прохання, нинішній

начальник архіву, Сергій Анатолійович Кокін, забрав архівно-слідчу справу Віктора Курмановича до Києва. Але, на превеликий жаль, виявилося, що це, власне, не справжня архівно-слідча справа, а лише кілька довідок про арешт, засудження та смерть генерала. Найбільш вірогідно, оригінальна архівно-слідча справа зберігається там само, де і деякі інші подібні документи (на-

приклад, справа Альфреда Бізанца) — в архіві ФСБ РФ. Зважаючи на те, що архів ФСБ РФ і досі залишається закритою організацією, ознайомитись зі справжньою архівно-слідчою справою Курмановича вдасться ще не скоро. А поки що ми публікуємо ті довідки про засудження та смерть Віктора Курмановича, які нині зберігаються у Державному галузевому архіві СБУ.

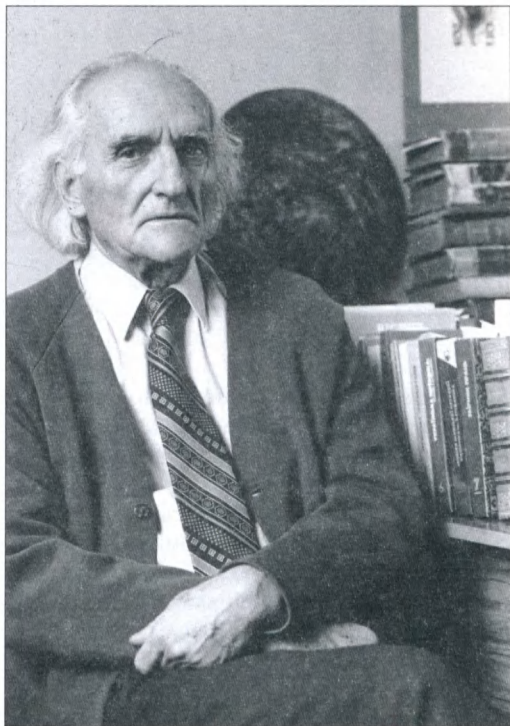
Пам'яті Ярослава Романовича Дашкевича

Андрій Гречило

25 лютого 2010 року у Львові на 84-му році життя помер провідний український учений у галузі гуманітарних дисциплін, видатний громадський і культурний діяч, член Партнерської Ради львівського історичного альманаху «Цитаделя», доктор історичних наук, професор, керівник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (1991–2010), заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (1993–2010) Ярослав Романович Дашкевич.

Ярослав Дашкевич народився 13 грудня 1926 року у Львові. Одночасно із навчанням у Львівському державному університеті ім. І. Франка у 1944–1949 роках (який закінчив за спеціальністю «Українська мова та література») працював бібліографом у рукописному відділі та кабінеті І. Франка Львівської наукової бібліотеки АНУ. З 1949 до 1956 року — політв'язень. Після звільнення з ув'язнення працював бібліографом в Інституті суспільних наук АНУ (1957–1966), завідувачем відділу етнографії у Музеї етнографії та художнього промислу АНУ (1967–1972), начальником відділу допоміжних історичних дисциплін, старшим науковим співробітником Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові (1973, 1974–1980). Постійно переслідувався за свої політичні переконання та участь в українському дисидентському русі.

Після здобуття Україною незалежності активно включився в громадсько-політичне, наукове та культурне життя країни. На початку 1990-х років Ярослав Дашкевич створив Львівську археографічну школу, яка однією

Ярослав Дашкевич (1926–2010), фото 1990-х років

з перших розпочала на державницьких наукових засадах дослідження історії України. З його ініціативи також відновлено сходознавчі студії у Львові, зокрема школи вірменістики та гебраїстики. Реалізуючи наукові проекти, працював провідним науковим співробітником Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України (з 1992 р.), старшим науковим співробітником Інституту Східноєвропейських досліджень НАН України — тепер Інститут Європейських досліджень (з 1993 р.), завідувачем кафедри

Професор Ярослав Дашкевич на науковій конференції у Львові, 2004 рік

сходознавства Львівського національного університету ім. І. Франка (з 1998 р.).

Під керівництвом ученого виховано цілу генерацію молодих талановитих дослідників, захищено десятки кандидатських і докторських дисертацій. Він є визнаним фахівцем у галузях давньої історії України, археографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, картографії, сходознавства, суспільно-політичних рухів ХІХ–ХХ ст. тощо. Я.Р. Дашкевич був обраний керівником експертної комісії з історичних наук ВАК України (1996–1997). Науковий доробок ученого становить понад 1000 наукових і науково-популярних праць, у т. ч. «Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX в.» (Ереван, 1969), «Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе» (Київ, 1993), «Вірменія і Україна» (Львів, Нью-Йорк, 2001) та ін.

Виявив себе блискучим організатором наукового життя в Україні. Очолював Історичне товариство Нестора-літописця (з 1997 р.), був обраний дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка в Україні (1990 р.), членом Президії та головою Історико-філософської секції Наукового Товариства

ім. Шевченка в Україні (з 1991 р.). Нагороджений державними нагородами: орденом Ярослава Мудрого V ступеня (2006), орденом «За заслуги» III ступеня (1997) і почесним званням «Заслужений діяч науки і техніки України» (2001), а також медалями «Михайла Грушевського» (НТШ, 1994) і «80 років НАН України» (1998). Лауреат Міжнародної премії ім. Антоновичів (США, 1995).

Ярослав Дашкевич мав великі заслуги в популяризації української культури на міжнародній арені. Свідченням його високого авторитету у світі було обрання його членом таких відомих наукових організацій, як Міжнародна асоціація істориків паперу (Німеччина, Швейцарія, 1974), Російське палестинське товариство (Росія, 1986). Також проф. Дашкевич був дійсним членом Географічного товариства СРСР (1986), членом Українського історичного товариства (США, 1991), дійсним членом Української вільної академії наук (США, 1994) та членом Ради Українського геральдичного товариства (з 1991 р.). Ярослав Дашкевич постійно сприяв налагодженню дружніх стосунків між українським, вірменським, єврейським та іншими народами. Нагороджений орденом Св. Саака і Св. Месропа (Вірменія, 1998).

Усе своє свідоме життя Ярослав Романович Дашкевич займав активну громадянську пози-

Траурна процесія. В голові колони — вихованці Львівського ліцею імені Героїв Крут

цію, брав участь у культурному та суспільному житті країни і мав беззаперечний авторитет в Україні. У 1997 році проф. Дашкевичу надано почесне громадянство міста Львова.

Редакція Львівського мілітарного альманаху вважає за честь, що проф. Дашкевич був причетний до заснування часопису і

його побажання «Не здайте Вашої Цитаделі» ми визнаємо принципом нашої діяльності в майбутньому.

Похований Ярослав Романович Дашкевич на Личаківському цвинтарі (поле № 82).

Вічна пам'ять славному синові українського народу!

Основний бойовий танк Т-84У «Оплот»

Володимир Мочерад

Основний бойовий танк «Оплот» є результатом багаторічної діяльності з конструювання танків Харківського конструкторського бюро з машинобудування імені О.О.Морозова — провідного розробника бронетанкової техніки в Україні.

Загальне компонування основного бойового танка «Оплот» — традиційне (відділення керування знаходиться в носовій частині, бойове відділення — у центрі, а моторно-трансмісійне відділення (МТВ) — у кормовій частині машини). Механік-водій розміщується по центру. Люк механіка-водія

при відкриванні піднімається і повертається вправо. Перед механіком-водієм знаходяться три перископічних прилади бачення, центральний з яких можна при необхідності замінити на прилад нічного бачення. За сидінням механіка-водія є десантний люк. Командир розміщується праворуч, а навідник — ліворуч, у кожного з них є люк посадки/висадки.

Основний бойовий танк «Оплот» розроблений на базі Т-80УД, однак відрізняється від нього низкою удосконалень, а саме:

- нова зварно-катана башта;

Основний бойовий танк «Оплот» із 125-мм гарматою на полігоні

Демонстрація можливостей

- вбудований динамічний захист нового покоління, що забезпечує вищу захищеність у передньому секторі як від кумулятивних, так і від бронебійних снарядів;
- тепловізійний приціл;
- двигун потужністю 1200 к.с. замість 1000-сильного двигуна, встановленого на Т-80УД;
- перехід на цифрову технологію щодо компонентів комплексу керування вогнем і суміжних з ним систем;
- комплекс оптико-електронної протидії;
- допоміжний агрегат живлення;
- система врахування вигину каналу ствола гармати;
- система навігаційного забезпечення;
- ширші бортові екрани, що забезпечують додатковий захист бортів корпусу і компонентів ходової частини від протитанкових засобів малої дальності дії, які застосовуються піхотою супротивника.

На новітньому варіанті основного бойового танка «Оплот», що пропонується на експорт, також реалізовано:

- автоматичне перемикання передач замість механічного;
- нові органи керування рухом танка (механік-водій керує рухом танка за допомогою штурвала, а не важелів керування, завдяки чому зменшується навантаження на механіка-водія);
- система кондиціювання повітря;
- датчик виміру початкової швидкості снаряда та інші вдосконалення.

Танк такої модифікації є на сьогодні найсучаснішим серед танків серії «Т».

Основний бойовий танк «Оплот» зібраний з комплектуючих українського виробництва, хоча передбачено (за бажанням

замовника) комплектування системами закордонних виробників.

Танк є ефективною бойовою машиною, яка призначена для забезпечення рухливої захищеної вогневої могутності на всіх видах місцевості. Він має добрий захист, високу маневреність на полі бою з достатньою стратегічною мобільністю та здатний виконувати широке коло бойових завдань 24 години на добу в будь-яких погодних умовах.

Озброєння танка «Оплот» складається з 125-мм гармати, 7,62-мм спареного кулемета і 12,7-мм зенітного кулемета. В екіпажу танка також є автомати, гранати і сигнальний пістолет.

Основне озброєння — 125-мм гладкоствольна гармата КБА3, що заряджається за допомогою автомата заряджання конвеєрного типу. Гармата оснащена ежектором порохових газів, термокожухом, стабілізована у вертикальній і горизонтальній площинах. Ствол гармати швидкоз'ємний і може бути замінений у польових умовах без демонтажу гармати з танка.

Привід башти — електричний, а привід гармати — гідравлічний. Башта повертається на 180 градусів менш ніж за 5 секунд (швидкість обертання башти щодо корпусу складає до 40 град/сек). На випадок аварійної ситуації передбачені ручні приводи наведення гармати і башти.

Боекомплект до гармати складає 40 пострілів роздільного заряджання (снаряд і заряд), з яких 28 розміщені в конвеєрі автомата заряджання. Сім пострілів перебувають у корпусі праворуч від механіка-водія і ще п'ять пострілів — у броньованому відсіку, встановленому в кормовій частині башти.

Боеприпаси, які застосовуються: бронебійно-підкаліберні, кумулятивної, осколково-фугасної дії і ракети, керовані по лазерному променеві.

Особливістю танка є наявність керованого озброєння, що дає змогу вести вогонь із гармати керованими ракетами з лазерним наведенням і вражати цілі на відстанях до 5000 м. Ракети зберігаються в конвеєрі автомата заряджання так само, як і звичайні боеприпаси.

Стрільба ракетою може здійснюватися в русі по рухомій цілі. Ракета має тандемну бойову частину, що дозволяє їй вражати цілі,

які оснащені динамічним захистом, а також сучасну багатошарову броню, що має поліпшені характеристики зі захисту від кумулятивних боеприпасів.

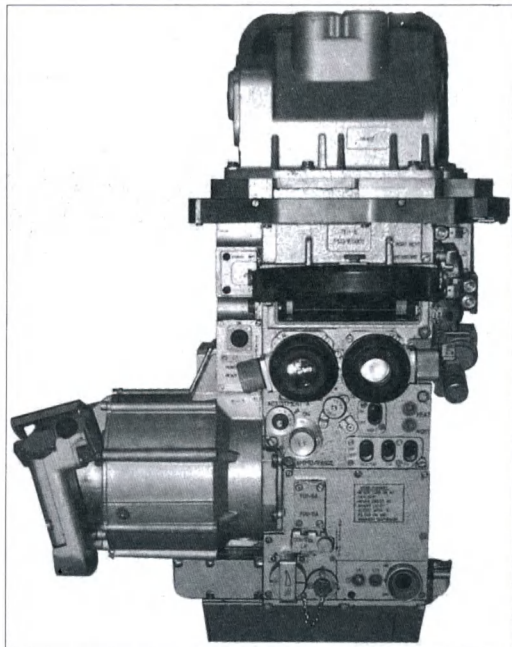
Хоча основним призначенням ракети є ураження танків та інших броньованих машин, що перебувають на відстанях понад граничну дальність стрільби з гармати звичайними боеприпасами, вона має значний потенціал і для застосування в інших цілях. Зокрема, оснащений керованими ракетами вертоліт складає більшу загрозу для танка, оскільки його важко вразити через його малі розміри, високу швидкість і маневреність. Кероване озброєння забезпечує танкові можливості вражати завислі над полем бою вертольоти, що стріляють із недосяжної для звичайного танкового озброєння відстані. Це є вирішальним аргументом на користь керованого озброєння, оскільки, безумовно, екіпаж танка повинен бути здатним ефективно захищати свою машину від протитанкових вертольотів. У міру подальшого розвитку техніки, керовані ракети, як бачимо, зможуть вражати швидкісні і високо маневрені цілі. У цей час керовані ракети також можуть бути використані для стрільби і по інших цілях на полі бою, як-от довгострокові вогневі укріплення, а також для стрільби по неброньованих стаціонарних цілях, наприклад будинках і бункерах.

Вести вогонь зі спареного з гарматою кулемета можна з місця навідника або командира. Зенітний кулемет, розміщений на командирському люку, має дистанційне керування і призначений для ведення вогню по повітряних і наземних цілях при закритих люках танка з місця командира. Кут наведення по вертикалі складає від -5° до $+70^\circ$, по горизонту — у діапазоні $\pm 75^\circ$ за курсом, або 360° разом з баштою танка. По вертикалі в діапазоні кутів від -3° до $+20^\circ$ кулемет стабілізований.

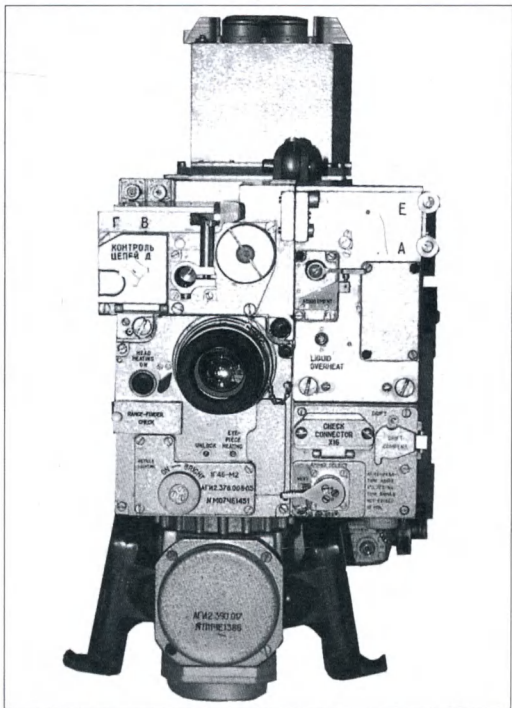
Танк «Оплот» оснащено сучасним комплексом керування вогнем, що забезпечує ведення вогню навідником і командиром по нерухомих і рухомих цілях із місця і у русі з високою ймовірністю влучення з першого пострілу.

Комплекс керування вогнем складається з денного прицілу навідника 1Г46М, тепло-візійного прицілу «Бурани-Катрін-Е», при-

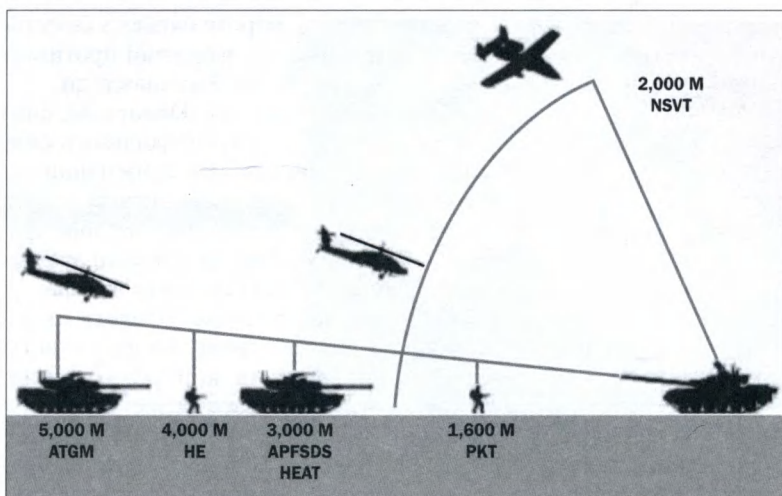
цільно-спостережного комплексу командира ПНК-5, зенітного прицілу ПЗУ-7, системи

Приціл ТКН-5

Приціл 1Г46М

Дальність і радіус дії озброєння

керування зенітною установкою 1ЕЦ29М, балістичного обчислювача ЛІО-У з датчиками вхідної інформації, стабілізатора озброєння 2Е42М та іншого обладнання.

Денний приціл навідника 1Г46М має стабілізовану у двох площинах лінію візування, вбудований лазерний далекомір і канал керування керованою ракетою. У ньому реалізована автоматизована компенсація відведення гіроскопів. Поле зору прицілу має панкратичне збільшення в діапазоні від 2,7х до 12х.

Вбудований лазерний далекомір забезпечує вимірювання дальності до цілі до 9990 метрів і має точність ± 10 метрів. Вимірювана дальність висвічується на сегментному табло (разом із сигналом готовності до стрільби і типом боеприпасу) у нижній частині поля зору прицілу навідника.

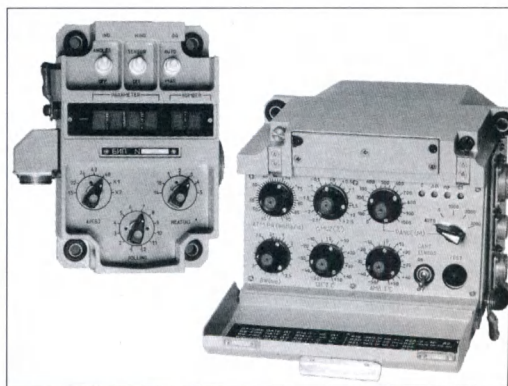
Тепловізійний приціл «Буря-Катрін-Е» містить у собі оптоелектронний прилад навідника, монітор і пульт керування командира. Тепловізійний приціл зазвичай керується навідником, однак командир може взяти керування на себе і вести вогонь із гармати або спареного з нею кулемета за допомогою своїх органів керування і монітора тепловізійного зображення. Тепловізійний приціл дозволяє навідникові і командирові виявляти цілі та вести вогонь по них майже при будь-яких погодних умовах на більших відстанях і з високою точністю, що є значною перевагою при роботі в умовах поганої видимості, а також у темний час доби. Тепловізійний при-

ціл також дозволяє ігнорувати наявність деяких розповсюджених перешкод спостереженню, як-от характерний для поля бою дим.

Прицільно-спостережний комплекс командира ПНК-5 складається з комбінованого денно-нічного прицілу командира ТКН-5 і датчика положення гармати. Комбінований приціл командира ТКН-5 має стабілізовану у

вертикальній площині лінію візування і три канали: денний однократний канал, денний багатократний канал із кратністю збільшення 7,6х і нічний канал із кратністю 5,8х. Окрім того, приціл має вбудований лазерний далекомір, що забезпечує командирові можливість вимірювання дальності до цілі незалежно від навідника, а також пристрій введення бічного випередження. Командир може перемикатися з денного каналу на нічний (з електронно-оптичним перетворювачем) і назад за допомогою важеля. Зенітний приціл дозволяє командирові вести вогонь по повітряних цілях із зенітно-кулеметної установки, перебуваючи під захистом броні башти.

Балістичний обчислювач ЛІО-В для розрахунку балістичних поправок автоматично враховує сигнали, що надходять із наступних

Балістичний обчислювач ЛІО-В

датчиків: швидкості танка, кутової швидкості цілі, кута крену осі цапф гармати, поперечної складової швидкості вітру, дальності до цілі, курсового кута. Додатково для розрахунку вручну вводяться такі параметри: температура навколишнього повітря, температура заряду, зношеність каналу ствола, атмосферний тиск та ін. Обчислювач також розраховує момент часу підриву осколково-фугасного снаряда.

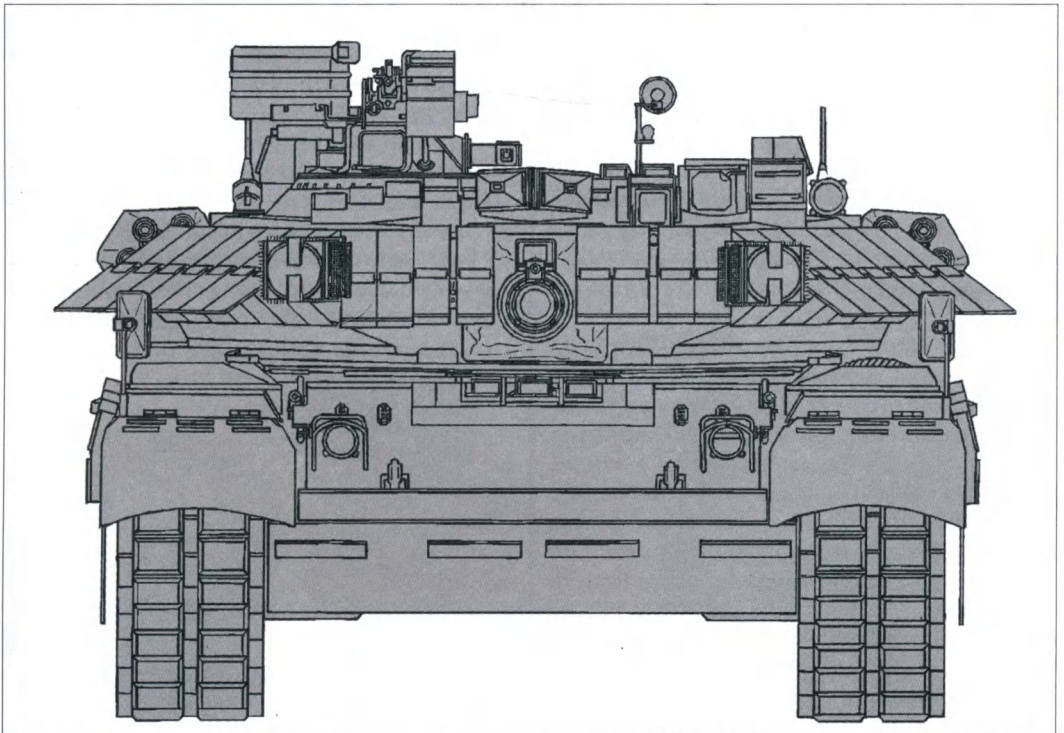
З метою забезпечення можливості спостереження за місцевістю в широкому секторі на робочих місцях членів екіпажу встановлені однократні прилади спостереження. На робочому місці командира встановлено кілька подібних приладів спостереження так, щоби забезпечити командирів можливість оперативного «кругового» спостереження при закритому люкові башти. Ці прилади допомагають командирові:

- вести спостереження в широкому секторі;
- орієнтуватися на місцевості за допомогою карти;
- витримувати положення танка щодо сусідніх машин при русі «у лінію»;

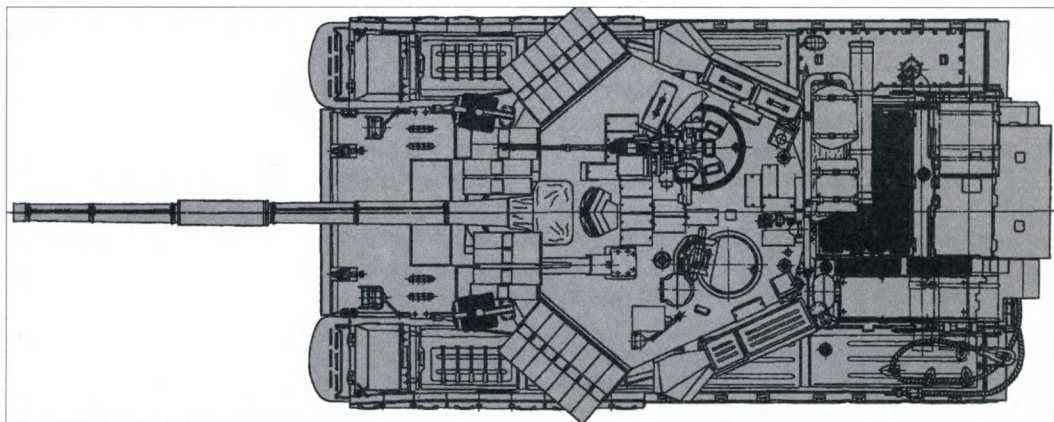
- вчасно виявити загрозу нападу з боку піхоти супротивника, озброєної протитанковими засобами малої дальності дії.

Основний бойовий танк «Оплот» має комбіновану систему захисту, що включає в себе пасивну броню, вбудований динамічний захист і ряд інших пристроїв захисту танка, оптимізованих проти сучасних засобів ураження танків. Це значно знижує його вразливість від усіх видів протитанкових засобів.

Броньовий захист танка «Оплот» включає сучасну багатошарову броню і встановлений на башті та корпусі комплект вбудованого динамічного захисту другого покоління, що забезпечує танкові високий рівень живучості на полі бою. Пасивна броня є своєрідним «листовим пирогом», що складається із броньованих листів і керамічних матеріалів. Вони чудово захищають від більшості нині існуючих засобів ураження за допомогою істотного зниження їх пробивної здатності та ймовірності відколювання броні на внутрішній поверхні. На передній частині корпусу і башти танка встановлено вбудований динамічний захист

Графічне зображення танка: вид спереду

Графічне зображення танка: вид зверху

новітнього покоління типу «Ніж», що забезпечує захищеність як від кумулятивних, так і від бронебійно-підкаліберних боеприпасів. Окрім корпусу і башти, контейнери вбудованого динамічного захисту також встановлені по бортах передньої частини корпусу і забезпечують додатковий захист відділення керування з боків.

Вбудований динамічний захист настільки ефективний проти кумулятивних боеприпасів, що іноді, при попаданні кумулятивного снаряда в танк, екіпаж танка довідується про це значно пізніше, уже після бою. Комплекс вбудованого динамічного захисту танка має модульну конструкцію, тому він може бути легко замінений або ж модернізований у міру вдосконалення відповідних технологій динамічного захисту. Пасивна броня і вбудований динамічний захист у комплексі забезпечують чудовий захист від найсучасніших протитанкових засобів. Також на бортах корпусу танка встановлені широкі гумові екрани, що забезпечують додатковий захист від ручних протитанкових засобів піхоти.

Водночас, живучість танка «Оплот» підвищується за допомогою комплексу оптико-електронної протидії «Варта», що включає в себе систему попередження про лазерне опромінення (вона попереджає про загрозу застосування засобів ураження, які наводяться по лазерному променеві), освітлювачі постановки інфрачервоних перешкод і систему створення димового/аерозольного захисту.

Система попередження про лазерне опромінення містить у собі пульт керування, блок керування та чотири головки виявлення лазерного променя, які реагують на промінь лазерного далекоміра та високоточні боеприпаси з лазерною системою наведення. Система дозволяє екіпажеві танка вчасно реагувати на загрози, які виникають.

Освітлювачі постановки інфрачервоних перешкод видають помилковий сигнал для системи наведення керованої ракети, що наближається, за допомогою безперервного вироблення кодованих імпульсних інфрачервоних сигналів-перешкод. Це дає змогу зривати наведення протитанкових керованих боеприпасів.

Система постановки димової зависи може функціонувати як у складі вищезгаданого комплексу оптико-електронної протидії «Варта», так і автономно. Система створення димової зависи містить у собі 12 пускових установок димових гранат і пульт керування із кнопками пуску гранат. Пускові установки управляються електричним способом і розділені на дві групи, кожна з яких установлена на борті башти. Гранати можуть вистрілюватися автоматично (у випадку одержання сигналу від системи попередження про лазерне опромінення супротивником) або в ручному режимі (з місця командира або навідника).

Беручи до уваги здатність тепловізорів забезпечувати видимість крізь звичайну димову завису і деякі інші оптичні перешкоди, замість димових гранат можуть використовуватися

аерозольні з метою постановки аерозольної завіси, через яку тепловізори «не бачать».

Т-84 «Оплот» також може встановлювати димову завісу за допомогою впорскування дизельного палива в систему вихлопу двигуна (тобто використовуючи так звану «термодимову апаратуру»).

З огляду на те, що лазерні пристрої становлять усе більше зростаючу загрозу на сучасному полі бою, прилади спостереження танка «Оплот» сконструйовані так, що око оператора захищається від шкідливого впливу променів лазерних пристроїв супротивника. Водночас, система колективного захисту забезпечує захист екіпажу і внутрішнього обладнання танка від впливу ядерної зброї, радіоактивного пилу, бактеріологічних речовин.

При конструюванні танка «Оплот» розробники приділили велику увагу нагальній потребі зниження помітності (теплової, радарної, акустичної і т.д.). Зокрема, моторно-трансмісійне відділення танка має систему зниження теплової помітності: люк моторно-трансмісійного відділення оснащений спеціальним теплоізолюючим обладнанням, яке знижує теплову помітність танка. Для запобігання виявленню на полі бою за допомогою радару танк має антирадарне покриття. Окрім того, башта оснащена гумовими щитками, що звисають із передньої частини башти і також знижують помітність танка для радарів.

Істотні заходи вжиті задля захисту екіпажу танка від пожеж усередині машини: швидкодіюча система пожежогасіння забезпечує виявлення і гасіння внутрішніх пожеж як у бойовому, так і в моторно-трансмісійному відділеннях.

Всі перераховані вище захисні засоби в комплексі роблять танк «Оплот» одним із найзахищеніших танків у світі.

На танк встановлено дизельний двигун 6ТД-2 потужністю 1200 к.с. Двигун сконструйовано так, що він здатен ефективно працювати в будь-яких погодних умовах, у тому числі й при високих температурах. Хоча 6ТД-2 є дизельним двигуном, він водночас може працювати на інших типах палива, у тому числі й на бензині, гасі, паливі для дизельних двигунів або їх суміші в будь-яких пропорціях.

Двигун оснащено пристроєм попереднього підігріву, що використовується при експлуатації танка в холодну погоду. Двигун також здатний ефективно працювати в умовах пустелі при температурах навколишнього середовища до 55°C. Це було досягнуто через впровадження в конструкцію двигуна спеціальних розробок, які забезпечують його нормальне функціонування в спеку. Завдяки своїй силовій установці танк має питому потужність 26 к.с./т, що забезпечує йому високу маневреність при пересуванні з однієї вогневої позиції на іншу. Також на танкові встановлено систему автоматизованого пуску двигуна і контролю параметрів силової установки, яка дає змогу значно поліпшити технічні характеристики МТВ.

Об'єм внутрішніх паливних баків складає 700 літрів. Ще 440 літрів палива перебувають у паливних баках, розташованих на надгусеничних полицях. Запас ходу за паливом складає 400 км. Для збільшення запасу ходу танка на кормі його корпусу можуть монтуватися дві бочки з додатковим запасом палива. При потребі ці бочки можуть легко скидатися. Кожна з бочок вміщує 200 літрів палива і приєднана до загальної паливної системи.

Повітрязабірний пристрій двигуна забезпечує надходження у двигун повітря з найменш запиленого місця танка. Крім того, повітрязабірний пристрій дає змогу танку долати водні перешкоди глибиною до 1,8 м без підготовки. Система повітряної очистки складається із двох основних компонентів: відцентрові фільтри попереднього очищення і касети повітряного очисника. Система дає змогу експлуатувати танк у спекотних і пилових умовах в обсязі 1000-кілометрового пробігу без необхідності міняти фільтри, а також в умовах радіоактивного зараження.

Підвіска сконструйована так, аби використати максимум потенціалу маневреності танка при русі по пересіченій місцевості і досягти при цьому високих швидкостей без шкоди для комфортності роботи екіпажу. Підвіска — торсіонна. Опорні катки мають гумовий бандаж і складаються із двох дисків, прикручених один до одного. На першому, другому і шостому вузлах підвіски встановлені гідравлічні амортизатори з метою пом'якшення руху машини по пересіченій

місцевості. Гусениця є двох видів: металева та зі змінними асфальтохідними черевиками. Верхня частина підвіски захищена бортовими екранами, броньованими в носовій частині корпусу.

На танку встановлена система автоматизованого пуску двигуна і контролю параметрів силової установки, що дає змогу значно поліпшити технічні характеристики МТВ.

Для забезпечення механікові-водієві можливості ведення спостереження у широкому секторі у русі танка із закритими люками відділення керування обладнане однократними приладами бачення із широким полем зору по горизонту. Задля можливості керування танком уночі на робочому місці механіка-водія можна оперативно встановлювати прилад нічного бачення (з електронно-оптичним перетворювачем зображення).

Штатне устаткування ОБТ «Оплот» також включає допоміжний агрегат живлення, прилади для підводного водіння, супутникову систему навігаційного забезпечення, прилади самообкопування, електричні водовідкачуючі помпи та засоби внутрішнього і зовнішнього зв'язку. Для роботи в умовах низьких температур танк обладнано обігрівачем бойового відділення і підігрівачем МТВ.

На танкові встановлено захищений бронею дизельний допоміжний агрегат живлення ЕА-8 потужністю 8 кВт, що дає змогу працювати з основними системами танка при виключеному основному двигуні (наприклад, при знаходженні танка на стаціонарній вогневій позиції або ж при спостереженні за місцевістю із засідки).

Прилади підводного водіння дають змогу танкові долати водні перешкоди глибиною до 5 м. При подоланні водної перешкоди забезпечується нормальне функціонування системи колективного захисту танка.

Система навігаційного забезпечення реалізована на системах «ГЛОНАСС» і «NAVSTAR». Система надає командирові танка дані про місце розташування і напрямки руху свого танка, а також про місце розташування бойових машин свого підрозділу. Це полегшує вирішення завдань управління маневром підрозділу, що особливо важливо при веденні бойових дій, водінні танка із закритими люками, вночі або ж в умовах туману чи задимленості. Система також надає

іншу різноманітну інформацію, зокрема для механіка-водія вказується напрямок руху в заданий пункт призначення.

Система навігаційного забезпечення дає можливість командирові передавати інформацію (у тому числі телекодову) цифровим каналом зв'язку через штатну радіостанцію. Це є ключовим елементом системи командування і управління, яка буде в майбутньому розширена або адаптована під конкретного користувача.

Компоненти системи навігаційного забезпечення

Засоби зв'язку включають ультракороткохвильову радіостанцію Р-173М, короткохвильову радіостанцію Р-163-50ДО, а також апаратури внутрішнього зв'язку і комутації.

Для пророблення проходів у мінних полях на танкові можуть бути встановлені різні типи мінних тралів (приєднуються до носа корпусу), включаючи мінний трал ножового типу КМТ-6 і мінний трал каткового типу КМТ-7; два цих трали сконструйовані так, аби їх було легко встановлювати силами танкового підрозділу. У передній частині корпусу танка є кріплення для тралів.

Стандартна конфігурація танка «Оплот» не передбачає кондиціонера, однак при необхідності може бути встановлений кондиціонер КТТ українського виробництва. При температурі зовнішнього повітря до +55°C кондиціонер підтримує температуру в бойовому відділенні танка на рівні +15–20°C. Кондиціювання бойового відділення дає змогу підвищити надійність електроніки, а також поліпшити умови бойової роботи екіпажу.

Тактико-технічні характеристики основного бойового танка «Оплот»

Параметр, одиниця виміру	Величина
Розміри:	
• довжина (з гарматою), м	9,664
• довжина (по корпусу), м	7,705
• ширина (без бортових екранів), м	3,595
• ширина (з бортовими екранами), м	3,775
• висота, м	2,215
• висота (з 12,7-мм зенітним кулеметом), м	2,76
• дорожній просвіт, м	0,515
• ширина гусеничної ленти, м	0,58
• ширина колії (по центру гусеничних лент), м	2,8
• довжина гусениці в зіткненні із ґрунтом, м	4,29
Загальні характеристики:	
• екіпаж, чол.	3
• бойова маса, т	48
• питома потужність, к.с./т	26
• тиск на ґрунт, кг/см ²	0,93
• максимальна швидкість по шосе, км/год.	65–70
• середня швидкість по пересіченій місцевості, км/год	45–50
• місткість паливних баків, л	1200
• діапазон робочих температур, від °С	-40 до +55
Запас ходу:	
по шосе, км	450
• по пересіченій місцевості, км	350
Подолання перешкод	
Брід:	
• без підготовки, м	1,8
• з підготовкою, м	5
Градiєнт, %	63
Бічний крен, %	36
Висота подоланої стінки, м	1
Ширина подоланого рову, м	2,85
Двигун — двотактний, багатопаливний, 6-циліндровий дизельний двигун моделі 6ТД-2 з рідинним охолодженням та впорскуванням палива:	
• потужність (при частоті обертання колінвала — 2600 об/хв.), к.с.	1200
• підвіска	торсіонна
трансмiсія — механічна, планетарна, 7 передніх і 5 задніх передач	
Озброєння:	
основне	125-мм гладкоствольна гармата КБА3
спарене	7,62-мм кулемет КТ-7,62
зенітне	12,7-мм кулемет КТ-12,7
Боекомплект:	
• для основного озброєння, набойв	40 (28 в автоматі заряджання)
• для спареного кулемета, набойв	1250
• для зенітного кулемета, набойв	45

Конструкція ОБТ «Оплот» — гнучка, і може бути змінена з метою забезпечити виконання тих чи інших специфічних потреб замовників. Варіанти конфігурації, запропоновані на експорт, передбачають установку кондиціонера, німецької високотехнологічної системи навігації, бельгійських спареного і зенітного кулеметів, французьких засобів зв'язку і т.д. Конструкція танка — модульна, тому її компоненти можуть бути згодом модифіковані з урахуванням зміни характеру загроз танку, які виникають з появою нових поколінь протитанкових засобів. Також компоненти конструкції танка можуть бути модернізовані в міру появи нових технологій або ж доопрацьовані з метою забезпечення відповідності новим тактичним вимогам та потрібному співвідношенню вогневої могутності, захищеності і маневреності.

На сьогодні ведеться робота над кількома вдосконаленнями, включаючи сучасну систему керування на полі бою з відображенням на дисплеї цифрової карти місцевості (дана система значно підвищує можливість оцінки тактичної обстановки, що дає змогу танковим підрозділам реагувати на неї більш оперативно, а також знижує навантаженість членів екіпажу і ймовірність помилкової стрільби «по своїх»). Удосконалюється здатність системи керування вогнем здійснювати автоматичне спостереження за ціллю (що підвищує можливості вразити рухомі цілі і вести стрільбу на ходу, уникати помилок при наведенні на ціль). Передбачається встановлення системи визначення «свій-чужий» на полі бою, електронної системи контролю за роботою двигуна, системи цифрового зв'язку між танками та ін.

Сьогодні, коли визначальна роль танків на полі бою піддається сумніву, оскільки вони нібито задіяні головним чином у двобоях «танки проти танків», Т-84 сконструйовано як багатоцільову бойову машину, здатну не лише вражати танки супротивника, а й

виконувати широкий спектр додаткових завдань, а також вражати різні цілі, включаючи легкоброньовані і неброньовані машини, живу силу і окремі захищені, у тому числі й довгострокові, вогневі укріплення і опорні пункти.

За бажанням замовників, на танк «Оплот» можна встановити різноманітне додаткове обладнання, яке максимально задовольнить їх вимоги. Таке обладнання виробляється фірмами, що є світовими лідерами у своїй сфері. Прикладом такого обладнання може бути:

- тепловізійні камери фірми THALES (Франція);
- засоби внутрішнього зв'язку фірми THALES (Франція);
- кулемети фірми FN HERSTAL (Бельгія);
- засоби навігації фірми LITEF (Німеччина);
- метеорологічний датчик фірми IRDAM (Швейцарія).

Танк «Оплот» був відібраний як один із претендентів на роль нового ОБТ для Туреччини (порівняльні випробування проводилися 2000 року), Малайзії (порівняльні випробування проводилися 2000 року) і Греції (порівняльні випробування проводилися 1998 року). Зазначені випробування наочно продемонстрували, що «Оплот» однаково ефективний у різних умовах Європи, Азії та інших регіонів і здатний виконувати поставлені перед ним завдання в будь-яких погодних умовах та на складній місцевості.

Танк «Оплот» було вперше показано на виставці «IDEX'95» в 1995 році і потім демонструвався на інших міжнародних виставках: («IDEX» м. Абу-Дабі, Об'єднані Арабські Емірати, у 1997 і 1999 роках; «IDEF» м. Анкара, Туреччина у 1997 році; «DSA» м. Куала-Лумпур, Малайзія у 2000 році).

Т-84У «Оплот» взятий на озброєння в Збройних Силах України і постачається в підрозділи окремих танкових бригад.

ПРИМІТКИ:

Стаття підготовлена на основі таких ресурсів:

1. <http://www.morozov.com.ua>

2. <http://armor.kiev.ua>

Полк кінних стрільців польсько-королівської гвардії у збірці живопису Львівського історичного музею¹

Михайло Слободянюк

Кінні стрільці (з французької *chasseurs à cheval*; в російській військовій термінології — кінні єгері, в німецькій та австрійській — *jäger zu pferde*; інколи використовують також скорочену назву «шассери»; всі назви походять від слова «мисливець» у різних мовах) — рід легкої кавалерії, призначений для патрульної та розвідувальної служби у кінному та пішому строю та рейдів у тил противника². Вперше як окремий рід кавалерії з'явилися у французькій армії. Війна за австрійську спадщину (з 1741 року) виявила потребу в легких військах, особливо в кавалерії. Спочатку французи, за прикладом знаменитих прусських гусарів, збільшили у себе кількість гусарських полків. Далі, за прикладом австрійських пандурів, у французькій армії починають формувати численні легкі легіони, у яких і з'явилися кінні стрільці³.

Із закінченням бойових дій легіони значно скоротили, однак потреба в легких військах для збільшення рухомості армії, насамперед кінноти, залишилась. В результаті кінні стрільці як рід кавалерії залишились у складі французької армії.

Під час наступної великої європейської війни, яка відома в історії під назвою Семирічної (1756–1763), підтвердилась ідея про збільшення ролі легкої кавалерії. Як результат, через гостру потребу у зменшенні витрат на утримання кавалерії, яка протягом всієї своєї історії була надзвичайно дорогим родом військ, роль кінних стрільців не тільки не зменшилась, а навпаки, — зросла. Тому кінні стрільці збереглися під час розпочатої 1776 року реформи французької кавалерії, коли всі сім легіонів, куди вони входили, були розформовані. Їх поєскадрон-

но прилучили до кожного з 24 драгунських полків, що існували у французькій армії. Разом кінні стрільці налічували 48 рот, які раніше були при 6 легких легіонах⁴. 1779 року ескадрони шеволежерів⁵ та кінних стрільців були вилучені з драгунських полків, до яких вони належали, і з них утворили шість полків кінних стрільців (№ 1–6). На додаток, 6 драгунських полків переформували в полки кінних стрільців. Тепер у французькій армії було 12 полків шассерів, які отримали найменування стрільців Альпів, Піренейів, Вогезів, Севеннів, Жеводану та Арденнів, а також за провінціями Франції⁶.

З початком Великої Французької революції роль кінних стрільців знову зростає. Це було пов'язано з новою появою легіонів. Декретом від 24 вересня 1791 року їх було наказано створити 6, при цьому кожний повинен був включати 2 стрілецьких батальйони та 1 полк кінних стрільців. Незважаючи на те, що повністю план не був виконаний, кількість кінних стрільців у французів збільшилась до 23 полків (у 1793 році)⁷.

Наполеон, який чудово розумів роль легкої кавалерії, достойно оцінив кінних стрільців. 1802 року ним був створений гвардійський полк кінних стрільців у складі Консульської гвардії. До 1803 року у його армії кількість полків кінних стрільців досягла 24⁸.

Піком слави кінних стрільців стали війни імператора Наполеона, який до кінця своєї військової кар'єри продовжував любити цей рід кавалерії, насамперед за його універсальність. Тому не дарма в походах Наполеон одягав саме мундир полковника гвардійських кінних стрільців.

Слава, яку завоювали у війнах французькі кінні стрільці, вплинула і на появу аналогіч-

них полків в арміях інших держав (при чому не тільки союзників Франції, а й її ворогів). У Росії у грудні 1812 року, вигнавши французів з країни, 8 драгунських полків переформували у кінно-егерські⁹. 1814 року до них додався лейб-гвардії Кінно-Егерський полк російської гвардії, який пізніше став зразком для польського полку Кінних стрільців гвардії. На жаль, події, про які ми розповідаємо, а саме: історія армії і уніформи Війська Польського часів 1815–1831 років, украй важко вплинули на долю російських кінних егерів. Під впливом низки поразок, яких зазнали російські кінно-егерські частини від поляків протягом російсько-польської війни 1830–1831 років, роздратований Микола I взагалі кавідував кінних егерів як рід російської кавалерії.

Загалом, репутація цього роду кінноти досконало відповідала тому, що сказав про них теоретик та історик кавалерії Д. Денісон: «...Егері (тобто кінні стрільці — *прим. авт.*) несли однаково службу на полі битви і поза нього, так що вони виявились найбільш корисним родом кінноти»¹⁰. Кінні стрільці спеціалізувались на розвідці боєм, стрімких діях з засад, нападах на тили і обози противника. Особливо добре у них виходила розвідка боєм¹¹.

Досвід французької армії суттєво вплинув і на польську армію, яку створили при відновленні Наполеоном польської державності у вигляді Великого Герцогства Варшавського. 1807 року поляки сформували 1-й, 4-й та 5-й полки кінних стрільців. З цього часу і до зникнення польської держави під час розпочатої у 1939 році Другої світової війни кінні стрільці, поряд з уланами, завжди залишалися основними родами польської кінноти.

Кінних стрільців поляки часто звали на французький манер «шассерами». Незважаючи на формальний поділ на полки уланів і кінних стрільців, реальна різниця між ними в озброєнні, підготовці та застосуванні була спочатку не дуже великою, та й то, в основному, тільки в обмундируванні. Причиною цього став факт, що за браком достатньої кількості кавалерійських карабінів половина солдатів була озброєна піками. Тому під час воєнної кампанії 1809 року кількість полків кінних стрільців не збільшилась.

Приписами від 1810 року для кінних стрільців був введений мундир, створений частково за зразком французького шассера. Тому він складався з однорядної суконної куртки зі стоячим коміром та рейтузів темно-зеленого кольору. Головними уборами у відбірній роті були хутряні шапки (кольбаки), а в інших ротах офіцери і солдати носили круглі ківери з білими шнурами й етишкетом. Окремі полки відрізнялись кольором коміра, облямівок, обшлагів та подвійних лампасів на рейтузах, а також денцем хутряної шапки відбірних рот. В 1-му полку приборним кольором був яскраво-червоний, в 4-му — малиновий, а в 5-му — помаранчевий. На мундирах офіцери носили металеві золотисті еполети (шліфи), а підофіцери і солдати — латунні, з червоною бахромою у відбірних ротах, і з білою — в інших¹².

При створенні нової польської армії в Королівстві Польському 1815 року польська кавалерія була представлена своїми двома вже традиційними родами — уланами та кінними стрільцями. Кожен з цих родів склав кавалерійську дивізію з чотирьох полків.

З метою підготовки кадрів для цих полків, за правилами, прийнятими в російській армії, одночасно створили зразкові ескадрони уланів та кінних стрільців. Вплив російської армії на Військо Польське цього періоду був дуже великий. Ще на початку створення польської армії великий князь Костянтин Павлович на підставі директив імператора Олександра I підготував для її майбутньої адміністрації інструкцію. Ці директиви вказували, «щоби статuti і настанови... були тими ж самими, що прийняті у його державі», тобто російськими. Ця тенденція, яка мала на меті якомога більше уніфікувати влаштування військ обох держав, була підкреслена наказом від 13 листопада 1815 року, де вказувалось, що «Імператор і король бажає, щоби у польській армії у всьому поступали відповідно з основами російської армії». З часом, особливо при імператорі Миколі I, це призвело до встановлення такої практики, коли всі накази по російській армії, які видавались російським Генеральним штабом, були обов'язковими також і для армії Королівства Польського. Для цього вони оголошувались щоденними наказами Головнокомандувача польської армії, великого князя Костянтина¹³.

Якщо вірити даним, які наводить польський історик Марек Тарчинський в біографіях генералів Війська Польського 1815–1831 років, а саме біографії генерала бригади Боніфация Ягміна, то останній був призначений командиром зразкового ескадрону кінних стрільців 1 грудня 1814 року¹⁴. Цю дату і слід вважати датою початку формування підрозділу, який пізніше перетворився у полк Кінних стрільців гвардії.

20 червня 1815 року російський імператор і одночасно польський король Олександр I вирішив створити у Варшаві власну польську гвардію. Тому в цей день зразковий ескадрон кінних стрільців отримав назву Кінних стрільців гвардії¹⁵, фактично залишившись у тому ж штаті ескадрону, однак вже гвардійського. Командиром ескадрону став полковник Томаш Семйонтковський, досвідчений офіцер, ветеран наполеонівських воєн, нагороджений орденами Почесного Легіону і «Virtuti Militari»¹⁶.

Томаш Семйонтковський народився 19 грудня 1786 року в селі Толкіня, Калішського воєводства. Вступив до армії Герцогства Варшавського у грудні 1806 року, а 20 травня 1807 року став капітаном. Учасник кампаній 1807 та 1809 років. 9 жовтня 1809 року призначений шефом ескадрону і в цьому званні брав участь у кампанії 1812 року. 18 січня 1813 року отримав звання майора в 15-му кавалерійському полку, а 29 серпня того ж року став підполковником, командиром 4-го полку кінних стрільців. Кампанію 1814 року закінчив у посаді командира 2-го полку уланів. Вступив до армії Королівства Польського 20 січня 1815 року і став командиром зразкового ескадрону кінних стрільців, однак уже 14 листопада 1817 року отримав відставку «через поганий стан здоров'я». Через три роки перебування на реформі (так в польській армії іменувались офіцери, які знаходились у розпорядженні командування і не займали жодних посад в армії) 9 жовтня 1820 року він повернувся на дійсну службу. Тепер його призначили до Головного штабу, у відділ шефа штабу. На цій посаді йому доводилося часто заміщати хворого генерала Толінського. З 1824 року — виконував обов'язки шефа Головного штабу. 3 вересня 1826 року отримав звання генерала бригади. У 1830 році мав 22 роки і 7 місяців бездоганної військової

служби. Загинув 29 листопада 1830 року від рук повсталих у Варшаві¹⁷.

Кінні стрільці гвардії увійшли до складу Кінної бригади гвардії Дивізії польсько-королівської гвардії під командуванням генерала дивізії Вінценти Красінського¹⁸, колишнього командира знаменитого польського полку Шеволежерів-лансьєрів гвардії Наполеона. Очолив бригаду генерал бригади Зігмунт Курнатовський.

Зігмунт Курнатовський народився 26 березня 1778 року в Пожарові, повіту Шамотули. 12 грудня 1806 року вступив до польської армії, 8 лютого 1807 року був призначений ад'ютантом 5-го кавалерійського полку. 18 травня того ж року підвищений у званні до капітана, а 1 жовтня став майором. Менш ніж через два роки отримав звання підполковника (25 серпня 1809 року), а ще через неповний рік, 20 березня 1810 року, став командиром 5-го кавалерійського полку. 5 квітня 1814 року отримав звання генерала бригади. Брав участь у кампаніях 1806, 1807, 1809, 1812–1814 років.

За свідченням Тарчинського, в армії Королівства Польського 20 січня 1815 року призначений командиром бригади кінної гвардії. Однак у цьому випадку автор біографії, Тарчинський, як і багато його попередників, сплутав дату створення зразкової кавалерійської бригади з перетворенням її у гвардію. Останнє відбулося лише 20 червня 1815 року. 30 вересня 1817 року призначений командиром полку Кінних стрільців гвардії. При цьому Тарчинський повідомляє, що Курнатовський зберіг і посаду командира бригади. Однак це теж помилка, оскільки при створенні полку Кінних стрільців гвардії бригади у складі Дивізії польсько-королівської гвардії були розформовані¹⁹.

9 листопада 1823 року додатково призначений командиром 2-ї бригади Кінної дивізії гвардії Резервного корпусу. 24 травня 1829 року підвищений у званні до генерала дивізії. Також отримав чин генерал-ад'ютанта царя. У 1830 році налічував 23 роки бездоганної військової служби. Не підтримав повстання і 3 грудня 1830 року пішов зі всіх посад в армії. Після придушення повстання деякий час знаходився на царській службі, однак уже 1823 року вийшов у відставку. Помер у 1858 році²⁰.

Крім кінних стрільців, до складу бригади увійшли також Улани гвардії (ескадрон, перетворений зі зразкового ескадрону уланів) на чолі з їх командиром, полковником Вінценти Шептицьким.

Вінценти Шептицький народився 5 квітня 1782 року в Личківцях на Поділлі, в Україні. Вступив до армії 10 червня 1807 року підпоручником 2-го полку уланів Герцогства Варшавського. 12 березня 1808 року переведений у чині поручника до польського полку Шеволежерів імператорської гвардії Наполеона. Брав участь в іспанській кампанії 1808–1812 років, де відзначився під час кінної атаки під Сомосьеррою, а також у війні 1809 року проти Австрії. 1 червня 1809 року підвищений у званні до капітана, а 1 липня 1812 року став шефом ескадрону. Брав участь у кампаніях 1812, 1813 та 1814 років, отримав 2 квітня 1814 року звання підполковника. В польській армії Королівства Польського призначений командиром зразкового ескадрону уланів, а після сформування полку Кінних стрільців гвардії, 3 жовтня 1817 року, призначений командиром 3-го полку уланів. 14 березня 1820 року звільнений у відставку. Після спалаху Листопадового повстання 6 грудня 1830 року був призначений командиром рухомої гвардії в Любелському воєводстві, а далі командиром усіх загонів нової формації на Любельщині. Брав участь в експедиції Дверницького на Волині, а після інтернування корпусу повернувся до Королівства і був 17 червня 1831 року підвищений у званні до генерала бригади. Організатор Волинсько-Русько-Литовського легіону. 29 липня призначений військовим начальником Любелського воєводства. Після придушення повстання 26 вересня 1831 року перетнув австрійський кордон у Галичині, мешкав у Львові. Помер у 1836 році, похований на Личаківському цвинтарі²¹.

27 вересня 1817 року замість Кінної бригади гвардії був створений полк Кінних стрільців польсько-королівської гвардії. Улани гвардії в той самий день були включені до складу новоутвореного полку²². В польській історіографії є згадки про первісний план створення двох кавалерійських полків гвардії — уланів і кінних стрільців — однак брак грошей у казні королівства не дозволив це зробити.

Цікаве питання: чому був створений саме полк Кінних стрільців гвардії, а не більш традиційний для польської кавалерії — уланський? Документальної відповіді поки не знайдено, однак автор має бажання поділитися з цього приводу власними міркуваннями, якщо так можна назвати, гіпотезою. Головнокомандувачем польської армії призначили брата імператора, великого князя і цесаревича Костянтина Павловича (указ імператора від 16 листопада 1815 року). Одноразово йому було доручено «все, що відноситься до військової частини Королівства»²³. Де-факто Костянтин був намісником імператора в Королівстві Польському. Тому і формував він свій двір у Варшаві у вигляді зменшеної копії Санкт-Петербурзького імператорського двору. Це стосувалося також і гвардії. На момент створення польського полку Кінних стрільців гвардії у Костянтина у Варшаві вже був гвардійський уланський полк — російський лейб-гвардії Уланський Цесаревича. Додатково, у складі Варшавської гвардії Костянтин створив лейб-гвардії Подільський кірасирський полк. Тому не виключено, що вплив Костянтина на рішення долі польських гвардійських кавалеристів (нема сумніву, що саме він був кінцевою інстанцією, яка вирішувала долю всіх військових питань організації армії Королівства Польського) призвів до реалізації його бажань мати у складі гвардії кавалерійський полк ще одного роду — кінних стрільців. В цьому він повторював смаки (або потурав їм) свого вінценосного брата Олександра I, про якого збереглися дані, що лейб-гвардії Кінно-Єгерський полк, його дітище, був одним з його найбільш улюблених полків. У 1824 році, якщо йти за цією логікою, у складі гвардійської кавалерії у Варшаві створили ще один полк — і знову нового роду кавалерії, лейб-гвардії Гродненський гусарський²⁴.

Командиром новоутвореного полку призначили генерала бригади Зігмунта Курнатовського²⁵, який залишався його командиром до повстання у Варшаві у листопаді 1830 року.

15 березня 1818 року обов'язки шефа полку прийняв на себе імператор і польський король Олександр I. Наказом нового імператора Миколи I після смерті Олександра полку був пожалуваний для почесного збе-

рігання його мундир шефа-полковника. Наказ довели до Війська Польського іншим наказом, Головнокомандувача великого князя Костянтина № 7 від 7/19 січня 1826 року. Також було наказано носити на еполетах 1-го (шефського) ескадрону полку вензель покійного імператора, доки в строю знаходиться хоча б один солдат, що служив під його командуванням станом на 19 листопада/1 грудня 1825 року. Звільненням від служби пізніше дозволили носити подібний вензель на грудях.

Цікаво в зв'язку з цим навести повеління Миколи I, яке було віддане Миколі Паскевичу після придушення польського повстання: «Наказати провести у Варшаві пошуки всіх прапорів і штандартів нашої колишньої польської армії і надіслати їх до мене. Треба також знайти і ті, що були відібрані у нас, і передати їх комісару. Всі предмети, що пов'язані з революцією, скажімо, шаблю і шарф Костюшка, слід конфіскувати і прислати сюди, до Преображенського собору. Також і з церков слід позабирати всі хоругви. Знайдіть мені всі мундири покійного імператора, а також всі речі, що належали йому особисто. Заберіть всі трони і всі пов'язані з ними речі і пришліть їх до Бреста. Дещо пізніше накажіть генералу Бергу знайти якусь компетентну людину, яка оцінить, упакує і відправить до Бреста університетську бібліотеку, колекцію медалей, а також і бібліотеку Société des Belles Lettres. Одним словом, поступово заберіть все, що має історичну або національну цінність і відправте сюди; крім того, прапор з Королівського замку. Накажіть опечатати архіви і банк...»²⁶. Як бачимо, політика імперської Росії (а перед тим Московії) завжди була послідовною. Мало захопити територію, треба ще позбавити народ, який на ній живе, історичної і національної пам'яті. А далі, після проведення русифікації, можна спокійно твердити про повернення «исконно русских» земель.

Кавалерійські полки польської армії при їх формуванні 1815 року отримали польську організацію, яка, своєю чергою, була скопійована у французів. Тому полк Кінних стрільців гвардії складався з двох дивізіонів, в кожному по два ескадрони (всього 4 діючих ескадрони), а також одного запасного ескадрону (пішого) для підготовки рекрутів²⁷.

Полк дислокувався у Варшаві, а запасний ескадрон (разом з аналогічними ескадронами інших кавалерійських полків російської гвардії) — у фортеці Модлін. Ескадрони мали неповну, відповідно до воєнного стану, чисельність, яка досягала 160 чоловіків, організованих у 10–12 рядів при 8 офіцерах, серед яких один був командиром (командантом) ескадрону, 4-х командирів взводів та 3-х офіцерів поза штатом роти, які практично взагалі не втручалися у справи служби. Ескадрони поділялись на 2 півескадрони або 4 взводи. До 1-го та 4-го взводів підбирали найкращих людей, далі солдати приділялись до 3-го взводу, а залишок направляли до 2-го взводу.

Незважаючи на різницю кінних стрільців та уланів, яку завжди підкреслював великий князь Костянтин, реально вона не була аж такою великою. Шассери, озброєні, крім карабінів, парою пістолетів, не були суцільно кінною піхотою. Дійсно, їх вчили діям у пішому строю і веденню вогню з карабінів, однак реально вони дуже рідко воювали як піхота, та й то лише у виняткових ситуаціях. 1831 року навіть хотіли відібрати у них карабіни, яких не вистачало для польської піхоти²⁸.

Напередодні повстання полк Кінних стрільців гвардії вважався у Варшаві одним з найбільш польсько патріотичних і водночас — одним з найвідданіших Костянтину. Коли ввечері 29 листопада 1830 року у Варшаві спалахнуло повстання, рішучі дії командира полку Курнатовського і командира польської гвардії Красінського зробили неможливим для молодших офіцерів (частина з яких була посвячена у задуми повсталих) приєднати полк до повсталих. В результаті полк у повному складі залишився з Костянтином. Останній пізніше, у розмові з Волицьким, згадував: «Тільки кінні стрільці залишилися на своїх позиціях, і до смерті я збережу це у своїй пам'яті, хоча пізніше мене і покинули»²⁹.

Вночі з 29 на 30 листопада полк став єдиною польською частиною, яка взяла активну участь у спробах придушити повстання. Разом з другим полком 2-ї бригади Кінної дивізії гвардії, російським лейб-гвардії Гродненським гусарським³⁰ (нагадаємо, що Курнатовський одночасно був і командиром цієї

ROZKAZ DZIENNY

DO

WOYSKA ROSSYISKIEGO i POLSKIEGO.

w Kwaterze Głównéy
w WARSZAWIE.

Dnia $\frac{7}{19}$ Stycznia 1826.

N^{ro} 7.

Waleczne Woysko Rossyyskie i Polskie!
Wierni Obrońcy MONARCHY i Oyczyzny.

Kogoż z was niedotknęła wieść okropna która Nas i Państwo całe w niewymownym pogrążyła smutku? straciliście MONARCHĘ, Oycę, Dobroczyncę, Współtowarzysza dzieł Waszych nieśmiertelnych.

Lecz niech to serce waszych nieostudza, z Niebios On na was pogląda i w waszém karności niezmordowanych prac Swoich błogosławi owoce.

Wśród tych dni smutku, wierni waleczni wojownicy, osiągnęliście nową wiekopomną sławę, równą téy którą okupiliście krwią waszą, walcząc z nieprzyjaciółmi MONARCHY i Oyczyzny; dowiedliście bowiem postępowaniem waszém, że iak iesteście walecznymi obrońcami TRONU na polu sławy, tak w pokoju wytrwałymi wykonawcami Praw i Woli MONARCHY.

Na dowód Naszém ku wam przychylności, i w nagrodę zasług waszych, wam Pułki Gwardyi: Preobrażeński, Semenowski, Izmailowski, Strzelców, Finlandzki, Litewski, Wołyński, Pawłowski, Kawaler - Gardów, Jazdy, Podolski Kiryssyerów, Huzaarów, Strzelców konnych, Artylleryi Gwardyi, i wam Pułki Grenadyerów i Strzelców konnych Gwardyi

Woyska Polskiego, ofiaruję te same własne JEGO CESARSKO - KROLEWSKIEY MOŚCI mundury, które MONARCHA, wasz Dobroczyńca, Sam nosić raczył. — Ochraniajcie ten drogi zabytek; niech Go każdy Pułk dochowa iako świętość, iako pomnik naydroższy dla was i dla przyszłych waszych pokoleń.

Rozkazuję nadto:

1°. W Kompaniach JEGO CESARSKO - KROLEWSKIEY MOŚCI Pułków: Preobrażeńskiego i Semenowskiego, oraz Grenadyerów, równie iak w Szwadronie Pułku Strzelców konnyen Gwardyi Woysk Polskich, Woyskowi wszystkich stopni nosić mają na szlifach i naramnikach cyfrę NAYJAŚNIEYSZEGO ALEXANDRA I^o, dopóki ieden z pomiędzy zapisanych w rodowodach do dnia $\frac{19 \text{ Listopada}}{1 \text{ Grudnia}}$ 1825 Roku, w Kompaniach tych i Szwadronach pozostanie.

2°. Zachowaią też samą cyfrę Generałowie przy boku JEGO CESARSKO - KROLEWSKIEY MOŚCI liczący, oraz Generał i Flügel Adjutanci, którzy przy ś. p. NAYJAŚNIEYSZYM PANIE zostawali.

Niech zawsze między wami, waleczni wojownicy, dochowuje się święta pamięć ALEXANDRA I^o; niech będzie na zawsze pogromem nieprzyjaciół, nadzieją Ojczyzny, zakładem wierności i waszego do Nas przywiązania.

Na Oryginale własną ręką JEGO CESARSKO - KROLEWSKIEY MOŚCI

(podpisano) MIKOŁAJ

Za Zgodność

Naczelny Wódz

(podpisano) KONSTANTY

W. X. R.

Zgodno z Oryginałem
Generał Dyżurny

бригади), між 10-ою і 11-ою годинами ночі увійшов до міста. Гусари зупинились на площі Трьох Хрестів, а шассери пішли далі. Зупинившись на перехресті Алей Єрусалимських та вулиці Нови Свят, полк вислав два взводи під командуванням капітана Готардовського до кінця вулиці Трембіцької. Тут кінні стрільці наштотували на великі натовпи людей і почали їх роззброювати. Арештованих передавали жандармам, які стояли на вулиці Чистій. Однак кількість людей збільшувалася, і шассерів попередили, що повстанці заходять до них у тил. Тому стрільці були змушені повернутися назад, а на їх місце висунувся полковник Міллер з трьома взводами. У цей час відбулася сутичка польських частин: повсталі сапери під командуванням підпоручника Доллінгера дали декілька пострілів по патрулю шассерів поручника Лауданського³¹.

Кінні стрільці гвардії діяли безперервно до кінця ночі проти повстання. Їх офіцери, відрізані від міста і його настроїв, підтримувались своїми начальниками у переконанні, що повстання є чимось тимчасовим, що розвіється вже до ранку, що це — анархістський бунт натовпу. Тому вони душили повстання, будучи переконаними у своїй правоті. В ході акції стрільці захопили гармати Школи бомбардирів і не дали їм можливості потрапити до рук повсталих. У такий спосіб полк заробив для себе той вибух народного обурення, який його зустрів при поверненні до Варшави з Вежбни³².

До ранку полк Кінних стрільців гвардії витіснили з Краківського передмістя, при цьому відбувся напад на шассерів озброєної групи повстанців чисельністю до 30 чоловіків на чолі з підхорунжим (одним з учнів військової школи, які власне і спровокували повстання). Повстанці відкрили вогонь, поранивши при цьому двох стрільців, а у підпоручника Евальда прострелили ківер. Після сутички, за наказом полковника Бенедикта Зеленки, полк у повному складі відступив на площу Трьох Хрестів³³. У подальшому полк, разом з частинами російської гвардії, залишив Варшаву. Після декількох днів вицікування Костянтин вирішив залишити з російськими полками межі Королівства Польського. При цьому він звільнив польські частини, які знаходились при його особі (у тому числі і полк Кінних стрільців гвардії)

від присяги, і дозволив їм приєднатися до повсталих у Варшаві.

Цікавий факт, що проливає додаткове світло на події майже 170-річної давнини: з російських полків, що дислокувалися у Варшаві під керівництвом великого князя Костянтина, близько 1200 литвинів (білорусів — *прим. авт.*) та русинів (українців — *прим. авт.*), солдатів і унтер-офіцерів, поховалися у Варшаві, не бажаючи відходити разом з російськими військами. Їх всіх генерал Хлопницький наказав двома колонами відправити під вартою за Буг, пояснивши їм, що «вони повинні повернутися у свої полки, так як війни з Росією не буде, а буде угода, тому їх пізніше могли би покарати» (за спогадами Хлаповського)³⁴. Воїстину, брак розуму і наївність лідерів цього повстання не мали меж...

3 грудня 1830 року полк Кінних стрільців гвардії на чолі з генералом Курнатовським повернувся до Варшави. Це повернення стало важким і принизливим випробуванням для блискучого колись полку. «І знову натовп бризкав образами на нас, — згадував Серавський про сцену на Банковій площі 3 грудня 1830 року. — Солдати блідли з гніву... декотрі дістали палаші, і якщо не ринулись у відчай на цей нерозумний натовп і не допустили жохливих речей, то заслуга в цьому офіцерів, що знаходилися з нами, які безперестанно благали роздратованих про терпимість і стриманість». «Солдати, — згадував Пательський про повернення карабінерних рот від Костянтина, — голодні, змучені і виснажені до невпізнання, соромились свого вчинку, покладаючи провину на начальників»³⁵.

Пізніше офіцери і солдати полку намагались якось компенсувати свою поведінку. Коли рішенням офіцерів польської армії було відмінено носіння російських орденів, за ініціатиивою офіцерів полку Кінних стрільців гвардії це було розповсюджено і на знаки за бездоганну службу. Офіцери полку одними з перших вирішили перерахувати своє місячне грошове утримання у фонд повстання. З часом до цього долучилися і солдати полку³⁶.

Загалом польська гвардія з усієї польської армії найбільшою мірою зберігала вірність російському керівництву. Це, в поєднанні з існуючими в суспільстві та армії

заздрістю до доходів і привілеїв гвардійців, призвело до того, що наказом від 3 лютого 1831 року гвардія була ліквідована, і введені єдині звання у всій армії.

При цьому полк Кінних стрільців гвардії отримав назву 5-го полку кінних стрільців — останнього в переліку полків цього роду кавалерії³⁷, що було певним покаранням для блискучих гвардійців (за даними Броніслава Гембажевського, полк отримав назву 5-го 19 січня 1831 року)³⁸.

У подіях наступної російсько-польської війни 1830–1831 років полк показав себе достойно. Брав участь у битвах і сутичках при Вишкові 11 лютого 1831 року, Ваврі та під Новою Весью 19 лютого; при Бялоленці 25 лютого, у Нівиська 17 квітня, при Берестечку 19 квітня, у Тшебуга 30 квітня, Нура 17 та 22 травня, Гостера 25 травня, Остроленці 26 травня та Рацьонжа 23 липня. За мужність у боях особовий склад полку отримав 2 кавалерських, 28 золотих і 39 срібних хрестів найвищої польської військової нагороди «*Virtuti Militari*»³⁹. Після усунення від командування полком генерала Курнатовського полк прийняв полковник Боніфаций Ягмін.

Боніфаций Ягмін народився 3 листопада 1780 року у Бартниках, Августовського воєводства. Військову службу розпочав 1 листопада 1799 року в прусській армії. 14 квітня 1800 року отримав звання фенріха, а 8 грудня 1801 року став лейтенантом. Брав участь в кампанії 1806 року проти Франції. 6 вересня 1807 року вийшов у відставку з прусської армії у званні обер-лейтенанта. 7 квітня 1809 року прийнятий до 5-го кавалерійського полку армії Герцогства Варшавського у званні поручника. Брав участь у кампанії 1809 року, а 2 липня того ж року отримав звання капітана. У цьому званні пройшов кампанію 1812 року. 18 січня 1813 року призначений шефом ескадрону до 12-го полку уланів, а 1 липня 1813 року переведений до 1-го полку кінних стрільців, в якому закінчив кампанію 1814 року. Кавалер французького ордена Почесного Легіону.

В армії Королівства Польського 1 грудня 1814 року призначений командиром зразкового ескадрону кінних стрільців. 20 червня 1815 року підвищений у званні до підполковника, а 18 жовтня 1820 року став полков-

ником гвардії в полку Кінних стрільців гвардії. Нагороджений Олександром I орденом св. Володимира IV класу. Станом на 1830 рік мав за плечима 28 років і 6 місяців бездоганної служби. У 1829 році отримав звання флігель-ад'ютанта царя Миколи I⁴⁰. Після вибуху повстання 7 грудня 1830 року прийняв командування полком Кінних стрільців гвардії у генерала Курнатовського. 23 березня 1831 року отримав звання генерала бригади (Гембажевський датою отримання генеральського звання вказує 24 березня⁴¹) і призначений командиром бригади, а пізніше — командиром кавалерійської дивізії. За мужність у боях 2 червня 1831 року нагороджений кавалерським хрестом ордена «*Virtuti Militari*»⁴². 29 вересня 1831 року вийшов у відставку і залишився на Батьківщині. Помер у 1840 році⁴³.

3 поразкою Листопадового повстання припинив існування і 5-й полк кінних стрільців — колись полк Кінних стрільців гвардії, найбільш блискучий полк польсько-королівської гвардії.

Після відновлення польської державності у 1918 році продовжувачем традицій полку став 5-й полк кінних стрільців Війська Польського II-ї Речі Посполитої, який також припинив своє існування внаслідок поразки Польщі у розпочатій 1 вересня 1939 року Другій світовій війні.

* * *

У збірці Львівського історичного музею є 8 картин пензля Юзефата Ігнація Лукашевича, які показують військовослужбовців полку Кінних стрільців гвардії різних чинів. Серед них три полотна з портретами офіцерів. Ще на одній картині збірки зображено кінного стрільця гвардії, згрупованого з військовослужбовцем іншого полку. Її (Ж-555, гренадер полку Гренадерів польсько-королівської гвардії в уніформі для походу, в білій шинелі і кінний стрілець полку Кінних стрільців гвардії в повсякденній формі для догляду за кіньми у стайнях, 1820–1823) можна побачити у попередній статті про полк Гренадерів гвардії (Див.: Цитаделя. — Рік 2009, ч. 2. — С. 121).

Визначити належність військовослужбовців на картинах саме до полку Кінних

стрільців гвардії легко за характерною формою одягу, що була присвоєна цій частині при її створенні у Війську Польському Королівства Польського. Вона зберегла прийнятий для польських кінних стрільців часів Князівства Варшавського темно-зелений колір мундирів і рейтузів (позичений поляками від французьких кінних шассерів). Кінних стрільців (кінних єгерів) полюблив Олександр I, який і створив в російській армії цей рід кавалерії. Російські кінні єгері також носили темно-зелені мундири. Все обмундирування нової польської армії створювалося на російський манер, але з синіми мундирами. Кінні стрільці гвардії своїми зеленими мундирами сильно нагадували російських кінних єгерів, від чого відразу ж стали улюбленими великого князя Костянтина⁴⁴.

Обмундирування полку Кінних стрільців гвардії включало⁴⁵:

1. Ківер зразка, встановленого 16 квітня 1817 року, шкіряний, по всій ширині обтягнений чорним сукном. Дашок лакований, дно пряме без розвалу. Висота 4 вершки, нижній діаметр за величиною голови, верхній — на 2,25 вершка більше. Чорний шкіряний лакований ремінь навколо низу ківера застібався позаду мідною чотирикутною пряжкою⁴⁶.

Спереду металевий щит із зображенням ківерного герба Війська Польського (польський орел, що сидить на пельті — щиті амазона). У центрі пельти, на невеличкому щитку, де у польських армійських полків кінних стрільців вибивали їх номер, знаходилась палаюча гренада з одним вогнем — знак належності до гвардії. У штаб-офіцерів щиток золотився. Однак Лукашевич на картинах часто допускав помилки у таких дрібних елементах, тому у частини штаб-офіцерів щиток дійсно золочений, а у інших — ні. Металевий ківерний щит для солдатів і унтер-офіцерів виготовлявся з білої бляхи, а в офіцерів був срібним.

З ківером носили етишкет. З правого боку ківера він був довжиною нижче еполетів, а з лівого — коротким (досягав лише гудзика кріплення підборідної луски). В офіцерів етишкет був срібним, а у нижніх чинів — з білого шовку. При цьому унтер-офіцери мали китиці етишкету з білих, помаранчевих і чорних ниток. Луска (підборідний ремінь)

в офіцерів була срібна, а у солдатів і унтер-офіцерів — з білої бляхи, луджена.

До верхнього краю ківера кріпили продовгуватий султанчик, встановлений у російській армії наказом від 20 лютого 1820 року для лейб-гвардії Кінно-Єгерського полку. Для нижніх чинів султанчик виготовляли з білої вовни, а в офіцерів він був срібний. При цьому у російській армії їх було наказано не носити аж до особливого повеління. Такий дозвіл дали тільки 18 грудня 1823 року, а вже 18 серпня 1825 року їх замінили на круглі помпони⁴⁷.

Поки нема точних даних, чи був цей предмет ківера введений у польській армії одночасно з російською, тобто у 1820 році, чи він існував у польських частинах до цього (і був введений у російській армії за польським зразком). Відомо, що при загальному наслідуванню Війська Польського російським правилам, частина деталей уніформи у поляків була у вжитку ще до введення таких у російській армії. Більше того, саме завдяки впливу на російську армію великого князя Костянтина деякі звичні для поляків предмети (що у більшості перейшли до них від французької армії Наполеона) були розповсюджені в подальшому і в Росії. Насамперед це стосувалося кавалерії, якою командував Костянтин. У будь-якому разі, є велика вірогідність, що саме за цим елементом можна стверджувати, що картини не могли бути написані раніше 1820 року. Не виключено, що правильною може бути і дата 1823 року, хоча це малоімовірно.

2. Мундир кінних стрільців гвардії був одnobортним, темно-зеленого кольору з дев'ятьма гудзиками. Комір прямий темно-зеленого кольору, з облямівкою приборного жовтого кольору (встановлений у російській армії 1 лютого 1816 року). На комірі — клапан з жовтого сукна, з петлицею (в офіцерів — срібною, у нижніх чинів — білою) з гудзиком⁴⁸. Обшлага миском, приборного жовтого кольору, з двома гудзиками над ними. Підкладка темно-зелена, обкладка вилог і фалд — приборного жовтого кольору. В унтер-офіцерів додатково нашивався срібний галун на комірі і обшлагах.

3. Панталони темно-зелені, з облямівкою і двома лампасами приборного жовтого кольору. З 4 квітня 1818 року до панталон при-

шивали краги з чорної шкіри. У похід одягали сірі рейтузи з облямівкою і лампасами приборного жовтого кольору⁴⁹.

4. Чоботи чорні, низькі.

5. Рукавички білі, без краг.

6. Еполети металеві, лускоподібні, з підбоєм приборного жовтого сукна, в офіцерів срібні, а у нижніх чинів — білі. Цей предмет уніформи в польській армії з'явився ще в період Герцогства Варшавського і з її допомогою перекочував до російської армії, яка ввела подібні еполети лише 13 жовтня 1827 року⁵⁰.

7. Взимку або в холодну погоду носили білу шинель з коміром зеленого кольору, з клапаном жовтого кольору, а також із погонами приборного жовтого кольору із зеленою облямівкою.

Спорядження кінних стрільців гвардії складалось з:

- вузької портупеї з білої лосиної шкіри, яка застібалася гачком;
- лядунки з чорної шкіри, з круглим мідним щитом із зображенням польського орла. В офіцерів вони були з чорної лакованої шкіри. Лядунки носили на лядунковій перев'язі з білої лосиної шкіри, на якій кріпили мідні у нижніх чинів пряжку, запряжник і наконечник. Офіцери мали перев'язь зі срібним галуном, значком, двома протравниками і ланцюжком⁵¹.

Озброєння кінних стрільців гвардії складали шабля із залізними піхвами, з темляком: в офіцерів — срібним, у нижніх чинів — з червоної юхті з китицями з білої вовни. Кінні стрільці також мали на озброєнні карабіни, які носили на білому панталері з лосиної шкіри. В кінному строю всі військовослужбовці озброювались також двома пістолетами.

Кінське спорядження включало вальтрап з темно-зеленого сукна, з лампасом і облямівкою по краю приборного жовтого кольору, обшитого з двох сторін срібним галуном (у нижніх чинів — білим басоном). Вензелі і корони зі срібного шнура, обшитого жовтим приборним сукном (у нижніх чинів — з білого шнура). В поході польські кавалеристи використовували вальтрапи з овчини, обшиті лампасами і облямівкою по краю з прикладного жовтого сукна, без галунів. При цьому вензелі і корони також виготовляли з жовтого шнура в офіцерів, а солдатські похідні вальтрапи вензелів не мали.

Загалом відмінності уніформи Кінних стрільців гвардії дають змогу впевнено стверджувати, що час створення картин військовослужбовців полку Юзефатом Лукашевичем припадає на 1820–1825 роки, а при умові носіння султанчиків на ківерах відповідно до наказу імператора — то на 1824–1825 роки (що мало ймовірно). Якщо врахувати атрибуцію інших подібних картин Лукашевича зі збірки Львівського історичного музею, найбільш вірогідний час написання полотен — 1820–1823 роки.

Найбільше зацікавлення викликають портрети офіцерів полку, оскільки наявність у них індивідуальних відзнак дає змогу в принципі атрибутувати їх, на відміну від портретів рядових кінних стрільців.

На першому портреті (Ж-563) представлено штаб-офіцера полку в парадній формі. На його грудях французький орден Почесного Легіону. За списками полку за період з 1819 до 1825 року⁵² в полку серед штаб-офіцерів (полковників, підполковників і одного майора) служило всього два офіцери, які відповідають цьому портрету. Це полковник Бенедікт Зеленка та підполковник Віктор Роман. Ще один полковник, нагороджений орденом Почесного Легіону, Боніфаций Ягмін, після сформування полку і проведеного огляду його почесним командиром (шефом) Олександром І в 1819 році був нагороджений ще одним орденом — св. Володимира IV-го класу⁵³.

Віктор Роман⁵⁴ народився у 1784 році у Втежику департаменту Зелехів. Службу розпочав добровольцем у польській кавалерії. 7 жовтня 1806 року брав участь у захопленні Данцига. 28 липня 1807 року вступив до Польського легкокінного полку гвардії Наполеона І рядовим шеволежером. Уже 1 листопада 1807 року підвищений у званні до бригадира, а 1 серпня 1808 року став маршалем-де-логі (вахмістром). Під час кампанії в Іспанії 1808 року брав участь у героїчній атаці польських шеволежерів гвардії на іспанські позиції під Сомосьєрою, командував взводом ескадрону Козетульського. В наступі був двічі поранений і останній упав, знекровлений, біля захоплених іспанських гармат, однак залишився живим⁵⁵. За свідченням Скальковського, після битви отримав від Наполеона чин підпоручника

Портрет Віктора Романа в мундирі підпоручника
(За виданням Źródła do historii Pułku Polskiego
Lehkokonnego...)

за героїзм⁵⁶, однак це лише красива легенда. Перше офіцерське звання Роман отримав лише 10 березня 1809 року (2-го лейтенанта або підпоручника).

Брав участь в кампанії 1809 року. Саме Роман демонстрував Наполеону у палаці Шонбрунн 1809 року мистецтво володіння пікою.

Він один боровся з трьома драгунами гвардії і переміг. Це послужило підставою до видання Наполеоном декрету про трансформацію Польського полку шеволежерів гвардії у шеволежерів-лансєрів, озброєних піками, і повсюдного розповсюдження цього виду зброї у французькій армії.

17 лютого 1811 року підвищений у званні до 1-го лейтенанта (поручника). 3 формуванням 2-го полку уланів Вісли перейшов до нього з наданням йому декретом від 6 квітня 1811 року звання капітана. 7 травня 1811 року нагороджений кавалерським хрестом ордена Почесного Легіону. Однак вже 26 червня 1812 року повернувся в полк Польських шеволежерів-лансєрів гвардії у своєму попередньому званні, тобто 1-го лейтенанта. Учасник походу в Росію 1812 року. Відзначився 24 вересня 1812 року в кінній атаці з піками на частини російського ар'єргарду під Подольськом. Під час кампанії 1813 року в Саксонії і Німеччині 13 серпня отримав звання капітана гвардії. Кавалер ордена Возз'єднання.

В ході кампанії 1814 року у Франції став шефом ескадрону. У Фонтенбло входив до складу ради полку, яка вирішувала його подальшу долю після зречення Наполеона. Також був представником від полку на переговорах з росіянами (з великим князем Костянтином) про подальшу долю польських частин.

Повернувся у складі залишків польського корпусу до Польщі. У 1815 році вступив

Віктор Роман демонструє Наполеону мистецтво володіння пікою в Шонбрунні (За виданням Źródła do historii Pułku Polskiego Lehkokonnego...)

Знак ордена
Возз'єднання⁵⁷

не мали на формі одягу розрізень за званнями, на відміну від штаб-офіцерів піхоти, які розрізнялися за офіцерськими знаками, що вони носили на грудях.

Тому єдиним способом розпізнати зображення штаб-офіцера полку Кінних стрільців гвардії — це розібратися з нагородою у нього на грудях. Список офіцерів полку показав, що у Зеленки орден був офіцерського рангу, а Роман мав лише кавалерський. Ретельний огляд зображення ордена на полотні показав, що, попри дуже дрібний масштаб, все ж таки Лукашевич зобразив на червоній стрічці ордена розетку (бант) такого самого кольору. Отже, орден на портреті виявився офіцерського рангу.

Після цього всі сумніви відпали: перед нами портрет останнього в історії полку Кінних стрільців гвардії (5-го полку кінних стрільців) його командира, полковника Бенедікта Зеленки.

Про офіцера збереглися досить скупі відомості. **Бенедікт Зеленка**⁵⁸ (гербу Ястжембець) народився 15 березня 1785 року в Цинегловці, на Волині, в Україні. Вступив простим шеволежером до Польського полку шеволежерів гвардії Наполеона I 21 лютого 1808 року. 1 березня того ж року став бригадиром, а з 1 червня — маршалом-де-ложі (вахмістром).

4 жовтня 1808 року отримав перший офіцерський чин — 2-го лейтенанта (підпоручника). В кампанії 1808 року в Іспанії взвод під його командуванням у складі 7-ї роти капітана Петра Красінського 3-го ескадрону

полку 30 листопада брав участь в героїчній атаці польських шеволежерів під Сомосьєррою. Генерал Любенський згадував у своєму листі, що описував цю атаку: «Поручник Шептицький і вахмістр Зеленка (генерал помилився відносно звання — прим. авт.) зібрали жменьку людей, що залишилися, коли я прийняв команду, надісланий полковником Красінським. Посилений свіжим взводом під командуванням поручника Розтовровського і взводом шассерів кінної гвардії (французької — прим. авт.), мій новий ескадрон, вишикувався якомога швидше у колону по чотири, і вдарив на ворога»⁶⁰. За повідомленням Скальковського, «Зеленка, який тільки що отримав звання офіцера, навіть не мав офіцерських еполетів. Тому він взяв участь у бою у своєму старому мундирі, лише здерши нашивки вахмістра»⁶¹. Проте Юзеф Залуський уточнює: «...однак я знаю точно, коли Зеленка і Рудовський, між іншим, стали офіцерами, оскільки у цій самій номінації я отримав звання поручника 1-го класу (напевно, Залуський мав на увазі 1-го лейтенанта, тобто поручника на польський манер — прим. авт.), а Зеленці подарував еполети і офіцерські аксельбанти, у яких він був в битві під Сомосьєррою, однак у куртіці вахмістра; а Рудовський загинув в куртіці нібито офіцерській, однак ще не обшитій...»⁶². Зеленка виявився єдиним серед командирів взводів 7-ї роти, який залишився живим. Інші офіцери — Стефан Кжижановський, Граціан Ровицький і Ігнацій Рудовський — загинули в бою. Під час бою брав участь у захопленні гармат першої, другої, а далі і третьої іспанських батарей. При цьому був поранений. Зміг зібрати залишки ескадрону

Знак ордена Почесного
Легіону⁵⁹

Портрет останнього командира полку Кінних стрільців польсько-королівської гвардії полковника Бенедікта Зеленки. 1820–1825 роки, полотно, олія, 75х60 см. Львівський історичний музей (Ж-563)

під вогнем іспанців, але продовжувати бій був уже не в змозі.

Під час кампанії 1809 року 21 серпня став 1-м лейтенантом (поручником) і був нагороджений кавалерським знаком ордена Почесного Легіону (13 грудня). У 1810, 1811 та 1812 роках брав участь у боях в Іспанії. Влітку 1812 року, перед початком походу в Росію, займав посаду командира взводу в 7-ій роті полку капітана Броцького. Брав участь у складі полку в кампаніях 1812 і 1813 років. 16 серпня 1813 року отримав звання шевальє (лицаря) імперії, а 17 липня того ж року став капітаном гвардії. В кампанії 1814 року у Франції 17 лютого нагороджений офіцерським знаком ордена Почесного Легіону, і 15 березня став шефом ескадрону.

У 1814 році після бойовища при Бриєнні в атаці керував полком еклерів. Справа в тому, що під час реорганізації гвардії декретами Наполеона від 4 і 9 грудня 1813 року були створені три полки розвідників (Eclaireurs). Перший полк «розвідників-гренадерів» придали до кінних гренадерів гвардії, другий полк «розвідників-драгунів» — до гвардійського драгунського полку. Третій полк «розвідників-шеволежерів» був приданий до 1-го полку шеволежерів-лансєрів гвардії. Його сформували в Живе з 800 чоловіків, яких відібрали в польському депо в Седані. Солдати і офіцери полку носили такі самі мундири, як і 3-ій полк шеволежерів-лансєрів гвардії, солдати були озброєні піками⁶³. Майором-командиром 3-го полку розвідників став полковник барон Ян Лев Козетульський (з 17 лютого 1814 року)⁶⁴. Однак привів полк під своїм командуванням до Польщі по закінченні бойових дій саме капітан Бенедікт Зеленка⁶⁵.

При організації армії Королівства Польського Зеленка вступив до неї і був розміщений у зразковому ескадроні уланів під командуванням полковника Шептицького (пізніше Улани гвардії). У 1817 році — підполковник. При формуванні полку Кінних стрільців гвардії був прийнятий до нього, а незабаром отримав звання полковника гвардії. При коронації Миколи I польською короною в Варшаві призначений флігель-ад'ютантом імператора⁶⁶, однак не перестав належати до полку.

У ході російсько-польської війни хоробро бився і після призначення Ягміна команди-

ром бригади вступив у командування полком. За хоробрість 3 червня 1831 року нагороджений золотим хрестом ордена «Virtuti Militari»⁶⁷. Командував частиною до переходу кордону з Пруссією і наступного інтернування. Помер у 1835 році у віці 50 років, похований у Рудаві, біля Кракова.

Наступний портрет (Ж-1624) досить відомий у польській історіографії 1930-х років. На ньому зображений керівник таємного антиросійського Патріотичного товариства підполковник полку Кінних стрільців гвардії Северин Кжижановський (на картині він ще в званні капітана).

Северин Кжижановський народився 14 липня 1787 року в Пархамівці в Україні. 1808 року вступив до 4-го полку Надвісянського Легіону в армії Герцогства Варшавського. У 1809–1811 роках брав участь у кампанії в Іспанії. За поданням князя Юзефа Понятовського нагороджений хрестом ордена «Virtuti Militari». Брав участь у поході в

Фрагмент портрета полковника гвардії Бенедікта Зеленки: можемо побачити стрічку офіцерського хреста Почесного Легіону

Фрагмент портрета капітана полку
Кінних стрільців польсько-королівської гвардії
Северина Кжижановського

Росію у 1812 році, відзначився в битві на Березині. 1813 року обороняв фортецю Шпандау під Берліном. 12 жовтня нагороджений кавалерським хрестом ордена Почесного Легіону. Учасник битви при Ляйпцигу і кампанії 1814 року у Франції.

У 1815 році вступив до армії Королівства Польського, до зразкового ескадрону Кінних стрільців (далі — Кінні стрільці гвардії). 27 вересня 1817 року призначений командиром ескадрону в полку Кінних стрільців гвардії.

У 1825 році отримав звання підполковника. Належав до масонів (вільних мулярів) у ложі Щит Півночі. Восени 1822 року, після арешту Валеріана Лукасінського, став на чолі конспіративного Патріотичного товариства. У 1824 році в Києві налагодив контакти з Північним товариством (майбутніми декабристами). 20 лютого 1826 року заарештований. Був звинувачений разом з товаришами у державній зраді перед судом сейму. Суд зняв з нього найтяжчі звинувачення.

Однак за належність до таємного товариства його засудили на 3 роки і 3 місяці тюрми. 2 липня 1828 року Микола I продовжив вирок на невизначений термін і наказав помістити Кжижановського до Петропавловської фортеці у Санкт-Петербурзі. 18 лютого 1830 року засланий до Тобольської губернії, а перед тим, у 1829 році, — викреслений зі списків Війська Польського⁶⁹. Помер на засланні в Тобольську 1 липня 1839 року.

Портрет молодого обер-офіцера, що також знаходиться у збірці (Ж-578), на жаль, атрибутувати не вдалося. Це пов'язано з тим, що офіцер не має яких-небудь індивідуальних відзнак, а подібних офіцерів (поручників і підпоручників) в полку у згаданий період налічувалося 13 осіб.

Далі у збірці йдуть портрети кінних стрільців гвардії у кінному строю: в повній парадній уніформі (Ж-561); аналогічний, але зображений зі спини для того, щоби показати особливості уніформи і спорядження стрільця у цій частині (Ж-1632); кінний стрілець в уніформі для походу, у накинутій на ліве плече шинелі (Ж-557). Одним з варіантів носіння шинелі був саме такий, як показано на полотні, що давало можливість стрільцю повною мірою застосовувати свою зброю (карабін та шаблю).

Ще одна картина показує кінних стрільців гвардії у пішому строю (Ж-574), причому праворуч зображений унтер-офіцер полку, що добре помітно за срібним галуном, нашитим по верху коміра і по верху обшлагів, а також за китицями унтер-офіцерського етишкету. На рукаві в унтер-офіцера шеврон за 10 років бездоганної служби, який у польській армії з'явився набагато раніше, ніж у російській (якщо бути точним, то саме з польської армії він і перекочував до російської). Можливо, що на картині зображено солдатів п'ятого резервного ескадрону полку в Модліні.

На останній картині (Ж-596) зображений сурмач полку. Сурмачі при однаковому з рядовими обмундируванні відрізнялись від них білими нашивками на мундирі (на грудях і на руках). Нашивки (галуни) виготовляли з білого басону з ниткою посередині приборного жовтого кольору. Додатково сурмачі носили спеціальні крильця у верхній частині рукава, також обшиті галуном. На

Портрет капітана полку Кінних стрільців польсько-королівської гвардії Северина Кжижановського в уніформі для походу. 1820–1825 роки. Полотно, олія, 75х60 см. Львівський історичний музей (Ж-1624)

Портрет невідомого обер-офіцера полку Кінних стрільців польсько-королівської гвардії у повній парадній уніформі. 1820–1825 роки. Полотно, олія, 75х60 см. Львівський історичний музей (Ж-578)

Кінний стрілець полку Кінних стрільців польсько-королівської гвардії у повній парадній уніформі.
1820–1825 роки. Полотно, олія, 75х60 см. Львівський історичний музей (Ж-561)

Кінний стрілець полку Кінних стрільців польсько-королівської гвардії у повній уніформі, зображений зі спини. 1820–1825 роки. Полотно, олія, 84х59 см. Львівський історичний музей (Ж-1632)

Кінний стрілець полку Кінних стрільців польсько-королівської гвардії в уніформі для походу, в шинелі, накинутій на ліве плече по-бойовому. 1820–1825 роки. Полотно, олія, 75х60 см.

Львівський історичний музей (Ж-557)

Кінні стрільці полку Кінних стрільців польсько-королівської гвардії у пішому строю. Ліворуч — рядовий кінний стрілець; праворуч — унтер-офіцер. 1820–1825 роки. Полотно, олія, 75х60 см.
Львівський історичний музей (Ж-574)

Сурмач полку Кінних стрільців польсько-королівської гвардії. 1820–1825 роки. Полотно, олія, 75х60 см.
Львівський історичний музей (Ж-596)

картині крильця виготовлені з сукна полкового приборного жовтого кольору (встановленого наказом від 6 травня 1817 року), а галуни нашиті прямо. У 1820 році, 20 лютого, було наказано нашивки у сурмачів нашивати частіше, ніж раніше, і навкруги всього коміра, що ми й бачимо на картині. Це додатково свідчить про те, що полотна не могли бути написані раніше 1820 року.

Цікавою особливістю картини є султанчик у сурмача, який показаний білого кольору, замість прийнятого в російській армії (і в польській також на цей період) для сурмачів червоного. Можливо, все було зроблено відповідно до наказу від 20 лютого 1820 року, який у поданні Вісковатова звучить так: «Лейб-гвардії Кінно-Єгерському полку на ківерах, замість волосяних султанів, призначено мати продовгуваті султанчики або помпони: у нижніх чинів — з білої вовни, а у офіцерів — срібні, однак не носити їх на-

далі до повеління...». Сурмачі також належали до нижніх чинів, однак жодних вказівок про носіння султанчиків червоного кольору ми не бачимо. Можливо, в цьому криється причина, однак, можливо, ми маємо справу з тривіальною помилкою художника...

Немає сумніву в цінності для історичної науки наведеної збірки картин Юзефа Лукашевича. Вони не тільки дають змогу ознайомитися з достатньо маловідомою сторінкою розвитку польської військової уніформи кінця правління імператора Олександра I, але й придивитись через сторіччя до мужнього обличчя героя Сомосьєрри полковника Бенедікта Зелєнки.

Автор вкотре підтверджує своє глибоке переконання про існування десь ще нових полотен Лукашевича, які доповнюють наведені картини зі збірки Львівського історичного музею. Будемо сподіватися, що їх буде віднайдено у найближчому майбутньому.

Примітки

¹ Продовження циклу статей про збірку полотен Юзефа Ігнація Лукашевича, які знаходяться у власності Львівського історичного музею. Початок див.: Цитаделя. Львівський мілітарний альманах. — Рік 2009, частина 1. — С. 65–79; Рік 2009, частина 2. — С. 107–125.

² Потрашков С., Потрашков А. Иллюстрированный военно-исторический словарь. — Москва, 2007. — С. 268.

³ Брикс Г. История конницы. Кн. 2. Примечания Брикса к «Истории конницы Денисона». — Москва, 2001. — С. 89.

⁴ Там само. — С. 92–93.

⁵ З французької — легка кіннота.

⁶ Там само. — С. 93.

⁷ Там само. — С. 203.

⁸ Там само. — С. 205.

⁹ Там само. — С. 233. Хоча слід вказати, що в Росії цей рід кавалерії вперше з'явився ще у 1788 році, коли при всіх легкокінних полках були створені команди кінних єгерів. На їх основі в період з 1789 до 1796 року виникло декілька полків кінних єгерів. Однак цей рід кавалерії був цілком знищений Павлом I. Детально: Брикс. Вказаний твір. — С. 186.

¹⁰ Денисон Д. История конницы. Кн. 1. — Москва, 2001. — С. 314.

¹¹ Виллинг П., Вернье Ш. Униформа французской армии. 1660–1845. Иллюстрированная энциклопедия. — Москва, 2002. — С. 72.

¹² Napoleon I Polacy. — Warszawa, 2005. — С. 124–125.

¹³ Eile H. Powstanie Listopadowe. Finanse I administracja wojska. — Warszawa, 1930. — С. 17.

¹⁴ Tarczyński M. Generalicja Powstania Listopadowego. — Warszawa, 1980. — С. 389.

¹⁵ Gembarzewski B. Rodowody Pułków Polskich I Oddziałów Równorzędnych od R. 1717 do 1831. — Warszawa, 1925. — С. 81.

¹⁶ Rocznik Wojskowy na Rok 1817. — Warszawa. — С. 53.

¹⁷ Tarczyński M. Generalicja Powstania Listopadowego. — Warszawa, 1980. — С. 379.

¹⁸ Ibid. — С. 374.

¹⁹ Ibid. — С. 375.

²⁰ Ibid. — С. 375.

²¹ Ibid. — С. 402.

²² Rocznik Wojskowy na Rok 1818. — Warszawa. — С. 43.

²³ Eile H. Powstanie Listopadowe. Finanse i administracja wojska. — Warszawa, 1930. — С. 19.

²⁴ Детально про історію лейб-гвардії Гродненського гусарського полку див.: Цитаделя, 2009, частина 1. — С. 65–79.

²⁵ Наказ до Війська Польського від 18/30 жовтня 1817 року. Gazeta Korrespondenta Warszawskiego I Zagranicznego. № 79, 4 września 1817. Dodatek. — С. 1728.

²⁶ Дейвіс Н. Боже ірище. Історія Польщі. — Київ, 2008. — С. 692, 693.

²⁷ Tokarz W. Armja Królestwa Polskiego (1815–1830). — Piotrków, 1917. — С. 201.

²⁸ Ibid. — С. 201–202.

²⁹ Ще в період перебування полку в Пултуську у Петербурзі склалась думка, що вдасться схилити його до переходу на російський бік, про що давались відповідні рекомендації ад'ютанту Хлопницького, Вілєжінському. — Tokarz W. Armja Królestwa Polskiego (1815–1830). — Piotrków, 1917. — С. 336.

³⁰ Детально про полк див.: Цитаделя: Львівський мілітарний альманах. — Рік 2009, частина 1. — С. 65–79.

³¹ Tokarz W. Sprzysiężenie Wysockiego I Noc Listopadowa. — Warszawa I in., 1925. — С. 214–215.

³² Ibid. — С. 216–217.

³³ Ibid. — С. 228–229.

³⁴ Ibid. — С. 201–346. Наведений факт показує, що полки російської гвардії в Варшаві у більшості складались з українців та білорусів.

³⁵ Ibid. — С. 342.

³⁶ Ibid. — С. 347–348.

³⁷ Ibid. — С. 348.

³⁸ Gembarzewski B. Rodowody Pułków Polskich I Oddziałów Równorzędnych od R. 1717 do 1831. — Warszawa, 1925. — С. 81.

³⁹ Ibid.

- ⁴⁰ Наказ до Війська Польського 11/23 травня 1829 року. — *Gazeta Korrespondenta Warszawskiego I Zagranicznego*. № 119, 25 maja 1829. Dodatek. — S. 953.
- ⁴¹ Gembarzewski B. Rodowody Pułków Polskich I Oddziałów Równorzędnych od R. 1717 do 1831. — Warszawa, 1925. — S. 81.
- ⁴² Xiega Pamiątkowa w 50-letnią rocznicę powstania roku 1830 zawierająca spis imenny dowódców I sztabs-oficerów tudzież oficerów, podoficerów I żołnierzy Armii Polskiej w tymż roku Krzyżem Wojskowym «Virtuti Militari» ozdobionych. — Lwów, 1881. — S. 118.
- ⁴³ Tarczyński M. Generalicja Powstania Listopadowego. — Warszawa, 1980. — S. 389.
- ⁴⁴ Tokarz W. Armja Królestwa Polskiego (1815–1830). — Piotrków, 1917. — S. 202. Схожість мундирів польських уланів і кінних стрільців з аналогічними частинами російської армії в період російсько-польської війни 1830–1831 років створювала цікаві епізоди, в яких війська взаємно плутали свої частини.
- ⁴⁵ В описі униформи використано «Историческое описание одежды и вооружения российских войск», 1901., том 15. — С. 21–23, за сайтом <http://listvinoleg.nm.ru>.
- ⁴⁶ Армейская кавалерия. Время Александра I. Справочник. — Москва, 2003. — С. 66, 68.
- ⁴⁷ Там само. — С. 68.
- ⁴⁸ Там само. — С. 63.
- ⁴⁹ Там само. — С. 63, 66, 68.
- ⁵⁰ «Историческое описание одежды и вооружения российских войск», 1944., том 23. — С. 19, за сайтом <http://listvinoleg.nm.ru>.
- ⁵¹ Армейская кавалерия. Время Александра I. Справочник. — Москва, 2003. — С. 63, 64.
- ⁵² Roczniki Wojskowy na Rok 1819–1825. — Warszawa.
- ⁵³ Наказ до Війська Польського 10/22 жовтня 1819 року. — *Gazeta Korrespondenta Warszawskiego I Zagranicznego*. № 87, 30 października 1819. Dodatek. — S. 1704.
- ⁵⁴ Біографія надана на основі французького формуляру капітана гвардії Віктора Романа. — *Źródła do historii Pułku Polskiego Lehkokonnego Gwardji Napoleona I*. Z rękopisów oryginalnych i druków wydał i przedmową zaopatrzył Aleksander Rembowski. — Warszawa, 1899. — S. 34, 77, 78, 98, 283, 362, 502, 515, 519, 533, 578, 599, 642.
- ⁵⁵ Pawly R., Courcelle P. Napoleon's Polish Lancers of the Imperial Guard. (Men-at-Arms, 440). — Oxford, 2007. — S. 21.
- ⁵⁶ Skalkowski A. Korespondencja byłych szwoleżerów gwardii Napoleona I, dotycząca zdobycia Somosierry // *Kwartalnik Historyczny*, 1924. — S. 91–103.
- ⁵⁷ Знак ордена Возз'єднання (Imperial Order of the Reunion), запроваджений імператором Наполеоном I з приводу приєднання Голландського королівства до Французької імперії. Замінив королівський орден Союзу, встановлений королем Голландії Луї Наполеоном. Орденом нагороджувалися як громадяни Франції, так і іноземці, військові та цивільні особи. Орден складався з 200 кавалерів Великого хреста, 1000 командорів та 10000 кавалерів. Девіз ордену — A JAMAIS (НАВІКИ). До зречення Наполеона в орден Возз'єднання було прийнято 1622 кавалери. За 100 днів до другого зречення Наполеон провів ще декілька нагороджень. Носіння відзнаки ордена було заборонено офіцерам Війська Польського наказом великого князя Костянтина від 27 травня (8 червня) 1817 року.
- ⁵⁸ Біографія надана на основі французького формуляру капітана гвардії Бенедикта Зелени. — *Źródła do historii Pułku Polskiego Lehkokonnego Gwardji Napoleona I*. Z rękopisów oryginalnych i druków wydał i przedmową zaopatrzył Aleksander Rembowski. — Warszawa, 1899. — S. XV, 68, 98, 99, 322, 324, 361, 575.
- ⁵⁹ General T. Pomian hr. Łubieński. T. I. — S. 133.
- ⁶⁰ Знак ордена Почесного Легіону (Légion d'honneur), запроваджений 1802 року за пропозицією першого консула Французької республіки Наполеона Бонапарта. Спочатку складався з 16 годин, в кожному з яких було по 350 легіонерів, 30 офіцерів, 20 командантів та 7 старших офіцерів. У 1808 році командани були перейменовані в командорів, а легіонери — в кавалерів. За декретом від 1 березня 1808 року всі члени Почесного Легіону отримували титул лицарів, який передавався по спадкоємності. На 1814 рік нараховувалося приблизно 32 тисячі кавалерів ордена. Знак ордена Почесного Легіону встановлений 11 липня 1804 року, після проголошення Наполеона імператором. Відзнака офіцера відрізнялась додатковою розеткою на стрічці ордена. Знак ордена Почесного Легіону був дозволений до носіння в Королівстві Польському указом імператора і польського короля Олександра I.
- ⁶¹ Skalkowski A. Korespondencja byłych szwoleżerów gwardii Napoleona I, dotycząca zdobycia Somosierry // *Kwartalnik Historyczny*, 1924. — S. 91–103.
- ⁶² Wspomnienia o Pułku Lehkokonnym Polskim Gwardji Napoleona I, przez cały czas od zawiązania pułku w r. 1807, aż do końca w roku 1814. Przez Józefa Żałuskiego, byłego jenerała brygady w głównym sztabie wojska polskiego i negdyś oficera i szefa szwadronu rzeczonej gwardji cesarza francuzów. — Krakow, 1865. — S. 28.
- ⁶³ Лашук А. Наполеон. Походы и битвы 1796–1815. — Москва, 2004. — С. 701.
- ⁶⁴ Там само. — С. 903.
- ⁶⁵ Źródła do historii Pułku Polskiego Lehkokonnego Gwardji Napoleona I. Z rękopisów oryginalnych i druków wydał i przedmową zaopatrzył Aleksander Rembowski. — Warszawa, 1899. — S. 575.
- ⁶⁶ Наказ до Війська Польського 22 червня/4 липня 1829 року. — *Gazeta Korrespondenta Warszawskiego I Zagranicznego*. № 156, 10 lipca 1829. Dodatek. — S. 1241.
- ⁶⁷ Xiega Pamiątkowa w 50-letnią rocznicę powstania roku 1830 zawierająca spis imenny dowódców i sztabs-oficerów tudzież oficerów, podoficerów i żołnierzy Armii Polskiej w tymż roku Krzyżem Wojskowym «Virtuti Militari» ozdobionych. — Lwów, 1881. — S. 118.
- ⁶⁸ Roczniku Wojskowy na Rok 1830. — Warszawa. — S. 55. Гренадерів, полк Кінних стрільців та позиційна батарея кінної артилерії.

Почесний нагрудний знак «Слава і честь»

Микола Чмир

Протягом останніх п'яти років триває формування системи почесних нагрудних знаків начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України. Поява цього різновиду військових нагород була цілком закономірною з огляду на розмежування функцій між Міністерством оборони та Генеральним штабом, а також у зв'язку з набуттям начальником Генерального штабу статусу Головнокомандувача Збройних Сил України.

Зауважимо, що подібні нагороди існують в інших країнах, причому їхня кількість може не поступатися кількості нагород відповідного міністерства оборони. Наприклад, Командувач Національними збройними силами Латвії нагороджує чотирма медалями, тоді як Міністр оборони — одним нагрудним знаком і чотирма медалями, причому дві з них — пам'ятні¹.

Положення про почесні нагрудні знаки начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України та Порядок нагородження ними затверджено наказом Міністра оборони України від 5 липня 2005 р. № 375. Відповідно до згаданого положення, почесними нагрудними знаками нагороджуються військовослужбовці та працівники Збройних Сил України на знак вшанування за зразкове виконання військового, службового обов'язку, високі досягнення у повсякденній службовій діяльності та інші заслуги. Почесні нагрудні знаки встановлюються наказами начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України і можуть мати вигляд медалей або значків².

Основу сучасної системи почесних нагрудних знаків було закладено у 2005–2006 рр.

встановленням нагрудних знаків «За самовіддану працю у Збройних Силах України» (наказ від 31 серпня 2005 р. № 128), «За вірність у військовій службі» (наказ від 24 липня 2006 р. № 135), «За доблесну військову службу Батьківщині» (наказ від 24 липня 2006 р. № 136) та «За досягнення у військовій службі» (наказ від 24 липня 2006 р. № 137).

У 2008 р. до них додалися почесні нагрудні знаки «Почесний військовий зв'язківець» (наказ від 29 липня 2008 р. № 79) та «За заслуги у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації» (наказ від 22 жовтня 2008 р. № 111)³.

Отже, система почесних нагрудних знаків начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України за кількістю знаків наблизилася до системи заохочувальних відзнак Міністерства оборони України. У випадку з окремими почесними нагрудними знаками можна навіть говорити про дублювання ними деяких заохочувальних відзнак. Так, положення про почесний нагрудний знак «За вірність у військовій службі» вельми нагадує положення про відзнаку Міністерства оборони України — медаль «За особисті досягнення»⁴.

Погляд на систему почесних нагрудних знаків начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України як альтернативи системі заохочувальних відзнак Міноборони став визначальним у справі її подальшого розвитку.

Як відомо, вищою нагородою оборонного відомства України є відзнака «Доблесть і честь»⁵. З-поміж усіх заохочувальних відзнак лише її носять з правого боку грудей без використання колодки зі стрічкою. В цьому чітко простежується аналогія з багатьма радянськими військовими орденами (Суво-

рова, Кутузова, Нахімова, «За службу Батьківщині у Збройних Силах СРСР», Червоної Зірки тощо). Зрештою, таким же чином носять і український орден Богдана Хмельницького II та III ступеня.

Тож не дивно, що на початку 2009 р. виникає ідея встановлення почесного нагрудного знака начальника Генерального штабу — Головнокомандувача ЗС України, аналогічного за статусом та способом носіння відзнаці «Доблесть і честь».

Робота над зовнішнім виглядом нового почесного нагрудного знака велася у Відділі військової символіки та геральдики Генерального штабу ЗС України. Робоча назва нагороди, визначена Головним управлінням особового складу Генерального штабу Збройних Сил України, спочатку була «За військову доблесть», згодом її змінили на «Слава і честь».

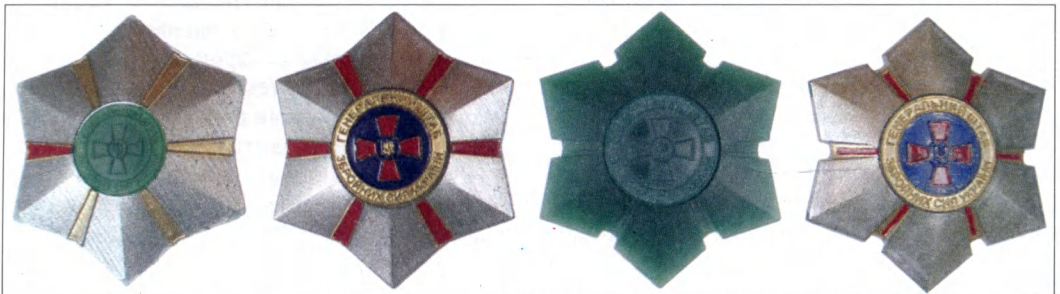
В основу нагрудного знака було вирішено покласти шестипроменеву зірку з двограними променями, проміжки між якими мали покриватися малиною емаллю. У центрі розміщувався круглий медальйон із зображенням емблеми Збройних Сил України на синьому тлі. По колу йшли написи: «ГЕНЕРАЛЬНИЙ ШТАБ» (зверху) і «Збройних Сил УКРАЇНИ» (знизу). Варто наголосити, що, крім малюнків, опрацьовувалися також тривимірні комп'ютерні моделі знака з подальшим виготовленням макетів зі спеціального модельного воску на трикоординатному плоттері (мал. 1).

В ході роботи емблему Збройних Сил України замінили на емблему Генерального штабу Збройних Сил України, що більше відповідала статусу нагороди, по колу розмістили напис «СЛАВА І ЧЕСТЬ» й лаврові гілки.

Було також розроблено альтернативний варіант малюнка почесного нагрудного знака (мал. 2). Він мав вигляд зірки з чотирьох пучків розбіжних променів, у центрі якої розташовувався круглий давньоруський щит з накладеним на нього мечем вістря угору, що проходив крізь лавровий вінок. Між пучками променів містилося зображення наруківних знаків розрізнення посади Наказного Отамана відповідно до наказу Головної Управи Війська Української Народної Республіки (ГУВ УНР) від 24 квітня 1919 р. ч. 276 (шеврон з трьома петлями й Тризуб)⁶. Посаду Наказного Отамана Народної Республіканської Армії було встановлено законом, ухваленим Радою Народних Міністрів УНР 20 лютого 1919 р. і затвердженим Директорією 24 лютого. Відповідно до цього закону, оголошеного у наказі ГУВ УНР від 10 березня 1919 р. ч. 210, Наказному Отаманові доручалося «безпосереднє ведення військових операцій», йому підпорядковувалися «всі галузі дієвої армії во всіх відношеннях». Наказний Отаман підлягав через Головного Отамана лише Директорії УНР і відповідав перед нею⁷. Отже, посаду Наказного Отамана слід вважати відповідником посади Головнокомандувача Збройних Сил.

Розглянувши запропоновані варіанти почесного нагрудного знака начальника Генерального штабу — Головнокомандувач Збройних Сил України генерал армії України Сергій Кириченко зупинив свій вибір на знаку у вигляді шестипроменевої зірки. Це дало змогу Головному управлінню особового складу розпочати підготовку проекту наказу про його встановлення.

Почесний нагрудний знак «Слава і честь» встановлено наказом начальника Генераль-

Мал. 1. Макети почесного нагрудного знака «За військову доблесть» («Слава і честь»), квітень–травень 2009 р.

Мал. 2. Альтернативний проект почесного нагрудного знака «Слава і честь»

ного штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України від 20 жовтня 2009 р. № 111. Цим наказом затверджено положення про нагрудний знак, його опис та малюнок.

Відповідно до положення, нагрудним знаком нагороджуються особи старшого та вищого офіцерського складу Збройних Сил України за визначний особистий внесок у справу розбудови і розвитку Збройних Сил України, підтримання високої бойової та мобілізаційної готовності військ (сил), зміцнення обороноздатності та безпеки держави. Як правило, згадані особи вже повинні бути нагородженими іншими почесними нагрудними знаками начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України.

Нагородження здійснюється за особистим рішенням начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України з нагоди державних, професійних свят, особистих ювілеїв, при звільненні з військової служби.

Носять нагрудний знак з правого боку грудей і розміщують після заохочувальних відзнак Міністерства оборони України.

Почесний нагрудний знак «Слава і честь» (мал. 3) має вигляд шестипроменевої зірки з розбіжними двограними променями білого металу. Між великими променями зірки є коротші жовті промені, середина яких покрита червоною емаллю.

Посередині зірки круглий медальйон жовтого металу, покритий напівпрозорою синьою емаллю, на якому — емблема Генерального штабу Збройних Сил України, що вказує на належність нагороди. Довкола медальйона напис «СЛАВА І ЧЕСТЬ» та зображення двох схрещених лаврових гілок, що символізують славу.

Стрічка нагрудного знака, що використовується на планці, поєднує білий колір, який символізує самовідданість, та основні кольори прапорів видів Збройних Сил України: малиновий (Сухопутні Війська), блакитний та жовтий (Повітряні Сили), білий та синій (Військово-Морські Сили). Відрізок стрічки для виготовлення планки вручається нагородженому разом із самим знаком та посвідченням — перший подібний випадок у нагородній практиці військового відомства. Цікаво, що була ідея розміщення на планці металевої емб-

Мал. 3. Почесний нагрудний знак «Слава і честь». Малюнок-додаток до наказу начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України від 20 жовтня 2009 року № 111

Мал. 4. Виготовлені почесні нагрудні знаки «Слава і честь» першого (ліворуч) і другого (праворуч) типів

леми Збройних Сил України посередині білої смути, але, зрештою, від неї відмовилися.

Перші вручення почесного нагрудного знака «Слава і честь» відбулися 18 листопада 2009 р. з нагоди Дня Генерального штабу Збройних Сил України. Високої нагороди були удостоєні начальник Генерального штабу — Головнокомандувач Збройних Сил України у 2004–2009 рр. генерал армії України Сергій Кириченко і перший заступник на-

чальника Генерального штабу Збройних Сил України у 2006–2009 рр. генерал-полковник Геннадій Воробйов⁸.

На вручених їм знаках поверхня променів зірки була нікельована. Надалі при виробництві зірки стали тонувати під старе срібло.

Станом на середину травня 2010 р. кількість нагороджених почесним нагрудним знаком «Слава і честь» становить близько 55 осіб.

Примітки

- ¹ Nacionālie bruņotie spēki: formas tērpi, dienesta pakāpes, apbalvojumi=National Armed Forces: uniforms, ranks, awards. — Tēvijas sargs, 2009. — L. 68–72.
- ² Муравйов О. Почесні нагрудні знаки начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України // Знак. — 2007. — Ч. 41. — С. 10.
- ³ Муравйов О. Зв'язківцям та рятувникам // Народна армія. — 2008. — 12 листопада; Його ж: Нові почесні нагрудні знаки начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України // Знак. — 2009. — Ч. 47. — С. 9–10.
- ⁴ Муравйов О.Б., Чмир М.В., Корж Н.В., Лук'яненко Т.А. Почесні нагрудні знаки начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України // Вісник Української академії геральдики, товарного знаку та логотипу. — 2006. — № 65. — С. 45.
- ⁵ Чмир М. Чим нагороджує Міністерство оборони // Камуфляж — 2007. — № 5. — С. 10.
- ⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). — Ф. 1078 — Оп. 2. — Спр. 4. — Арк. 58.
- ⁷ ЦДАВО України. — Ф. 1075 — Оп. 2. — Спр. 5. — Арк. 142. Посаду Наказного Отамана було скасовано законом від 19 липня 1919 р. (оголошений наказом ГУВ УНР від 22 липня 1919 р. ч. 82). Командування Армією УНР і виконання обов'язків Командуючого армією прийняв на себе Головний Отаман війська УНР на правах Верховного Головнокомандуючого (ЦДАВО України. — Ф. 1075 — Оп. 2. — Спр. 3. — Арк. 34).
- ⁸ Муравйов О. За особистий значний внесок — «Слава і честь» // Народна армія — 2010. — 14 січня.

703-й інженерний Вінницький орденів Червоного Прапора і Богдана Хмельницького полк

Михайло Слободняк

Частина була сформована у червні 1942 р. як **9-та саперна бригада (II-го формування)**¹ у складі Північнокавказького фронту². До складу бригади включили:

- 1630-й окремий саперний батальйон (II-го формування, осапб); його перетворили з 1630-го окремого мостового батальйону, який, своєю чергою, був створений з 1630-го окремого саперного батальйону (I-го формування)³;
- 1636-й, 1637-й, 1649-й, 1651-й та 1677-й окремі саперні батальйони⁴.

Протягом липня–листопада 1942 р. бригада брала участь у боях у складі Північнокавказького фронту, а з вересня — у складі Чорноморської групи військ Закавказького фронту. Через те, що до початку боїв за Новоросійськ інженерні роботи не були повністю закінчені, фронтові та армійські інженерні частини змушені були укріпляти оборону у смузі дій Чорноморської групи військ вже в ході битви. 9-а саперна бригада в цей час вела роботи на будівництві Туапсинського і Новоросійського оборонних районів⁵.

В ході боїв радянські війська широко застосовували мініні загородження. Однак спеціальних інженерних частин для виконання цих завдань не вистачало. Тому 25 листопада 1942 року 9-а саперна бригада (II-го формування) була переформована у **3-тю інженерно-мінну бригаду**⁶. Відповідно, її батальйони були піддані переформуванню за новим призначенням. 1630-й осапб став 90-м окремим інженерно-мінним батальйоном (оімба); 1651-й осапб — 91-м оімба; 1637-й осапб — 92-м оімба; 1636-й осапб — 93-м оімба; 1649-й — 94-м оімба; 1677-й осапб — 95-м оімба⁷.

Упродовж грудня 1942 р. – квітня 1943 р. бригада брала участь в оборонних боях на

Північному Кавказі у складі спочатку Чорноморської групи військ Закавказького фронту (під час проведення Туапсинської оборонної операції), далі — на грозненському напрямку у складі Північної групи військ, а в подальшому — знов у Чорноморській групі військ Закавказького фронту (з 5 лютого 1943 р. — Північнокавказького фронту). Тепер, в ході наступу, сапери виконували вже інші завдання — розмінування шляхів для радянських військ, що наступали. А. А. Греčko відзначав, що «при цьому мало місце нераціональне перекидання інженерних частин з однієї ділянки фронту на іншу. Так, 3-я інженерно-мінна бригада 8 січня 1943 р. з 18-ї армії була перекинута до 56-ї армії, а 16 січня — до 47-ї армії. Враховуючи те, що на ці переходи витрачалось по 3–4 дні, слід сказати, що бригада більшу частину часу знаходилась в русі»⁸.

У квітні 1943 року 3-я інженерно-мінна бригада виводиться в резерв Ставки Верховного Головнокомандувача.

Наступальні операції Червоної Армії, які вона розгорнула після остаточного перелому в ході німецько-радянської війни у 1943 році, зіткнулися з необхідністю подолання завчасно підготовлених оборонних рубежів супротивника. Тому сам хід бойових дій засвідчив: армія потребує спеціально підготовлених, якісно нових, могутніх інженерних з'єднань наступального типу, здатних забезпечити в інженерному відношенні прорив і штурм укріплень супротивника (як польових, так і, в перспективі, — довготривалих). Врахувавши ці обставини, а також загальну тенденцію посилення та розвитку оборони німецьких військ, Ставка Верховного Головнокомандувача (ВГК) ухвалила рішення

про формування штурмових інженерно-саперних бригад (у пропозиціях начальника інженерних військ Червоної Армії генерала М. Воробйова вони спочатку отримали назву «ударні інженерно-саперні бригади Резерву Верховного Головнокомандування»). На виконання цього рішення 21 травня була видана директива про формування п'ятнадцяти штурмових інженерно-саперних бригад. Зміни до назви бригад вніс начальник Генерального штабу маршал Радянського Союзу А. Василевський⁹.

Особливістю формування нових з'єднань стала вимога керівництва Червоної Армії проводити його без збільшення раніше встановленої чисельності інженерних військ, оскільки це порушувало співвідношення між родами військ. Тому для формування нових з'єднань керівництво інженерних військ застосувало частину вже існуючих. Таким чином, 3-я інженерно-мінна бригада, передислокована у кінці червня 1943 р. до Московського військового округу, в якому відбувалися всі формування цих нових з'єднань, була перетворена на **15-ту штурмову інженерно-саперну бригаду**¹⁰.

Відповідно до штату, бригада мала управління бригади, окрему роту управління, п'ять окремих штурмових інженерно-саперних батальйонів, одну окрему моторизовану розвідувальну роту та окремий легкопереправний парк¹¹.

Кожний окремих штурмовий інженерно-саперний батальйон складався з трьох рот по три взводи кожна. В ході переформування 91-й оііб був перетворений на 71-й окремих штурмовий інженерно-саперний батальйон (ошісб); 92-й оііб став 72-м ошісб; 93-й оііб — 73-м ошісб; 90-й оііб — 74-м ошісб; 95-й оііб — 75-м ошісб. Зайвий 94-й оііб 14 квітня 1943 р. розформували, а його особовий склад поповнив ті, що залишилися¹².

Додатково в бригаді сформували 15-у окрему мотоінженерну розвідувальну роту, 20-й окремих легкий переправний парк та 2129-у військово-поштову станцію¹³.

Після формування і проходження особовим складом бойового злагодження підрозділів у нових штатах, бригада була перекинута на фронт, де у вересні 1943 р. увійшла до складу 47-ї армії Воронезького фронту. У складі армії вона брала участь у звільненні

від німецько-фашистських загарбників Лівобережної України.

Після виводу 31 жовтня 1943 р. 47-ї армії в резерв Ставки ВГК 15-а окрема штурмова інженерно-саперна бригада продовжувала бойові дії вже у безпосередньому підпорядкуванні 1-у Українському фронту. В цей час підрозділи бригади беруть участь в Київській наступальній операції, в ході якої був звільнений Київ — столиця України, а далі — в Київській оборонній операції.

Наприкінці листопада бригада була передана на посилення 38-ї армії (II-го формування) 1-го Українського фронту, яка вела запеклі бої на рубежі Фастів, Брусилів, Кочерово з противником, що контратакував. У складі армії в ході Київської оборонної операції, що продовжувалася, підрозділи бригади відзначилися в боях, особливо у знищенні танків противника. Для цього в бригаді було створено 15 груп винищувачів танків. У перший тиждень вони здійснили 30 виходів у тактичний тил противника з метою підриву техніки і ведення розвідки на шляху своєї дії. Кількість груп збільшувалася з кожним днем і до кінця грудня дійшла до 32. В результаті їх дій було знищено і виведено з ладу 28 одиниць техніки, в тому числі 11 танків, 12 автомашин, 3 самохідних гармати, одна гармата і причеп з боеприпасами. Уяву про характер дій саперів дає звіт одного підрозділу бригади в ході цих боїв. Одна з груп 71-го ошісб бригади приховано проникла до прифронтового селища Бандурівка. Почувши шум мотора, сапери встановили на дорозі дві міни і сховались на відстані 600 метрів від встановлених мін. Через деякий час на міну наскочила автомашина противника і підірвалась. Увечері того ж дня, помітивши рух бронетранспортера по селу, штурмовики встановили на вулиці села ще дві міни. Приблизно через півгодини на мінах підірвався бронетранспортер. Вночі група без втрат повернулася до своєї частини¹⁴.

З 24 грудня 1943 р. до 14 січня 1944 р. в ході Житомирсько-Бердичівської операції воїни бригади допомагали штурмувати сильно укріплену оборону німців, брали участь у визволенні Бердичева. З кінця січня 1944 р. бригада у складі військ фронту знову відбила удари німецьких військ східніше Вінниці, а з 4 березня до 17 квітня 1944 р. брала

участь у Проскурівсько-Чернівецькій наступальній операції. В ході операції батальйони бригади взяли активну участь у визволенні Жмеринки та Вінниці. За відзначення в цих боях, особливо при звільненні Вінниці, наказом Верховного Головнокомандувача № 069 від 23 березня 1944 р. бригаді було присвоєно почесне найменування «Вінницька»¹⁵.

Після перегрупування сил (батальйони бригади отримали завдання до 7 липня 1944 р. зосередитися північно-західніше Тернополя і вступити в оперативне підпорядкування 38-ї армії), 15-а штурмова інженерно-саперна Вінницька бригада у складі 38-ї армії (II-го формування) взяла участь у Львівсько-Сандомирській наступальній операції, в ході якої своїми діями сприяла швидкому захопленню радянськими військами Львова. 75-й ошісб 29 липня отримав бойове розпорядження з розмінування Перемишля, 71-й та 72-й ошісб відзначилися в боях за Золочів¹⁶. За мужність у боях, уміле інженерне забезпечення наступальних дій фронту, в тому числі обхідного маневру, в результаті якого було звільнено місто Львів, бригаду було нагороджено орденом Богдана Хмельницького II-го ступеня Указом Президії Верховної ради СРСР від 10 серпня 1944 р.

В ході операції 5 серпня 1944 р. 15-та штурмова інженерно-саперна Вінницька орденна Богдана Хмельницького бригада передається до новоутвореного з частини військ 1-го Українського фронту 4-го Українського фронту (II-го формування). Протягом вересня–жовтня бригада бере участь у важких боях з подолання так званої «лінії Арпада» — системи укріплень, створених угорськими військами в Карпатах.

В ході Карпатсько-Ужгородської операції бригада брала участь або самостійно визволила 16 населених пунктів Закарпаття, серед них і Мукачево. За відзначення в цих боях 71-му та 75-му окремим штурмовим інженерно-саперним батальйонам наказом Верховного Головнокомандувача № 0370 від 14 листопада 1944 р. було присвоєно почесні найменування «Мукачівські»¹⁷, а бригаду 31 жовтня 1944 р. нагородили орденом Червоного Прапора.

На початку 1945 р. бригада бере участь у Західно-Карпатській наступальній операції, а далі — у Моравсько-Остравській опера-

ції, знищуючи ворога на землях Польщі та Чехословаччини. Тут штурмові групи 15-ї шісбр відзначились при подоланні сильно укріплених позицій противника в смузі наступу 100-ї стрілецької дивізії на ближніх підступах з північного сходу до міста Тропау (Опава). При цьому особливу роль зіграли сміливі і вмілі дії саперів з 75-го ошісб та вогнеметників з 38-го обрв¹⁸.

Свій бойовий шлях **15-та штурмова інженерно-саперна Вінницька Червонопрапорна орденна Богдана Хмельницького бригада** закінчила у Празькій наступальній операції у складі 60-ї армії 4-го Українського фронту.

Бойові заслуги бригади помітні не лише за відзнаками самого з'єднання. Всі частини, що входили до її складу, також були відзначені високими державними нагородами і почесними найменуваннями, зокрема:

- 71-й окремий штурмовий інженерно-саперний Мукачівський батальйон;
- 72-й окремий штурмовий інженерно-саперний орденна Олександра Невського та Червоної Зірки батальйон;
- 73-й окремий штурмовий інженерно-саперний Червонопрапорний орденна Червоної Зірки батальйон;
- 74-й окремий штурмовий інженерно-саперний Червонопрапорний орденна Богдана Хмельницького батальйон;
- 75-й окремий штурмовий інженерно-саперний Мукачівський орденна Червоної Зірки батальйон;
- 38-й окремий Червонопрапорний орденна Богдана Хмельницького батальйон ранцевих вогнеметів¹⁹.

Одинадцять орденів на Бойових Прапорах бригади та її частин! Такій звитязі могли позаздрити навіть деякі дивізії.

По закінченні бойових дій у Другій Світовій війні 15-а окрема інженерно-саперна бригада передислоковується до України, до складу Львівського військового округу. 10 листопада 1954 р. бригаду переформували у **16-ту інженерно-саперну Вінницьку Червонопрапорну орденна Богдана Хмельницького бригаду**, яка підпорядковувалася начальнику інженерних військ Львівського військового округу²⁰. Місцем наступної дислокації бригади було обране невелике західноукраїнське містечко Яворів, неподалік від кордону з Польщею. Під час переформуван-

ня змінилися і найменування батальйонів, що входили до складу бригади. 71-й ошісб став 306-м інженерно-саперним Мукачівським батальйоном; 72-й ошісб — 307-м інженерно-саперним орденів Олександра Невського та Червоної Зірки батальйоном; 73-й ошісб — 308-м інженерно-саперним ордена Червоної Зірки батальйоном. 74-й окремий штурмовий інженерно-саперний Червонопрапорний ордена Богдана Хмельницького та 75-й окремий штурмовий інженерно-саперний Мукачівський ордена Червоної Зірки батальйони, які виявилися зайвими за новим штатом бригади, були розформовані у місті Новограді-Волинському, а їх особовий склад і техніку використали на доукомплектування підрозділів, що залишилися. Також у складі реформованої бригади залишився 38-й окремий батальйон ранцевих вогнеметів і 20-й окремий легкий переправний парк²¹.

Замість розформованих підрозділів у бригаду увійшли декілька нових. Першим з них став **6-й окремий ордена Червоної Зірки батальйон інженерних машин**²². На сьогодні ведеться дослідження його історії, однак не виключено, що він був утворений на базі 72-го окремого інженерного ордена Червоної Зірки батальйону міношукачів зі складу 38-ї армії (II-го формування). Саме в цей час (10 листопада 1945 р.) той був розформований у м. Надвірна²³.

Другою новою частиною у складі бригади став **19-й електротехнічний Рівненський Червонопрапорний орденів Кутузова і Богдана Хмельницького батальйон**²⁴. Ця заслужена частина мала власну бойову історію, яка не поступалася історії бригади, до складу якої його включили.

Батальйон був створений у травні 1943 р. як 7-а штурмова інженерно-саперна бригада²⁵. Бригада складалася з 31-го, 32-го, 33-го, 34-го та 35-го окремих штурмових інженерно-саперних батальйонів²⁶. З липня 1943 р. новоутворена бригада брала участь у боях на Центральному фронті. На початку 1944 р. її передали до складу 13-ї армії 1-го Українського фронту, з якою вона пройшла шляхами Другої світової війни до Перемоги. За відзначення в боях за Рівне наказом ВГК № 022 від 7 лютого 1944 р. бригаді було присвоєно почесне найменування

«Рівненська»²⁷. 2 червня 1944 р. 7-а штурмова інженерно-саперна Рівненська бригада була переформована на 19-у інженерно-саперну Рівненську бригаду²⁸. Протягом війни за мужність у боях з ворогом бригада була нагороджена орденами Червоного Прапора, Кутузова та Богдана Хмельницького. Після війни 19-а інженерно-саперна Рівненська Червонопрапорна орденів Кутузова і Богдана Хмельницького бригада у складі 13-ї армії прибула в Україну, до складу Львівського військового округу, і була розташована у селищі Городище Рівненської області. Тут 10 листопада 1945 р. вона була переформована на 19-й електротехнічний Рівненський Червонопрапорний орденів Кутузова і Богдана Хмельницького батальйон²⁹.

15 квітня 1947 р. 16-а інженерно-саперна бригада перетворюється на **50-й інженерно-саперний Вінницький Червонопрапорний ордена Богдана Хмельницького полк**³⁰. Відповідно, всі окремі батальйони, що раніше входили до складу бригади, були розформовані (фактично — перетворені на лінійні). При цьому полк перевели на постійну дислокацію до Самбора, містечка у Львівській області, де частина знаходиться і донині³¹. Разом з іншим полком — 54-м понтонно-мостовим Рогачівсько-Таллінським Червонопрапорним ордена Суворова і Богдана Хмельницького, що був також утворений в цей період, вони склали 21-у окрему інженерно-саперну Вітебську Червонопрапорну бригаду Прикарпатського військового округу в Самборі³².

Остання була сформована у жовтні 1942 р. в Московському військовому окрузі як 53-а інженерно-саперна бригада (I-го формування)³³. У кінці 1942 р. її передали до складу Волховського фронту, де вона брала участь у боях з деблокування Ленінграда (в ході боїв певний час знаходилася у підпорядкуванні 2-ї ударної армії Ленінградського фронту). У квітні 1943 р. виведена з боїв, передислокована до Московського військового округу, і у травні 1943 р. переформована у 10-у штурмову інженерно-саперну бригаду³⁴. В липні 1943 р. бригада відбуває на фронт, до складу 11-ї гвардійської армії Брянського фронту, де веде бої у складі фронту, а також 50-ї армії цього ж фронту. 3 жовтня 1943 р. передана до складу 2-го Прибалтійського фронту. Там вона веде бої, підтримуючи війська 11-ї

гвардійської, 6-ї гвардійської, 51-ї, 43-ї, 61-ї та 4-ї ударних армій, а далі — знов у підпорядкуванні фронту, але вже 1-го Прибалтійського.

У лютому 1945 р. бригаду передали до складу 2-го Українського фронту (разом з 51-ю армією). Далі вона перебувала у складі 6-ї гвардійської армії Курляндської групи військ Ленінградського фронту, де і закінчила свій бойовий шлях у Другій світовій війні. В ході бойових дій до складу бригади, крім підрозділів, аналогічних 15-ій штурмовій інженерно-саперній бригаді, були включені інженерно-танковий (22 танки) та вогнетанковий (21 танк, у тому числі 18 вогнетанкових) полки³⁵.

За відзначення в боях бригада була нагороджена орденом Червоного Прапора, а за мужність в ході операції з визволення Вітебська наказом ВГК № 0193 від 10 липня 1944 р. їй було присвоєно почесне найменування «Вітебська»³⁶.

Постановою Ради міністрів СРСР від 3 травня 1946 р. чисельність інженерних військ була значно скорочена (з 125258 до 51633 чоловіків). Однак навесні 1946 р. через різке збільшення об'єму робіт з розмінування території і відновлення промислових об'єктів з'явилася необхідність у збільшенні кількості військово-будівельних частин. За короткий термін були сформовані нові з'єднання і частини. В кінці 1946 р. стало очевидно, що виконання запланованих робіт потребує подальшого збільшення кількості військово-будівельних частин. Влітку 1947 р. чотири інженерно-саперні бригади були переформовані в інженерно-будівельні³⁷. Однією з цих бригад і стала колишня 10-а штурмова інженерно-саперна, яку перетворили на 21-у окрему інженерно-будівельну Вітебську Червонопрапорну бригаду³⁸.

По закінченню робіт 30 вересня 1950 р. бригада була передана у підпорядкування начальника інженерних військ Прикарпатського військового округу і розташована у Самборі³⁹. Там вона була переформована у 21-у окрему інженерно-саперну Вітебську Червонопрапорну бригаду, до складу якої і включили згадані полки⁴⁰. 1 листопада 1953 р. 21-у інженерно-саперну бригаду розформували, і 50-й інженерно-саперний полк став окремим⁴¹. Однак 21-а інженерно-

саперна бригада не зникла без сліду. В особливий період полк перетворювався на 218-у інженерно-саперну Вінницьку Червонопрапорну ордена Богдана Хмельницького бригаду, і додатково формував 21-у інженерну шляхово-мостобудівельну бригаду.

1991 року 50-й окремий інженерно-саперний полк був включений до складу Збройних Сил України. 19 січня 1992 р. особовий склад полку склав присягу на вірність народові України. До 1 липня 1994 р. полк розгорнули у 10-у інженерно-саперну бригаду⁴². Указом Президента України від 30 жовтня 2000 р. № 1173/2000 бригаді повернули її відзнаки часів Другої світової війни, і вона стала іменуватися 10-ою інженерно-саперною Вінницькою орденів Червоного Прапора і Богдана Хмельницького бригадою.

В ході реформування Збройних Сил України до жовтня 2003 р. бригаду переформували у 703-й інженерно-саперний Вінницький орденів Червоного Прапора і Богдана Хмельницького полк⁴³, а 2005 р. передали до складу 13-го армійського корпусу Сухопутних військ Збройних Сил України.

* * *

Перший ескіз нарукавної емблеми частини (у той час ще 10-а інженерно-саперна бригада) передала до Геральдичної комісії Прикарпатського військового округу в жовтні 1996 р. (мал. 1). Однак на розгляд до Міністерства оборони України був поданий інший ескіз, виконаний М. Слободянком в єдиній системі символів частин інженерних військ ПриКВОО (мал. 2)⁴⁴. Результати розгляду пропозицій залишилися невідомими, але вже у кінці 1996 р. командування бригади висловило побажання реально виготовити нарукавну емблему і для цього звернулося до виробників — ТЗОВ «Юля» у Львові. На основі ескізу М. Слободянка зробили його комп'ютерну версію, дещо виправлену автором. Однак при цьому виробники зробили помилку у зображенні стрічок нагород частини (замість ордену Богдана Хмельницького повторили стрічку ордену Червоного Прапора двічі). В такому помилковому вигляді емблема була виготовлена 20 січня 1997 р. (мал. 3а, 3б, 3в, 3г). Але вже у травні 1997 р., після втручання автора, помилка була виправлена, і для бригади з 14 червня

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3а

Мал. 3б

Мал. 3в

Мал. 3г

Мал. 4а

Мал. 4б

Мал. 5

Мал. 6

Мал. 7а

Мал. 7б

Мал. 7в

Мал. 8

Мал. 9а

Мал. 9б

Мал. 10а

Мал. 10б

Мал. 10в

Мал. 11

1997 р. стали виготовляти «правильні» нарукавні емблеми (мал. 4а, 4б).

У грудні 1998 р. з'явилась версія емблеми на сукуні малинового кольору (мал. 5). Причиною стало зауваження командувача військ Західного оперативного командування командир бригади, що емблема на чорному тлі виглядає похмуро. Однак особовий склад такої ініціативи не підтримав і продовжував носити чорні емблеми. Також у травні 1998 р. на нову вимогу до Міністерства оборони України відправили, серед інших проектів емблем частин Західного ОК, і дещо модифікований малюнок емблеми для 10-ї інженерно-саперної бригади (мал. 6). Зміни полягали у тому, що, за вимогою командувача, почесна назва «Вінницька» була забрана, а облямівка стала жовтою замість синьою.

Пізніше нарукавні емблеми старого зразка так і стали виготовляти — з жовтою облямівкою (мал. 7а), при цьому не тільки на ТзОВ «Юля», але і на ТзОВ «Конгрес» у Львові (мал. 7б). Вони відрізнялися технікою виконання, а також виготовлялись у захисних кольорах (мал. 7в).

З переформуванням бригади у полк, 12 грудня 2003 р. в ТзОВ «Юля» підготували новий варіант емблеми (мал. 8), однак він насправді не виготовлявся. З передачею полку до складу 13-го армійського корпусу М. Слободяннюк та З. Галишинець 2 листопада 2005 р. підготували нові зразки емблеми (мал. 9а, 9б) вже у єдиній системі символіки 13-го армійського корпусу. Після розгляду в частині нарукавну емблему стали виготовляти у різній техніці (мал. 10а, 10б, 10в). На жаль, на той час не вдалося переконати командування полку відмовитися від напису назви частини.

На початку 2008 р. полк затвердив у начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України та виготовив власний пам'ятний нагрудний знак на честь 65-ї річниці від дня утворення частини (мал. А)⁴⁵. На жаль, частина вважає, що вона була створена 1943 р. як 15-а штурмова інженерно-саперна бригада (з цього часу ведеться історичний формуляр частини). Вище ми вже показали, що це не так... Виготовлений нагрудний знак став вже другим. Перший було виготовлено на честь її 55-ї річниці на Львівській ювелірній фабриці (мал. Б).

Одночасно із затвердженням нагрудного знаку фахівці Відділу військової символіки та геральдики Генерального штабу Збройних Сил України підготували до затвердження доопрацьовану нарукавну емблему полку, однак частина так і не подала її на затвердження.

Після погодження питання підготовки нарукавної символіки 13-го армійського корпусу до затвердження 9 лютого 2010 р. М. Слободяннюк, З. Галишинець та Р. Крупа (комп'ютерний дизайн) підготували новий варіант нарукавної емблеми 703-го інженерного полку (мал. 11). Є сподівання, що вона буде затверджена ще цього року.

Мал. А

Мал. Б

Примітки

- ¹ Перечень № 7 управлений бригад всех родов войск, входивших в состав Действующей Армии в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Приложение к директиве Генерального штаба 1956 г. № 168780. — Москва, 1956. — С. 109.
- ² 9-а саперна бригада 1-го формування була створена у жовтні 1941 р. у складі 4-ї саперної армії Приволзького військового округу, де вона існувала до березня 1942 р.
- ³ Перечень № 27 инженерных частей (отдельных батальонов, рот, отрядов) со сроками вхождения их в состав Действующей Армии в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Приложение к директиве Генерального штаба от 28 апреля 1961 г. № 208329. — Москва, 1961. — С. 262.
- ⁴ Там само. — С. 263, 265.
- ⁵ Гречко А. А. Битва за Кавказ. Изд. второе, дополненное. — Москва, 1973. — С. 132.
- ⁶ Перечень № 7 управлений бригад всех родов войск, входивших в состав Действующей Армии в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Приложение к директиве Генерального штаба 1956 г. № 168780. — Москва, 1956. — С. 111.
- ⁷ Перечень № 27 инженерных частей (отдельных батальонов, рот, отрядов) со сроками вхождения их в состав Действующей Армии в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Приложение к директиве Генерального штаба от 28 апреля 1961 г. № 208329. — Москва, 1961. — С. 83–85.
- ⁸ Гречко А. А. Битва за Кавказ. Изд. второе, дополненное. — Москва, 1973. — С. 265, 289–291.
- ⁹ Никифоров Н. Штурмовые бригады Красной Армии в боях за Советскую Родину. — Москва, 2008. — С. 109, 110. 3 послання на ЦАМО. — Ф. 15. — Оп. 148. — С. 28. — Л. 220–223, 226.
- ¹⁰ Перечень № 7 управлений бригад всех родов войск, входивших в состав Действующей Армии в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Приложение к директиве Генерального штаба 1956 г. № 168780. — Москва, 1956. — С. 118.
- ¹¹ Никифоров Н. Штурмовые бригады Красной Армии в боях за Советскую Родину. — Москва, 2008. — С. 118.
- ¹² Перечень № 27 инженерных частей (отдельных батальонов, рот, отрядов) со сроками вхождения их в состав Действующей Армии в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Приложение к директиве Генерального штаба от 28 апреля 1961 г. № 208329. — Москва, 1961. — С. 71–74.
- ¹³ Там само. — С. 304.
- ¹⁴ Никифоров Н. Штурмовые бригады Красной Армии в боях за Советскую Родину. — Москва, 2008. — С. 172, 174.
- ¹⁵ Освобождение городов в период Великой Отечественной войны от немецко-фашистских войск и войск империалистической Японии 1941–1945 гг. (Справочник). — Москва, 1969. — С. 41.
- ¹⁶ Никифоров Н. Штурмовые бригады Красной Армии в боях за Советскую Родину. — Москва, 2008. — С. 236–238.
- ¹⁷ Освобождение городов в период Великой Отечественной войны от немецко-фашистских войск и войск империалистической Японии 1941–1945 гг. (Справочник). — Москва, 1969. — С. 147.
- ¹⁸ Никифоров Н. Штурмовые бригады Красной Армии в боях за Советскую Родину. — Москва, 2008. — С. 216, 217.
- ¹⁹ Архів Західного оперативного командування. — Ф. 898. — Оп. 42411с. — Сп. 1. — С. 184, 185.
- ²⁰ Там само. — С. 179.
- ²¹ Там само. — С. 191, 201, 245.
- ²² Там само. — С. 182.
- ²³ Там само. — С. 185.
- ²⁴ Там само. — С. 183.
- ²⁵ Перечень № 7 управлений бригад всех родов войск, входивших в состав Действующей Армии в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Приложение к директиве Генерального штаба 1956 г. № 168780. — Москва, 1956. — С. 118.
- ²⁶ Перечень № 27 инженерных частей (отдельных батальонов, рот, отрядов) со сроками вхождения их в состав Действующей Армии в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Приложение к директиве Генерального штаба от 28 апреля 1961 г. № 208329. — Москва, 1961. — С. 47–50.
- ²⁷ Освобождение городов в период Великой Отечественной войны от немецко-фашистских войск и войск империалистической Японии 1941–1945 гг. (Справочник). — Москва, 1969. — С. 197.
- ²⁸ Перечень № 7 управлений бригад всех родов войск, входивших в состав Действующей Армии в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Приложение к директиве Генерального штаба 1956 г. № 168780. — Москва, 1956. — С. 113, 118.
- ²⁹ Архів Західного оперативного командування. — Ф. 898. — Оп. 42411с. — Сп. 1. — С. 179.
- ³⁰ Архів Західного оперативного командування. — Ф. 898. — Оп. 42411с. — Сп. 1. — С. 179. Директива ГШ ВС № орг(1) 461149 від 14 лютого 1947 р.
- ³¹ Архів Західного оперативного командування. — Ф. 898. — Оп. 42411с. — Сп. 1. — С. 181.
- ³² Там само. — С. 179.
- ³³ Перечень № 7 управлений бригад всех родов войск, входивших в состав Действующей Армии в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Приложение к директиве Генерального штаба 1956 г. № 168780. — Москва, 1956. — С. 115.
- ³⁴ Там само. — С. 115, 118.
- ³⁵ Никифоров Н. Штурмовые бригады Красной Армии в боях за Советскую Родину. — Москва, 2008. — С. 124, 377.
- ³⁶ Освобождение городов в период Великой Отечественной войны от немецко-фашистских войск и войск империалистической Японии 1941–1945 гг. (Справочник). — Москва, 1969. — С. 43.
- ³⁷ Директива Генерального штаба № орг/7/463497 від 25 червня 1947 р. та № орг/7/471027 від 23 липня 1947 р.
- ³⁸ Развитие инженерных войск Советской Армии в послевоенный период. — Москва, 1986.
- ³⁹ Архів Західного оперативного командування. — Ф. 898. — Оп. 42411с. — Сп. 1. — С. 179.
- ⁴⁰ Директива Генерального штаба Радянської армії № орг/7/393919 від 28 серпня 1950 р.
- ⁴¹ Директива ГШ № орг(1)572488 від 13 серпня 1953 р.
- ⁴² Директива МО України від 2 березня 1994 р.
- ⁴³ Директива МО України від 2 липня 2002 р.
- ⁴⁴ Архів Геральдичної комісії Прикарпатського військового округу.
- ⁴⁵ Архів Відділу військової символіки і геральдики Генерального штаба Збройних Сил України.

Summary

Lviv Military Almanac The Citadel, founded in 2009, is a military and historic periodical aimed to consider important military and political events that produced a notable impact on development of culture and arts, science and technologies, and warfare in Ukraine.

The third issue of the almanac begins with the **Military History** section which consists of three articles. The first one, *1809. The Fight for Galicia*, is based on a well-grounded description of political and military powers in Central and Eastern Europe and shows the backgrounds of their armed conflict over the territory of Galicia. The second article, *The Battle of Busk on May 21–23, 1919*, describes little-known but rather successful Ukrainian military operation against French and Polish armies on the territory of Western Ukraine that was aimed to secure easy retreat and rearrangement of Ukrainian forces. And the last one in this section, *The 4th Mechanized Corps of the Red Army: The History of Development*, is devoted to one of those giant military formations on the territory of the Western Ukraine fated to perish during the first days of Soviet-German war; the article begins with an account of the history, structure, and quartering of the corps.

Under the title *On the Polish conspiracy activities in the region of Drohobych during World War II* the **Document** section presents a commentary on a transcript of interrogation of a Polish conspirator who was arrested in the territory of Western Ukraine by the Security of Ukrainian Nationalists Organization.

The **Biography** section contains two articles. The first one is devoted to general Viktor Kurmanovych (1875–1945), a lieutenant colonel in Austrian army and one of the most famous Ukrainian commander during the period of Liberation War of 1917–1921, captured by Soviet counterespionage in 1945 in Vienna. The second article is a commemoration to Prof. Yaroslav Dashkevych (1926–2010), a celebrated Ukrainian historian and a member of the partnership board of the almanac.

The **Arms and Military Equipment** section offers The Principal Battle Tank T-84U 'Oplot' (the Stronghold) article. It describes tactics and technical data of the new machine developed by Ukrainian armourers.

In the **Uniformology** section there is an article on King's Guards Mounted Riflemen Regiment (1815–1830), its history and peculiarities of rifleman's attire based upon a unique picture collection of Lviv historical museum.

The **Military Symbols** section contains two articles: the first one describes the decoration of the Commander of the General Staff of Ukrainian Military Forces — the Honorary breastplate 'Glory and Honour' established in 2009; the second one dwells upon the history and symbols of 703 Field-Engineering Vinnytsa Regiment of Ukrainian Landforces.

**Цитаделя:
Львівський мілітарний альманах**

Редакція: Олег Фешовець (головний редактор), Олександр Дедик (заступник головного редактора), Михайло Слободянюк (заступник головного редактора), Микола Чмир, Ярослав Тинченко, Андрій Гречило.

Літературний редактор: Тарас Грицевич
Коректор: Наталія Романяк
Дизайнер: Юрій Крукевич
Верстальник: Дмитро Савінов
Фотограф: Тарас Гіп
Художній редактор: Галина Гінайло

Підписано до друку 11.03.2010. Формат 70х100 1/16
Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 9,4. Зам. 3-011/001.

Видавництво «Астролябія», ТзОВ
Поштова адреса: а/с 66, Львів 79000 Україна
Тел.: + 38032 243 56 72
Факс: + 38032 243 56 71
Моб. тел.: + 38050 431 54 64
Ел. пошта: info@astrolabium.com.ua
Web-сторінка: <http://www.astrolabium.com.ua>
Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців ДК № 967

The Citadel: Lviv Military Almanac / Editorial staff: Oleh W. Feschowetz (chief editor), Alexander H. Diedyk (deputy editor), Mykhailo W. Slobodyanyuk (deputy editor), Mykola W. Chmyr, Yaroslav Y. Tynchenko, Andriy B. Hrechyllo. — Year 2010, Part 1 (3). — 116 p. [Ukrainian language edition]

Military and historic periodical aimed to consider important military and political events that produced a notable impact on development of culture and arts, science and technologies, and warfare in Ukraine.

In this issue: the fight for Galicia in 1809; the victory of Ukrainian forces over Polish army near Busk in May 1919; the 4th Mechanized Corps of the Red Army on the eve of Soviet-German war; on the Polish conspiracy activities in region of Drohobych during World War II; a few touches to the biography of Viktor Kurmanovych; in commemoration of the famous Ukrainian historian Prof. Yaroslav Dashkevych; tactics and technical data of the new Ukrainian tank T-84U 'Oplot'; the King's Guards Mounted Riflemen Regiment in a collection of Lviv historical museum; 'Glory and Honour', the Honorary breastplate of the Commander of the General Staff of Ukrainian Military Forces; the history and symbols of 703 Field-Engineering Vinnytsa Regiment of Ukrainian Landforces.

ISSN 2074-0921

ISO Title: Citadelâ. L'vivs'kij militarnij al'manah

У ЦЬОМУ ВИПУСКУ:

Битва за Галичину 1809 року

•
Про перемогу українських військ над польськими
— під Буськом у травні 1919 року

•
4-й механізований корпус Червоної Армії
напередодні радянсько-німецької війни

•
До діяльності польського підпілля на Дрогобиччині
в роки Другої світової війни

•
Кілька штрихів до біографії генерала Віктора Курмановича

•
Пам'яті професора Ярослава Дашкевича

•
Основний бойовий танк Т-84У «Оплот»

•
Полк кінних стрільців польсько-королівської гвардії
у збірці живопису Львівського історичного музею

•
Почесний нагрудний знак Генерального штабу
Збройних Сил України «Слава і честь»

•
Історія і символіка 703-го інженерного
Вінницького полку Сухопутних військ України

ISSN 2074-0921

03>

9 772074 092007